Mitlerin Kısa Tarihi

MK
MERKEZ KİTAPLAR

MİTOLOJİ

KAREN ARMSTRONG

Çeviren: Dilek ŞENDİL

Mitlerin Kısa Tarihi

KAREN ARMSTRONG

İngilizceden Çeviren
DİLEK ŞENDİL

Mitoloji

MK
MERKEZ KİTAPLAR

KAREN ARMSTRONG

1944 yılında İngiltere'de doğdu. Rahibe olarak Roma Katolik mezhebinde geçirdiği yedi yılını anlatan *Through the Narrow Gate* adlı ilk kitabı ile çok satanlar listesine girdi ve geniş çevrelerce tanındı.
Bunu, otuz dile çevrilen *Tanrının Tarihi* (Ayraç Yayınevi, 1999), sonrasında da *History of Jerusalem* ve *In The Beginning* adlı kitapları izledi. Son yıllarda çıkan *Buddha* adlı kitabı tüm dünyada çoksatanlar listesine girdi. 1982 yılından beri serbest yazar ve radyo programcısı olarak çalışmaktadır. Diğer eserleri: *Muhammed, Short History of Islam, Spiral Staircase* ve son olarak, üç büyük dini incelediği *Great Transformation*'dır.

DİLEK ŞENDİL

1979 yılında Kadıköy Maarif Koleji'ni bitirdi. Kadıköy Yabancı Diller Yüksek Okulu ve İstanbul Üniversitesi Amerikan Edebiyatı Bölümü'nde okudu. Çeviri serüvenine 1982 yılında yayınlanan Enid Blyton'ın *Cesur Hafiyeler* adlı kitabıyla başladı. Bugüne değin 28 çevirisi yayınlandı. Dilimize kazandırdığı kitaplar arasında: *Balkanlarda Kaynayan Kazan* (Robert D. Kaplan), *Bağımsızlık Günü* (Richard Ford), *Modern Yunanistan Tarihi* (Richard Clogg), *Balkanları Tahayyül Etmek* (Maria Todorova), *Felicia'nın Yolculuğu* (William Trevor), *Filistin Kurtuluş Hareketinin Kurucusu Hacı Emin El-Hüseyni* (Zvi Elpeleg), *Mara ile Dann* (Doris Lessing), *Ölümsüzlük ve Pilgrim* (Timothy Findley), *Salomé Ureña* (Julia Alvarez), *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti* (Amy Singer), *Scipio'nun Düşü* (Iain Pears), *Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü* (Ian Hodder) sayılabilir.

ÖZGÜN ADI A Short History of Myth
© Karen Armstrong, 2005 / Canongate Books Ltd, Edinburgh /
Merkez Kitapçılık Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş. (2005)

Bu kitabın yazarı olarak Karen Armstrong'un hakları, yazar tarafından, 1988 tarihli, Copyright, Design and Patent Act adlı yasa uyarınca beyan edilmiştir.

Her hakkı saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Genel Merkez: Barbaros Bulvarı, No: 125, Kat: 3,
34349 Beşiktaş / İstanbul
Yayınevi: Şehit Muhtar Cad. No: 56, Kat: 6, Taksim / İstanbul
Tel: 0212 237 45 02-03 Faks: 0212 237 45 04
www.merkezkitapcilik.com.tr

GENEL YAYIN YÖNETMENİ İlknur Özdemir
EDİTÖR Cem Alpan

KAPAK TASARIMI Zeynep Özatalay
GRAFİK Bilgi Erdoğan
BİRİNCİ BASIM Ekim 2006, İstanbul
GENEL YAYIN 62 *EDEBİYAT DİZİSİ* 36
ISBN 975-9174-63-4
BASILDIĞI YER Şefik Matbaası (0212) 472 15 00

Merkez Kitapçılık bir CİNER GRUBU kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

1. Mit Nedir? 7

2. Paleolitik Çağ: Avcı Toplumların Mitolojisi (MÖ yaklaşık 20.000-8.000) *15*

3. Neolitik Çağ: Tarım Toplumlarının Mitolojisi (MÖ yaklaşık 8.000-4.000) *33*

4. İlk Uygarlıklar (MÖ yaklaşık 4.000-800) 43

5. Eksenel Çağ (MÖ yaklaşık 800-200) 57

6. *Eksenel Çağ Sonrası (MÖ yaklaşık 200-MS yaklaşık 1500)* 73

7. Büyük Batı Dönüşümü (MS yaklaşık 1500-2000) *83*

Kaynakça *101*

Mitler yaşamlarımıza yansıyan ve onlara biçim veren evrensel ve zamanı belirsiz öykülerdir – isteklerimizi, korkularımızı, özlemlerimizi irdeler, bize insan olmanın anlamını anımsatan anlatılar sunarlar. *Mitler* dizisinde dünyanın en iyi yazarlarından bazıları bir araya gelmekte, her biri çağdaş ve unutulmaz bir dille bir miti yeniden anlatmaktadır. Diziye katılan yazarlar: Margaret Atwood, Karen Armstrong, David Grossman, Victor Pelevin, Ali Smith ve Jeanette Winterson.

Mit Nedir?

İnsanoğlu ta başından beri mitler yaratmıştır. Arkeologların ortaya çıkardığı Neandertal insanının gömütlerinde silahlar, aletler, kurban edilmiş hayvanların kemikleri bulunmuştur, bunlar gelecekteki dünyanın kendi yaşamlarına benzediğine inandıklarını anlatır bize. Neandertal insanları, ölmüş can yoldaşlarının şimdi keyfini sürdüğü yaşam hakkında birbirlerine öyküler anlatmış olabilirler. Ölüme bakışlarının ortak yaşam sürdükleri diğer canlılardan farklı olduğuna kuşku yok. Hayvanlar birbirlerinin ölümünü seyretseler de bu konuya pek kafa yormazlar. Oysa Neandertal insanının gömütleri, ölümlü olduklarının bilincine vardıklarında, bu gerçeğe bir takım karşı-öyküler türeterek cevap verdiklerini gösterir bize. Can yoldaşlarını büyük bir özenle gömen Neandertaller gözle görülür, somut dünyanın tek gerçeklik olmadığını düşünmüş olmalılar. Demek ki insanoğlu çok erken tarihlerden başlayarak günlük deneyimlerinin ötesine geçen fikirler üretme yeteneğiyle diğer canlılardan ayrılmıştır.

Bizler anlam arayışına girmiş varlıklarız. Köpekler, bildiğimiz kadarıyla, ne köpekgillerin içinde yaşadıkları koşullar yüzünden acı çeker, ne dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan köpeklerin durumundan kaygı duyar, ne de yaşamlarını bambaşka bakış açısından görmeye çalışırlar. Oysa insanoğlu kolay umutsuzluğa kapılır; en başından beri yaşamlarımızı daha geniş bir sahneye yerleştirmemizi

sağlayan, temelinde yatan anlamı ortaya çıkaran ve aksi yönde onca can sıkıcı ve altüst edici kanıtlar bulunmasına karşın, bize yaşamın bir anlamı ve değeri olduğu duygusunu veren öyküler uydurmuştur.

İnsan aklına özgü bir başka tuhaflık da mantık çerçevesinde açıklayamadığımız fikirler ve deneyimler edinme becerisidir. Bize gözümüzün önünde durmayan ve ilk algıladığımızda nesnel varlığı olmayan bir şeyi düşünme olanağı sağlayan hayal gücüne sahibiz. Hayal gücü dinleri ve mitolojiyi üreten bir yetenektir. Mitlere dayalı düşünceye günümüzde iyi gözle bakılmaz; akıldışı ve zevkine düşkünlük olarak kabul edilip göz ardı edilir. Ancak bilim adamlarının yeni bilgilere ışık tutması ve etki gücümüzü sınırsız kılan teknolojiyi üretmesi de hayal etme yetisiyle ilintilidir. Bir zamanlar yalnızca mitler dünyasında yaşanabilen uzaya yolculuk, ayda yürümek, bilim adamlarının hayal gücü sayesinde gerçekleşmiştir. Mitoloji de bilim de insanoğlunun ufkunu genişletir. Bilim ve teknoloji gibi mitolojinin de, bu dünyadan elini ayağını çekmekle değil, dünyada daha etkin yer edinmekle ilgili olduğunu göreceğiz.

Neanıdertal gömütleri mitle ilgili beş önemli noktaya işaret eder. İlki, çoğu zaman ölüm deneyimi ve yok olma korkusuna dayandıklarıdır. İkincisi, hayvan kemikleri, gömütün yanında bir kurban kesildiğini gösterir. Mitoloji dinsel geleneklerden ayrı tutulamaz. Mitlerin çoğu onlara can veren tapınma ortamından çıkarıldıklarında anlamsızlaşır, dindışı alanlarda anlaşılmaz olur. Üçüncü nokta, Neandertal mitinin nedense insan yaşamının bitiminde, mezar başında anımsanmasıdır. En güçlü mitler aşırılıkları konu edenlerdir; bizi yaşadığımız deneylerin ötesine geçmeye zorlarlar. Hepimiz şu ya da bu biçimde hiç görmediğimiz bir yere gitmek ve hiç yapmadığımız bir şeyi yapmak zorunda kalmışızdır. Mit de bilinmeyenle ilgilidir işte; dile getirmek için uygun sözcükleri bulamadıklarımızla ilgilenir. Dolayısıyla, mit büyük sessizliğin can alıcı

noktasına iner. Dördüncü olarak mit laf olsun diye anlatılan bir öykü değildir. Nasıl davranmamız gerektiğini öğretir bize. Neandertal gömütlerinde ölünün bazen cenin pozisyonunda yatırıldığı görülür, bu da yeniden doğuşu çağrıştırır: bundan sonrası ölen kişiye bağlıdır. Doğru anlaşılırsa, mitoloji bizi, ister bu dünyada olsun ister öbür dünyada, uygun adımı atmak için doğru ruhsal ya da psikolojik duruşa getirir.

Sonuncusu, mitoloji tümüyle kendi dünyamızla birlikte varolan ve bir şekilde onu destekleyen başka bir düzlemden söz eder. Tanrılar dünyası adı da verilen, gözle görünmez, ama daha güçlü bu gerçekliğe inanış, mitolojinin temelidir. Ayrıca bilimsel açıdan modern olmamızdan önce bütün toplumlardaki mitoloji, töre ve toplumsal düzenlemeler hakkında bilgi vermesi ve günümüzde daha geleneksel toplumları etkilemeyi sürdürmesi nedeniyle "kalıcı (kadim) felsefe" adını da alır. Kalıcı felsefeye göre, bu dünyada yaşanan her şeyin, işittiğimiz ve gördüğümüz ne varsa hepsinin, bizimkinden çok daha zengin, güçlü ve daha dayanıklı olan tanrılar dünyasında mutlaka bir sureti vardır.[1] Yeryüzündeki her varlık kendi aslının, özgün biçiminin yalnızca soluk bir gölgesi, noksan kalmış bir örneğidir. Ölümlü, kırılgan insanoğlunun gizilgücünün açığa çıkması ancak bu göksel yaşama girmesiyle mümkün olur. Mitler, insanların sezgileriyle algıladıkları bir gerçeğe belirgin bir biçim ve kalıp verirlerdi. Meraklarını gidermek ya da öyküleri eğlenceli olduğu için değil, erkeklerle kadınlar bu güçlü varlıkları taklit etsinler, kendileri de tanrısallığı yaşasınlar diye insanlara tanrıların nasıl davrandıklarını gösterirlerdi.

Bilimsel kültürümüzde tanrısal kavramı biraz hafife alınır. Antik dünyada "tanrılar" soyut kişilikleri olan, tümüyle metafizik bir yaşam süren doğaüstü varlıklar olarak görülmezlerdi. Mitoloji, günümüzdeki anlamıyla teolojiyle değil insan yaşamıyla ilgiliydi. Tanrıların, insan-

oğlunun, hayvanların ve doğanın ayrılamayacak şekilde birbirlerine bağımlı ve aynı yasalara bağlı oldukları, aynı ilahi tözden yapıldıkları düşünülürdü. Başlangıçta tanrılar dünyasıyla erkekler ve kadınlar dünyası arasında varlıkbilimsel açıdan hiçbir uçurum yoktu. Göksel varlıklardan söz edilmesi, yeryüzündeki yaşamın dünyevi yönünden konuşulmasıyla eşanlamlıydı. Tanrıların varlığı bir fırtınadan, denizden, akarsudan, yada sevgi, öfke, cinsel istek gibi, kadın ve erkekleri, dünyayı farklı gözlerle görmek üzere başka boyutlara taşıyan güçlü duygulardan ayrı tutulmazdı.

Dolayısıyla, mitoloji insanın içinde yaşadığı sorunlu durumla baş edebilmesine yardım etmek üzere kurgulanmıştı. İnsanlara dünyadaki yerlerini ve doğru yönü bulmaları için yardım ederdi. Hepimiz nereden geldiğimizi öğrenmeye can atarız, ancak ilk atalarımız tarihöncesinin sisli ortamında kaybolduklarından, biz de tarihsel olmasa da, atalarımızın çevre koşullarına, komşularına ve geleneklerine karşı takındıkları tutumları açıklayabilmek için mitler üretmişizdir. Ayrıca nereye gittiğimizi de bilmek isteriz, bundan dolayı ölüm sonrası yaşamı anlatan öyküler uydururuz – oysa göreceğimiz gibi, insanoğluna ölümsüzlük yakıştıran mitler öyle çok değildir. Biz insanlar sıradan tasalarımızın ötesine geçtiğimizde o görkemli anları açıklamaya çabalarız. Tanrılar, aşkınlık deneyiminin açıklanmasına katkıda bulunurlardı. Kalıcı felsefe, yaratılıştan gelen duyularımızı dile getirerek, insanoğlunda ve somut dünyada gözle görünenden ötesi olduğunu anlatır.

Günümüzde "mit" sözcüğü genellikle gerçek olmayan bir şeyi tanımlamak üzere kullanılır. Ufak tefek suçlar yüklenen bir politikacı söylenenlerin "mit" olduğunu ileri sürerken, hiç yaşanmadığını vurgulamaktadır. Yeryüzüne inen tanrılardan, mezar taşlarının üzerinde yürüyen ölülerden, ya da düşmanların kovaladığı ayrıcalıklı insanların kaçışını kolaylaştırmak için mucizevi bir biçimde iki-

ye yarılan denizlerden söz edildiğini duyduğumuzda, bu öyküleri inanılmaz, besbelli uydurma diye kulak arkası ederiz. On sekizinci yüzyıldan bu yana tarihe yönelik bilimsel bir yaklaşım geliştirmekteyiz; her şeyden önce neler olup bittiğiyle ilgileniyoruz. Fakat modern-öncesi dünyada, insanlar geçmişle ilgili yazılar yazdıklarında, daha çok bir olayın ne anlama geldiğini irdelerlerdi. Mit de bir anlamda eskiden yaşanmış, aynı zamanda hep yaşanan bir olaydı. Tarihe kesin bir zamandizinsel çerçevede baktığımız için böyle bir durumu tanımlayan herhangi bir sözcük dağarcığımızda bulunmaz; ancak mitoloji tarihin ötesinde insanın varoluşundaki zamansızlığa işaret eden, gelişigüzel olayların çapraşık akışından çıkıp gerçeğin özüne şöyle bir göz atmamızı sağlayan bir sanat biçimidir.

Aşkınlık deneyimi insan yaşamının bir parçası olagelmiştir. Duygularımıza kapıldığımızda, ayaklarımız bir an olsun yerden kesildiğinde, kendimizden geçmeye (esirmeye) bakarız. Böyle zamanlarda alıştığımızdan daha duyarlı yaşarız, bütün duyularımız açıktır, insanlığın bütün yükünü omuzlarımızda hissederiz. Esirmenin en geleneksel araçlarından biri dindir, ne var ki insanlar aradıklarını tapınaklarda, sinagoglarda, kiliselerde ya da camilerde bulamadıklarında, başka yerlere yönelirler: arayışlarını sanat, müzik, şiir, rock, dans, uyuşturucu, seks veya spor aracılığıyla sürdürürler. Şiir ve müzik gibi mitoloji de, ölüm ve yok olma olasılığı yüzünden kapıldığımız umutsuzluk karşısında bile, bize coşku verebilmelidir. Artık bunu sağlayamayan bir mit tükenmiş, işlevini yitirmiş demektir.

Buna göre, miti, insanoğlunun akıl çağına geldiğinde bir kenara bırakabileceği bir şey, gelişmemiş bir düşünce şekli olarak görmek yanlış olur. Mitoloji, tarihi ilk belgeleme girişimi de değildir, üstelik anlattığı masalların nesnel gerçeklik taşıdıklarını savunmaz. Roman, opera ya da bale gibi mite de yalandan inanılır; parçalanmış, trajik

dünyamızı yücelten, "ya olsaydı?" gibi felsefeye, bilime ve teknolojiye en önemli yeniliklerin gelmesine yol gösteren bir soru sorarak yepyeni olanakları görmemize yardım eden bir oyundur. Ölen can yoldaşlarını yeni bir yaşama hazırlayan Neandertaller, bütün mit yaratıcılarının ortak yanı olan aynı manevi düzmece oyununu oynamışlardı belki de: "Ya bu dünya yalnızca varolanlardan ibaret değilse? Bu durum bizi psikolojik açıdan, uygulama bakımından ve toplumsal olarak nasıl etkilerdi? Daha farklı mı olurduk? Bütünleşir miydik? Peki, dönüşüm geçirdiğimizi anladık diyelim, bu durum, mitlere inanmakla bir şekilde haklı olduğumuzu, mantıksal açıdan kanıtlayamasak bile, onların bize insanlık hakkında önemli bir şeyler anlattıklarını göstermez mi?"

●yun oynama yeteneğini elinde tutma konusunda insanoğlu tektir.[2] Doğal olmayan koşullarda yaşamaları dışında, öteki hayvanlar yaban hayatın acı gerçekleriyle karşı karşıya geldiklerinde daha önceki eğlence anlayışlarını yitirirler. Yetişkin insanlarsa değişik olasılıklarla oyunun tadını çıkarmayı sürdürür, çocuklar gibi hayal dünyaları kurmaktan vazgeçmezler. Sanat alanında akıl ve mantığın sınırlarından kurtulmuş olan biz insanlar, yaşamlarımızı zenginleştirdiğine, bize önemli ve tümüyle "gerçek" bir şey söylediğine inandığımız yeni kalıplar düşünür ve onları harmanlarız. Mitolojide de bir varsayım ortaya atar, inanç sistemleri aracılığıyla ona can verir, davranışlarımızı ona göre ayarlar, yaşantımıza etkisi üzerine kafa yorar, derken dünyamızın huzur bozucu bilmecesinde yepyeni bir ipucu yakaladığımızı keşfederiz.

Öyleyse mit gerçeklere dayalı bilgi verdiği için değil, etkili olduğu için gerçektir. Ancak, eğer hayatın derin anlamına yepyeni bir ışık tutmuyorsa, başarısız olmuş demektir. Yok, eğer *işe yararsa*, açıkçası, zihnimizden ve gönlümüzden geçenleri değiştirmemize zorlar, yeni bir umut verir ve bizi daha dolu yaşamaya iteklerse, demek ki

geçerli bir mittir. Mitoloji bizi ancak gereklerini yerine getirmemiz koşuluyla dönüştürecektir. Kendi durumumuza uyarlamadığımız ve yaşamımızın gerçekliği kılmadığımız sürece, mit de başlamadan önce bize karışık ve sıkıcı gelen bir oyunun kuralları kadar anlaşılmaz ve uzak görünecektir.

Günümüzde mitlere yabancılaşma beklenmedik ölçülerdedir. Çağcıllık öncesi dünyada mitoloji olmazsa olmazdı. Yalnızca insanların yaşamlarından bir anlam çıkarmalarına yardım etmekle kalmamış, insan aklının onlar olmaksızın ulaşamayacağı alanları açığa çıkarmışlardı. Psikolojinin ilk biçimiydi mit. Yeraltı dünyasına inen, labirentlerde yollarını bulan ve canavarlarla çarpışan tanrıların ya da kahramanların başlarından geçenlerin öyküleri ruhun gizemli işleyişine ışık tutmuş, insanlara içlerinde kopan fırtınalarla nasıl baş edeceklerini göstermişti. Freud ve Jung ruhun çağdaş araştırmasına girdiklerinde içgörülerini açıklamak üzere içgüdüsel olarak klasik mitolojiye başvurmuş ve eski mitlere yeni yorumlar getirmişlerdi.

Görülmedik bir durum değildi bu. Bir mitin kalıplaşmış tek bir uyarlaması bulunmaz. Koşullar değiştikçe, sonsuz gerçeği ortaya çıkarmak adına öykülerimizi başka türlü dile getirmemiz gerekir. Mitolojinin tarihçesinde erkeklerle kadınların ileri doğru attıkları her adımda, mitolojilerini gözden geçirdiklerini ve onu yeni koşullara uydurduklarını göreceğiz. Bundan başka insan doğasının pek fazla değişmediğini ve toplumların içinde kurgulanan bu mitlerden çoğunun bizlerinkinden pek farklı olmadığını, hâlâ en temel korkularımızı ve isteklerimizi yansıttıklarını anlayacağız.

Paleolitik Çağ

Avcı Toplumların Mitolojisi
(MÖ yaklaşık 20.000-8.000)

İnsanoğlunun biyolojik evrimini tamamladığı dönem tarihinin en uzun ve en geliştirici dönemidir. Pek çok yönden ürkütücü ve umutsuz bir dönem yaşanmıştı. Bu ilk insanlar henüz tarımı geliştirmemişlerdi. Kendi besinlerini yetiştiremez, tümüyle avcılık ve toplayıcılığa bağımlı yaşarlardı. Avlarını öldürmek ve çevrelerini bir ölçüde olsun denetim altına tutmak için geliştirdikleri avlanma silahları ve becerileri sayesinde sağ kalmalarında mitolojinin önemi büyüktü. Neandertaller gibi Paleolitik erkeklerle kadınlar da yazılı mitler bırakamadılar, fakat bu öyküler insanların kendilerini ve yaşadıkları zorlukları anlamalarında öyle can alıcıydılar ki geleceğin okuryazar kültürlerinin mitolojilerinde, bölük pörçük de olsa yaşamaya devam ettiler. Aynı zamanda Paleolitik çağın insanları gibi avcı toplumlarda yaşayan ve tarım devrimi geçirmemiş doğal insanlar olan Pigmeler ve Avustralya yerlilerinden de ilkel insanların deneyimleri ve kaygıları hakkında çok şey öğrenebiliriz.

Doğal ortamda yaşayan bu insanların mitler ve simgelerle düşünmeleri de doğaldır, çünkü etnologlarla antropologların işaret ettiğine göre, günlük yaşamlarında ruhsal bir boyutun varlığının enikonu bilincindeydiler. Bizim

kutsal ya da tanrısal dediğimiz deneyimi yaşamak sanayileşmiş, kent toplumlarında yaşayan erkeklerle kadınlar için uzak bir gerçekliğe dönüşmüştür; oysa örneğin, Avustralyalılar açısından, uluorta olmakla kalmayıp somut dünyadan da daha gerçektirler. Avustralyalıların uykuya ve hayal dünyasına daldıklarında girdikleri "Düşlerâlemi" zaman dışıdır. Sıradan yaşama değişmez bir ortam hazırlar; orada ölüm, akıcılık, olayların sonu gelmemecesine art arda gelişmesi ve mevsim döngüleri egemendir. Düşlerâleminde güçlü, arketipal (ilkörneksel) varlıklar olan atalar yaşar, insanoğluna yaşamak için gerekli olan avcılık, savaş, seks, dokumacılık ve sepetçilik gibi becerileri öğretirler. Bunlar inanç dışı değil kutsal etkinliklerdir, ölümlü erkeklerin ve kadınların Düşlerâlemiyle ilişki kurmalarını sağlar. Örneğin, ava giden Avustralya yerlisi ava çıktığında, davranışlarını İlk Avcıya öyle bir uyarlar ki, daha güçlü bir arketipal dünyaya ait olarak onunla bütünleşir. Yaşamı Düşlerâlemiyle gizemli birlik kurduğu sürece anlam kazanır. Bunun arkasından ilkel zenginlikten koparak zamanın dünyasına geri gelir, burada yenip yutulacak ve yaptığı her şey hiçliğe dönüşecek diye korkar.[3]

Ruhlar dünyası, doğal ortamda yaşayan insanların gözünde bir zamanlar insanoğlunun daha kolay erişebildiği yakın ve zorlayıcı bir gerçekliktir. Yitik cennet miti bütün kültürlerde vardır, insanoğlunun bir zamanlar göksel varlıklarla daha yakın yaşadığı ve günlük ilişkiler kurdukları kabul edilir. Göksel varlıklar ölümsüzdüler, birbirleriyle, hayvanlarla ve doğayla uyum içinde yaşarlardı. Dünyanın ortasında, insanların tanrılar âlemine ulaşmak için kolaylıkla tırmanabildiği, yeryüzüyle gökyüzünü birbirine bağlayan bir ağaç, bir dağ ya da bir sırık vardı. Derken bir felaket yaşandı: dağ çöktü, ağaç kesildi ve cennete ulaşmak güçleşti. En erken ve neredeyse evrensel bir mit olan Altın Çağın öyküsünün tarihsel olması amaçlanmamıştı. İnsanoğluna doğal gelen kutsal varlıkların deneyimlerinden

kaynaklanan bu öyküde onların neredeyse elle tutulabilir, ama erişilemez oldukları gerçeği vurgulanır. Antik toplumlarda mitolojilerle dinler çoğu zaman yitik cennete özlemleri yansıtmaktadır.[4] Öte yandan, mit yalnızca geçmişe özlemi dile getirmek için kullanılmazdı. Başlıca amacı, insanlara bir tek hayal âlemine daldıkları anlarda değil, günlük ödevlerini yerine getirirken de bu arketip dünyaya geri dönebileceklerini göstermekti.

Günümüzde din işleriyle dünya işlerini birbirinden ayırırız. Hiçbir şeyi inançlarından ayrı tutmayan Paleolitik avcılar açısından bu durum anlaşılmaz olurdu. Gördükleri ya da yaşadıkları her şey, tanrılar dünyasındaki sureti tarafından anlaşılırdı. Ne kadar aşağı olursa olsun her şey, içinde kutsallığı barındırabilirdi.[5] Yaptıkları her iş onları tanrılarla ilişkiye sokan bir ayindi. En sıradan etkinlikleri, ölümlü varlıkların zaman dışı ve sonsuz dünyaya katılmasını sağlayan törenlerdi. Oysa biz modern insanlar için bir sembol, dikkatimizi çektiği, gözle görülmeyen dünyadan ayrıdır; ancak Grekçe'de *symballein* "bir araya getirmek" anlamına gelir: bu zamana dek birbirinin karşıtı olan iki nesne ayrılmazlar olurlar – cin ve tonikle yapılan kokteyl gibi. Yeryüzündeki herhangi bir nesneyi derin düşündüğünüzde, kendinizi onun gökyüzündeki suretinin huzurunda bulurdunuz. Bu yolla tanrılar arasına katılma anlayışı mitler dünyasının temeliydi: bir mitin amacı, insanları kendilerini dört bir yandan çevreleyen ve yaşamın doğal bir parçası olan ruhsal boyutun bilincine vardırmaktı.

En erken mitolojiler, insanlara elle tutulur dünyaya bakarak *başka bir şey* temsil eder gibi görünen gerçekliği öğretmişlerdi.[6] Bunun için hiçbir inanç sıçraması gerekmiyordu, çünkü o çağda kutsal olanla olmayan arasında metafizik açıdan hiçbir uçurum yok gibiydi. Bu ilk insanlar bir taşa baktıklarında cansız, niteliksiz bir kaya parçası görmezlerdi. Gücü, kalıcılığı, dayanıklılığı ve insanın

incinebilir durumundan epey farklı mutlak bir varlığı temsil ederdi taş. Onu kutsallaştıran ötekilik özelliğiydi. Antik dünyada taş, kutsalın yaygın bir tezahürü – kutsal olanın kendini göstermesiydi. Çaba harcamaksızın kendini yenileme yeteneğine sahip olan ağaç da canlanır ve ölümlü erkeklerle kadınlardan esirgenen mucizevi diriliği ortaya koyardı. Ayın küçülmesiyle büyümesini seyrederken insanlar kutsal güçlerin yeniden dirilişine,[7] katı ve acımasız, bağışlayıcı ve ürkütücü olduğu kadar avutucu da olan bir yasanın varlığına tanık olurlardı. Ne ağaçlar, ne taşlar ne de göksel varlıklar tapınma araçlarıydı; kutsal sayılmalarının nedeni bütün doğal süreçlerde işlediği görülen, insanlara bambaşka, daha etkili bir gerçekliğin ipuçlarını veren gizli gücün dışavurumu olmalarıydı.

En erken, tarihlemeleri belki de ta Paleolitik çağa dayanan mitlerden bazıları, insanlarda ilk kez tanrısallık kavramını uyandırdığı düşünülen gökyüzüyle ilişkilendirilmişti. Gökyüzüne –sonsuza, bilinmeyene uzanan ve kendi değersiz yaşantılarından apayrı bir varlık olan göğe– baktıklarında dinsel bir deneyim yaşarlardı.[8] Başlarının üzerinde yükselen gökyüzü akıl almaz, uçsuz bucaksız, erişilmezdi; ne başı vardı ne sonu. Aşkın ve öteki olmanın ta kendisiydi. İnsanoğlu buna etki edemezdi. Yıldırımları, tutulmaları, fırtınaları, gökkuşakları ve göktaşlarının bitmeyen oyunları kendine ait hareketli bir yaşantıya sahip, ucu bucağı olmayan bir başka boyutu anlatırdı. Gökyüzünde olup bitenlere kafa yormak insanlara ürkü, zevk, huşu ve korku verirdi. Gökyüzü onları hem kendine çeker hem de iterdi. Büyük Dinler Tarihiçisi Rudolf Otto da onun gizemli bir gücün varlığını hissettirdiğini söyler. Otto, gökyüzünü, kendi-içinde, arkasında herhangi bir hayali varlık olmaksızın, *mysterium tremendum, terribile et fascinans* olarak tanımlamıştı: karşı konulmaz gizem, dehşetli ve büyüleyici.[9]

Tüm bunlar bizi hem söylenceyle hem de dinle ilgili bilince götürür. Şu yaşadığımız kuşkucu çağda insanların

tapındıkları tanrılardan bir şeyler bekledikleri için dine bağlandıkları varsayılır. Gücün Kendilerinden Yana Olmasına çalışıyorlardır. Uzun ömür, hastalıktan uzak olmak ve ölümsüzlük isterler, tanrıları kendilerinden bunları esirgememeleri için ikna edebileceklerine inanmışlardır. Oysa kutsalın bu ilk kendini göstermesi (tezahür) tapınmanın kendine hizmet etme amaçlı olması gerekmediğini göstermektedir. İnsanlar gökyüzünden bir şey beklemez, üstelik onu herhangi bir biçimde etki altına alamayacaklarını bilirlerdi. Daha başından beri dünyamız bize türlü gizemler yaşatmakta, bizi korku ve merak içinde bırakmaktadır, tapınmanın temelinde de bu yatar. Sonradan İsrail halkı kutsalı *kadoş* sözcüğüyle dile getirecekti. Bu "ayrı, öteki" demekti. Kusursuz aşkın deneyim, kendi içinde oldukça doyurucuydu. İnsanları, kendilerinden daha üstün olan bir varoluşu fark etmelerini sağlayarak kendinden geçirir, duygularını kabartarak hayallerinde, yaşadıkları sınırlı koşulların ötesine taşırdı. Yoksulların, zayıf insanoğlunun isteklerini yerine getirmesi için gökyüzünün "kandırılabileceği" akla hayale getirilmezdi.

Paleolitik çağdan sonra da gökyüzü kutsalın simgesi olma özelliğini korudu. Ancak yaşanan çok erken bir gelişme mitolojinin fazla aşkın bir gerçeklikten söz etmesi durumunda başarısız olacağını göstermişti. Eğer mit, insanların bir yolla kutsala katılmalarını sağlamıyorsa, insanlara yabancılaşır ve bilinçlerinden uzaklaşır. Tam olarak zamanını bilmesek de bir noktada dünyanın çeşitli yerlerindeki insanlar gökyüzünü kişileştirmeye başlamışlardı. Cenneti ve yeryüzünü tek başına yoktan var eden bir "Gök Tanrı" ya da "Ulu Tanrı" hakkında öyküler anlatıyorlardı artık. Bu ilkel tektanrıcılığın Paleolitik çağa dek dayandığı neredeyse kesindir. Birkaç tanrısal varlığa tapmaya başlamadan önce, dünyanın pek çok bölgesinde insanlar, dünyayı yaratmış olan ve uzaktan insan ilişkilerini yöneten tek bir Yüce Tanrı'ya tapınırdı.

Hemen her tapınağın bir Gök Tanrısı vardır. Antropo-

loglar onu Pigmeler, Avustralyalılar ve Patagonyalılar (Ateş İnsanları) gibi kabile toplumlarında da bulmuşlardır.[10] O her şeyin İlk Nedeni ve gökle yerin Yöneticisidir. Asla imgelerle temsil edilmez, ne türbesi vardır ne de rahibi, çünkü insan kültü için fazlasıyla yücedir. İnsanlar yakarırken özlemle Ulu Tanrıya döner, kendilerini izlediğini ve yanlış yaptıklarında onları cezalandıracağına inanırlar. Ancak günlük yaşantılarında O görünmez. Kabile üyeleri Tanrının sözle anlatılmaz olduğunu, insan dünyasıyla ilişki kurmayacağını söylerler. Başları sıkıştığında ona dönseler de o yanlarında bulunmaz, çoğu zaman "uzaklaştığı" veya "gözden kaybolduğu" konuşulur.

Eski Mezopotamyalıların, Hinduların, Greklerin ve Kenan Ülkesi insanlarının Gök Tanrıları böyle yozlaşmışlardı. Bu toplulukların mitolojilerinde Yüce Tanrı, en iyi yönüyle tanrılar tapınağının kuşkulu, güçsüz bir varlığı, kenarında köşesinde kalmış bir figürüdür; İndra, Enlil ve Baal gibi daha etkili, ilgi çekici ve ulaşılabilir tanrısal varlıklar öne çıkmıştır. Yüce Tanrının nasıl tahtından indirildiğine yönelik öyküler anlatılır: Örneğin, Greklerin Gök Tanrısı Uranos'un kendi oğlu Kronos tarafından iğdiş edildiği, insanoğlunun günlük yaşantısından çok uzaklaşarak önemsizleşen bu Yaratıcıların iktidarsızlığını korkunç bir biçimde gözler önüne seren bir mitle dile getirilmişti. Oysa Baal'in kutsal gücü her yağmur fırtınasında kendini belli ederdi; insanlar kendilerini savaşın öfkesine her kaptırdıklarında İndra'nın gücünü hissederlerdi. Gelgelelim eski Gök Tanrıları insanların yaşamlarına el bile sürmezlerdi. Bu en erken gelişmeler açıkça gösterir ki mitoloji doğaüstü varlıklara yoğunlaştığı sürece başarısız olacaktır; ancak insanlıkla ilişki kurarsa geçerliliğini koruyacaktır.

Gök Tanrının yazgısı bize yaygın bir başka yanlış kanıyı çağrıştırır. Erken mitlerin bilimsellik-öncesi dünyada, evrenin kökenlerini anlattığını varsayanlar çoktur. Gök

Tanrının öyküsü tam anlamıyla böyle bir kurguyu temsil ediyordu, fakat mit başarıya ulaşamadı, çünkü insanların sıradan yaşantılarına değinmiyor, insan doğası hakkında hiçbir şey söylemiyor ve kalıcı sorunlarını çözmede yardım etmiyordu. Gök Tanrıların yok olması Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların tapındığı Yaratıcı Tanrının Batı dünyasındaki insanların çoğunun yaşamından neden çıktığını açıklamaya yardım eder. Mit, gerçekçi bilgi vermemekte, daha çok davranışlara yol göstermektedir. Gerçekliği, ancak kuttörensel olarak ya da ahlak doğrultusunda uygulamaya konunca ortaya çıkacaktır. Kusursuz bir düşünsel varsayım olarak yorumlanırsa, yabancılaşır ve inanılmaz olur.

Yüce Tanrılar yerlerinden edilmiş olabilirlerdi, fakat gökyüzü insanlara kutsalı anımsatma gücünü hiç yitirmedi. Yükseklik tanrısallığın mitlere dayalı simgesi –Paleolitik ruhsallığın yadigârı– olarak kalmıştır. Mitolojide ve gizemcilikte (mistisizm) erkekler ve kadınlar düzenli aralıklarla gökyüzüne ulaşır, göğe yükselme öykülerini uygulamaya geçirmelerini sağlamak, daha "yüksek" bir bilince "yükselmek" için kendinden geçme ayinleri ve yöntemleri uygularlar. Bilgeler, tanrılar âlemine (arşa) ulaşana dek göğün çeşitli katlarına çıktıklarını ileri sürerler. Yoga yapanların havada uçtukları; gizemcilerin (mistik) havaya yükseldikleri; peygamberlerin yüksek dağlara tırmanıp daha yüce bir varlık biçimine girdikleri anlatılır.[11] İnsanlar gökyüzünün temsil ettiği aşkınlık deneyimi edinmeye can atarak insana özgü zayıflıklarından kurtulacaklarını ve onun ötesine geçebileceklerini düşünmüşlerdi. Mitolojide dağların kutsal kabul edilmesinin altında da bu yatar: yerle göğün ortasındaki dağlar Musa gibi insanların tanrılarıyla görüşebildikleri yerlerdi. Uçuş ve göğe yükselişle ilgili, aşkınlık deneyimi yaşama ve insan olmanın baskılarından kurtulma konusundaki evrensel isteği dile getiren mitler bütün kültürlerde görülür. Bu mitler harfi harfine

okunmamalıdır. İsa'nın göğe yükselişini okurken onun stratosferde fırıldak gibi döndüğünü hayal etmekten söz etmiyoruz. Muhammed Peygamber Mekke'den Kudüs'e uçup oradan da Tanrının Katına uzanan merdivene tırmandığında, bambaşka bir ruhsal boyuta eriştiğini anlamalıyız. İlyas Peygamber ateş arabasıyla göğe yükseldiğinde, insan olmanın zayıflığını geride bırakmış ve dünyadaki varoluşumuzun ötesine geçerek kutsal âleme göçmüştür.

Bilim adamları göğe yükselmeyle ilgili en eski mitlerin Paleolitik çağdan kalma olduğuna ve avcı insan topluluklarının ilk din uygulayıcısı olan şamanlar la ilişkili olduklarına inanırlar. Şamanlar hayalleri ve düşleri avın özelliklerini özetleyen ve ona ruhsal bir anlam kazandıran kendinden geçme ve esirme ustalarıydı. Av çok tehlikeliydi. Avcılar her ava çıktıklarında kabilelerinden günlerce uzak kalır, güvenli mağaralarını geride bırakarak kabilelerine yiyecek getirmek için yaşamlarını tehlikeye atarlardı. Ancak, daha ileride göreceğimiz gibi, bu yalnızca yaşam savaşımı değil, yürüttükleri diğer bütün faaliyetler gibi aşkın bir boyuta sahipti. Şaman da arayışa girerdi, ancak onunki ruhsal bir yolculuktu. Ruhunun bedeninden ayrılıp tanrılar dünyasına yolculuk edebilme gücü olduğu düşünülürdü. Kendinden geçtiğinde havaya süzülür ve halkının iyiliği için tanrılarla görüşürdü.

Paleolitik çağdan kalma, Fransa'daki Lascaux, İspanya'daki Altamira mağaralarında av sahnelerini tasvir eden resimlerle karşılaşırız; hayvanlarla avcıların yanı sıra uçuşu çağrıştıran kuş maskeleri yakmış, muhtemelen şaman olan insanlar da vardır. Günümüzde de Sibirya'dan Tierra del Fuego'ya kadar uzanan avcı toplumlarda şamanlar, tıpkı uzun yıllar önce Altın Çağda yaşamış insanlar gibi kendilerinden geçtiklerinde, göğe yükseldiklerine ve tanrılarla konuştuklarına inanırlar. Şamana esirme yöntemleri konusunda özel eğitim verilir. Bazen ergenlik dönemin-

de kutsal olmayan eski bilincinden ayrılması ve ilk insanoğluna bağışlanmış, ama artık yitirilmiş güçlerin geri geldiğini temsil eden psikoza bağlı ruhsal çöküntü geçirir. Şaman özel kuttörenlerde davullar eşliğinde dans ederek kendinden geçer. Çoğunlukla, bir zamanlar yerle göğü birbirine bağlamış olan Ağaç, Dağ ya da Merdiveni simgeleyen bir ağaca veya sırığa tırmanır.[12] Modern şaman yeryüzünün derinliklerinden göğe doğru yaptığı yolculuğu şöyle dile getirmektedir:

> Halk şarkılar söyler, ben dans ederim. Toprağa karışırım. Herkesin su içtiği yere benzeyen bir yere girerim. Uzun, uzak bir yol katederim... Oradan çıktığımda tırmanıyorumdur. İplere tırmanırım, güneyde uzanan iplere... ve Tanrının katına vardığınızda, kendinizi ufacık görürsünüz... Orada yapmanız gerekeni yaparsınız. Sonra da herkesin bulunduğu yere geri dönersiniz.[13]

Avcının tehlikeli yolculuğu gibi şamanın arayışı da ölüme meydan okumaktır. İnsanlarının arasına döndüğünde ruhu hâlâ bedeninde değildir, onu yeniden diriltmesi gerekenler meslektaşlarıdır, "başını tutup yüzünün iki yanına üflerler. Yeniden canlanmayı ancak böyle başarabilirsiniz. Arkadaşlarınız, bunu size yapmazlarsa, ölürsünüz... oracıkta ölür ve ölü olursunuz."[14]

Ruhsal uçuşa bedenin katılması gerekmez, ruhun bedenden ayrıldığı bir esirmedir bu. Önce yeryüzünün derinliklerine inmeden göğe yükselmek söz konusu olamaz. Ölüm olmadan yeni bir yaşam da yoktur. Bu ilkel ruhsallığın temaları bütün kültürlerin gizemcileri ve yogileri tarafından çıkılan ruhsal yolculuklarda hep tekrarlanacaktı. Bu mitlerle göğe yükseliş ayinlerinin insanlık tarihinin en erken dönemlerine kadar uzanması çok önemlidir. İnsanlığın başlıca özlemlerinden birinin, insanın içinde bulun-

duğu durumun "üstüne" geçme isteği olduğunu gösterir. İnsanoğlu evrim sürecini tamamlayınca, doğasında aşkınlık özlemi olduğunu anlamıştı.

Şamanlar yalnızca avcı toplumlarda görülürler, ruhsallıklarında hayvanların rolü büyüktür. Çağcıl bir şaman, eğitimi sırasında bazen yaban ortamda hayvanlarla birlikte yaşar. Ona esirmenin sırlarını gösterecek, hayvanların dilini öğretecek ve sürekli eşlik edecek bir hayvanla karşılaşması gerekir. Bunu gerileme olarak görmek yanlıştır. Avcı toplumlarda hayvanlara aşağı varlıklar değildir, üstün akla sahiptirler. Uzun yaşamanın ve ölümsüzlüğün sırlarını bilirler, onlarla konuşmak şamanlara daha seçkin bir yaşam kazandırır. Altın Çağda, insanoğlunun günah işlenmeden önce hayvanlarla konuşabileceği düşünülür; bir şaman, insanlığın (Ademle Havva'nın) düşüşünden önceki yetiyi kazanana dek göksel dünyaya yükselemez.[15] Öte yandan çıktığı yolculuk yaşamsal bir amaç da taşır. Avcı gibi o da halkına yiyecek getirir. Örneğin, Grönland'da Eskimolar ayıbalıklarının Hayvanlar Tanrıçası dedikleri bir tanrıçaya ait olduklarına inanırlar. Av hayvanları azaldığında, onu hoşnut etmek ve böylece kıtlığa son vermek üzere şaman yollara düşer.[16]

Paleolitik insanların da benzeri mitleri ve töreleri vardı herhalde. *Homo sapiens* aynı zamanda başka hayvanları avlayarak öldürüp yiyen "avcı maymunlar" olarak bilinir.[17] Ayrıca Paleolitik mitolojide artık insanların öldürmek zorunda kaldığı hayvanlara büyük saygı gösterdiği görülür. İnsanların elinde avlanmak için yeterli araçlar yoktu, çünkü avlarından çok daha zayıf ve küçüktüler. Yeni silahlar ve yöntemler geliştirerek bu açığı kapatmaları gerekiyordu. Ne var ki asıl sorun psikolojik açıdan çelişkili duygular yaşamalarıydı. Antropologlar modern zamanlarda yaşayan yerli insanların hayvanlara ya da kuşlara gönderme yaparken, onları daha çok kendileriyle aynı düzeyde "insanlar" olarak gördüklerini belirtirler. İnsanların

hayvana, hayvanların insana dönüştüğü öyküler anlatırlar; bir hayvanı öldürmenin dostunu öldürmekle eşanlamlı olduğundan söz ederler, bundan dolayı kabile üyeleri başarılı av gezisinden dönüşte genellikle suçluluk duygusuna kapılırlar. Avcılık kutsal ve büyük ölçüde gergin bir etkinlik olduğundan, büyük bir ağırbaşlılıkla yürütülen, töre ve tabularla çevrili bir törene benzer. Ava çıkmadan önce avcının cinsel ilişkiden kaçınması, kendini temiz tutması gerekir; av öldürüldükten sonra eti kemiklerinden sıyrılır, hayvanın yeniden doğuşuna ve yeniden yaşam bulmasına olanak vermek üzere iskeleti, kafatası ve kürkü özenle bir yere serilirdi.[18]

İlk avcıların da benzer duygular yaşadıkları düşünülmektedir. Zor bir ders öğrenmeleri gerekiyordu. Tarım öncesi çağda yiyeceklerini yetiştiremediklerinden, kendi yaşamlarını korumanın anlamı yakın ilişkide olduklarını düşündükleri başka yaratıkları yok etmekti. Başlıca avlar vücutları ve yüzleri kendilerine benzeyen büyük memelilerdi. Avcılar onların korkusunu sezer, korkulu çığlıklarıyla özdeşleşirlerdi. Onların da kanı insan kanı gibi akardı. Hiç de kolay olmayan bu ikilem, insanoğlunun kendine dost yaratıkları öldürmek zorunluluğu ile başa çıkma çabasıyla, bazıları sonraki kültürlerin mitolojilerinde de geçerliliğini koruyan mitler ve kuttörenler yaratmasına neden oldu. Paleolitik çağdan uzun yıllar sonra da hayvanların kesilmesi ve tüketilmesi insanları mutsuz etmeyi sürdürdü. Antik çağın neredeyse bütün inanç sistemlerinin odak noktası, eski avcılık törenlerini barındıran ve insanoğlu uğruna canını ortaya koyan hayvanların kurban edilme ayinleriydi.

Demek ki mitolojinin ilk büyük yeşermesi *homo sapiens*, ilk insanların *homo necans* "öldüren insanlara" dönüşüp şiddet dolu bir dünyada varolma koşullarını kabul etmek zorunda kaldığı zamana rastlar. Mitoloji genellikle özünde yaşamsal sorunlardan duyulan ve salt mantıksal

önermelerle giderilemeyen kaygıdan kaynaklanır. İnsanoğlu avlanma becerilerini geliştirirken olağanüstü büyük beyninin akılcı yetilerini de kullanarak fiziksel eksikliklerinden doğan açığını kapattı. Silahlar türetmiş, toplumu nasıl örgütleyeceğini ve ekip çalışmasını öğrenmişti. *Homo sapiens* daha bu evrede bile dünyadaki işlevini başarıyla yerine getirmesini sağlayacak, Greklerin *logos* adını verdiği, mantıklı, yararlı ve bilimsel düşünceyi geliştiriyorlardı.

Logos mitlere dayalı düşünceden çok farklıdır. Mitin tersine, *logos* tam olarak nesnel gerçeklere karşılık gelmelidir. Dış dünyada bir şeylerin yaşanmasını, toplumu örgütlemek ya da teknoloji geliştirmek istediğimizde aklımızı işletiriz. Mitin tersine, bunun temelinde çıkarların gözetilmesi yatar. Mitler kutsal arketiplerin hayali dünyasına ya da yitik cennete yönelirken, *logos* ileriye atılarak sürekli yeni bir şeyler keşfetmeye, eski içgörüleri iyileştirmeye, irkiltici buluşlar yaratmaya ve çevre üzerinde daha çok denetim elde etmeye çalışır. Ne var ki gerek mitos gerekse *logos* kendi sınırlarına sahiptir. Modern öncesi dünyada çoğu insan mitle aklın birbirini bütünlediğini fark etmişti; ikisinin de kendine ait ayrı bir etki alanı, belli bir yetkinlik alanı vardı, insanlar iki düşünme yöntemine de gerek duyuyorlardı. Bir mit avcıya avını nasıl öldüreceğini ya da av gezisini nasıl düzenleyeceğini anlatamazdı, ancak hayvanların öldürülmesiyle ilgili karmaşık duygularıyla başa çıkmasına yardım ederdi. *Logos* ise etkili, elverişli ve akılcıydı, ne var ki insan yaşamının son değeriyle ilgili sorulara yanıt vermekten de insanın çektiği acıyla üzüntüyü dindirmekten de uzaktı.[19] Öyleyse ta en başından beri *homo sapiens* mitos ile *logos*'un farklı görevler üstlendiklerini sezgisiyle anlamıştı. Yeni silahlar geliştirmek için *logos*'tan yararlanmış, mitos ve ona eşlik eden kuttörenleri, altında ezileceğini hissettiği hayatın acı gerçekleriyle barışık kalmak ve onların etkisinde kalmamak için kullanmıştı.

Altamira ve Lascaux'daki dev yeraltı mağaraları Paleolitik ruhsallığı göz ucuyla görmemize olanak sağlar.[20] Geyiklerin, bizonların ve tüylü midillilerin, hayvan kılığına girmiş şamanların, mızraklı avcıların insanı ürperten resimleri, yeraltının derinliklerinde ulaşması çok zor olan bu mağaralara büyük bir özen ve beceriyle yapılmıştı. Bu süslü yapay mağaralar ilk tapınaklarla katedraller olsa gerek. Akademik çevrelerde ne anlama geldikleri uzun süredir tartışılmakta olan bu mağaralardaki resimler hiçbir zaman öğrenemeyeceğimiz yerel efsaneleri tasvir ediyor olmalılar. Ancak mağaraların duvarlarıyla tavanlarını süsleyen bu resimlerde insanlarla tanrıyı çağrıştıran, arketip hayvanların çarpıcı buluşmasının sahnelediğini biliyoruz. Orayı görmeye giden ziyaretçiler mağaralara varana kadar nemli ve tehlikeli yeraltı tünellerinde emeklemek, sonunda resmedilmiş yaratıklarla karşı karşıya gelene dek karanlığın içine iyice gömülmek zorunda kalmışlardı. Burada da şamanların arayışını canlandıran aynı karmaşık imgeler ve fikirler buluruz. Şaman ayinlerindeki gibi mağaralarda da müzik, dans ve şarkılar vardı herhalde; öbür dünyaya doğru yeryüzünün derinliklerine inmekle başlayan bir yolculuk; ayrıca sıradan olandan, düşmüş dünyadan uzak büyülü bir boyutta hayvanlarla görüşmeler yapılırdı.

Böyle bir deneyim özellikle, önceden dev mağaralara hiç girmemiş yeni gelenler üzerinde daha etkili olmuştur, göründüğü kadarıyla mağaralar da topluluğun delikanlılarını avcılığa alıştırma törenlerinde kullanılırdı. Antik dünyanın inanç sistemlerinde inisiyasyon (kabul) törenlerinin* önemi büyüktü, günümüzün geleneksel toplumlarında da aynı önem sürmektedir.[21] Kabile topluluklarında ergen çocuklar annelerinin yanından alınıp toplumdan

---

* *Initiation ceremony*: Bir topluluk içinde üyeliğe kabul etme, topluluğa sokma töreni. Özellikle, genç bir erkeği veya kızı, artık yetişkin olarak resmen tanıma töreni. (ed.n.)

koparılarak onları erkekliğe hazırlamak üzere tasarlanmış çilelerden geçerlerdi. Şamanların yolculuğu gibi bu da ölüm ve yeniden doğuş sürecidir: ergen, çocukluğunu öldürüp yetişkinlere özgü sorumluluklar dünyasına adım atmalıdır. Ergenlik çağındakiler toprağın altına ya da bir mezara gömülür; bir canavarın kendilerini parçalayıp yiyeceği ya da bir ruhun canlarını alacağı söylenir. Yoğun fiziksel acıya ve karanlığa maruz kalırlar; genellikle sünnet edilir ya da derilerine dövme yapılır. Yaşadıkları öyle yoğun ve sarsıcı bir deneyimdir ki ergen genç bir daha hiç geri dönmemecesine değişir. Psikologlar bize böyle bir başına ve yoksun bırakılmanın yalnızca kişiliğin geri bastırılmış karışıklığına yol açmakla kalmayıp eğer uygun biçimde denetlenirse, kişinin içindeki derin güçlerin yapıcı oluşumunu destekleyebildiğini söylerler. Çile çekme süresi bitince çocuk ölümün yeni bir başlangıç olduğunu öğrenir. Kabilesine döndüğünde erkek ruhu ve bedeni taşıyordur. Ölümü ensesinde hissetmiş olan ve onun yeni bir varoluş biçimine geçiş töreninden başka bir şey olmadığını öğrenen genç bir avcı ya da savaşkan olup halkı uğruna canını tehlikeye atmaya hazırdır artık.

Ergen topluma kabul edilirken yaşadığı sarsıntı sırasında kabilesinin en kutsal mitlerini ilk kez duyar. Bu nokta önemlidir. Mit, dünya işlerinin görüldüğü ya da sıradan bir ortamda anlatılacak bir öykü değildir. Kutsal bilgiyi ortaya koyduğu için ancak günlük işlerin yapıldığı alandan uzak, kuttörensel bir ortamda dile getirilir ve yalnızca ruhsal ve psikolojik dönüşüm bağlamında anlaşılabilir.[22] Mitoloji aşırı uçlarda gereksindiğimiz söylemdir. Bir mitin bizi sonsuza dek değiştirmesine izin vermeye hazırlanmamız gerekir. Dinleyiciyle öykü arasındaki engelleri yıkan, ayrıca dinleyiciyi öyküyle yakınlaştıran alışkılarla birlikte mite dayalı anlatı bizi alışıldık dünyanın kesin bilinenlerinin ötesine taşımak üzere tasarlanmıştır. İnisiyasyon ayini olmaksızın bir miti okumak, müziğini

dinlemeden bir opera metnini okumaya benzer. Yeniden canlanma, ölme ve yeniden doğma sürecinin bir parçası olarak algılanmadıkça mitoloji hiçbir anlam ifade etmez.

Kahramanlık mitlerinin, Lascaux gibi ibadethanelerde yapılan kuttörenlerden, şamanlarla avcıların deneyimlerinden doğduğunu neredeyse kesin olarak söyleyebiliriz. Gerek avcılarla şamanların, gerekse ergenlerin alışıldık olana sırtlarını dönüp korkulu denemelerden geçmeleri gerekirdi. Hepsi yaşadıkları topluma onları besleyecek armağanlarla dönmeden önce şiddet sonucu ölüm olasılığıyla yüzleşmeliydi. Bütün kültürlerde kahramanca arayışlarla ilgili benzer mitolojiler geliştirilmiştir. Kahraman kendi yaşamında ya da yaşadığı toplumda bir şeylerin eksik olduğunu hisseder. Kuşaklar boyunca geçerli olan eski fikirler artık ona yeterli gelmemektedir. Böylece yuvadan ayrılıp ölüme meydan okuduğu serüvenlere atılır. Canavarlarla dövüşür, ulaşılmaz dağlara tırmanır, karanlık ormanlardan geçer, bu süre boyunca eski kişiliği ölür ve halkının arasında yepyeni bir içgörü ya da yetenek kazanmış olarak döner. Prometheus insanlık adına tanrılardan ateşi çalmış, yüzyıllar boyu ağır cezalar çekerek bunun bedelini ödemek zorunda kalmıştı; Aineias eski yaşamını geride bırakmaya, yurdunu alevler içinde yanarken görmeye ve yeni Roma kentini bulmadan önce yeraltına inmeye zorlanmıştı. Kahramanlık mitosu insanın içine öyle işlemiştir ki Buddha, İsa ya da Muhammed gibi tarihsel kişilerin yaşamları bile, ilk olarak Paleolitik çağda biçimlenmişe benzeyen bu arketipal örüntüye göre anlatılır.

İnsanlar kabilelerindeki kahramanlar hakkında bu öyküleri anlatırken amaçları yalnızca dinleyicilerin hoşça vakit geçirmesi değildir. Mitos bize tam bir insan olmak istiyorsak, ne yapmamız gerektiğini anlatır. Yaşamımızın bir döneminde her birimizin kahraman olması gerekir. Her bebek Lascaux'daki labirentleri aratmayan daracık doğum kanalından geçmek, güvenli rahim ortamını bıra-

kıp hiç bilmediği dünyaya çıkmanın sarsıcı deneyimini yaşamak zorundadır. Doğum yaparken çocuğunun canını tehlikeye atan her anne kahramandır.[23] Her şeyden vazgeçmeye hazır değilseniz kahraman olamazsınız; önce karanlığa inmeden yükseklere çıkış, ölümün bir biçimi olmaksızın yeni bir yaşam söz konusu değildir. Yaşamımız boyunca bilinmeyenle yüzleştiğimiz durumlarla karşılaşırız, kahramanlık miti de bize nasıl davranmamız gerektiğini öğretir. Sonunda hepimiz kendimizi adına ölüm denen son ayinde buluruz.

Kimi Paleolitik kahramanlar daha sonraki mitos edebiyatında da görünürler. Örneğin, Greklerin kahramanı Herakles'in avcılık döneminden yadigâr kaldığı neredeyse kesindir.[24] Mağara adamı gibi hayvan postlarına bürünür, elinde sopa taşır. Herakles hayvanlarla başa çıkmakta gösterdiği ustalıkla ünlü bir şamandır; yeraltı dünyasına gider, ölümsüzlük meyvesini arar ve Olimpos Dağında tanrılar âlemine çıkar. Greklerin "Hayvanlar Tanrıçası,"[25] avcı ve yaban hayatın efendisi diye bilinen tanrıçası Artemis de Paleolitik bir figür olabilir.[26]

Avcılık salt erkeklere özgü bir etkinlikti, ancak Paleolitik çağın en güçlü avcılarından biri dişiydi. Afrika, Avrupa ve Ortadoğu'nun dört bir yanında bulunan gebe kadını tasvir eden en erken heykelcikler bu döneme tarihlenir. Artemis yalnızca Büyük Tanrıçanın özelliklerini üzerinde toplamış Hayvanlar Tanrıçası değil, aynı zamanda yaşam kaynağı olan, korku salan bir tanrısal varlıktır. Besleyen toprak ana değildir o, doymaz bilmez ve kincidir, istekleri bitmez. Eğer av kuralları çiğnenecek olursa, kurban alıp kan dökmesiyle ün salmıştır. Örneğin, Türkiye'de, yedinci ya da altıncı binyıla tarihlenen Çatalhöyük kasabasında arkeologlar büyük taş kabartmalarda doğum yapan tanrıça tasvirlerini ortaya çıkarmışlardır. Bazen yanında hayvanlarla, bazen başarılı geçen bir avdan kalan boğa boynuzlarıyla ya da yaban domuzu kafataslarıyla, bazen de erkek sembolleriyle görülür.

Peki, belirgin biçimde erkek egemen bir toplumda bir tanrıça nasıl olur da öne çıkar? Bunun nedeni kadınlara bilinçaltında duyulan kızgınlık olabilir. Çatalhöyük tanrıçası ezelden beri doğum yapar, oysa eşi boğanın ölmesi gerekir. Avcılar, kadınlarla çocuklarını korumak adına kendi canlarını hiçe sayarlar. Avcılığın kışkırttığı suçluluk ve kaygının evlenmeme andının yol açtığı öfkeyle bileşimi, kan dökmeye doymayan bu güçlü kadının tasvirlerine yansıtılmış olabilir.[27] Avcılar kadınların yeni yaşamın kaynağı olduklarını anlayabiliyorlardı; soyun sürekliliği onlara bağlıydı – sayıları çok olan erkeklere değil. Dolayısıyla, kadınlar yaşamın ürkütücü ikonaları olmuştu, bu yaşamda erkeklerle hayvanların durmaksızın kurban edilmesi gerekiyordu.

Paleolitik geçmişimizi anlatan böyle bilgi kırıntıları mitolojinin zevk için yaratılmadığını göstermektedir. Erkeklerle kadınları yaşamla ölümün amansız gerçeklikleriyle yüzleştirmişti. İnsanoğlunun acıklı bir imgelemi vardı. Göklere tırmanmaya can atardı, ancak bunu gerçekleştirmenin tek yolunun ölümlülükle yüzleşmekten, güvenli dünyadan ayrılıp derinliklere inmekten ve eski kişiliğini öldürmekten geçtiğini anlamıştı. Mitolojiyle onla eşlik eden kuttörenler Paleolitik insanların yaşamın bir evresinden diğerine geçmelerine yardım eder, sonunda ölüm kendini gösterdiğinde, onun varlığın bir başka, hiç bilinmeyen bir yönüne en son adım olarak görülmesini sağlardı. Bu erken içgörüler hiç yitirilmedi, insanlık tarihinin bir sonraki büyük devriminde erkeklerle kadınlara kılavuzluk etmeyi sürdürdü.

Neolitik Çağ:

Tarım Toplumlarının Mitolojisi
(MÖ yaklaşık 8.000-4.000)

Yaklaşık on bin yıl önce insanoğlu tarımı buldu. Avcılık artık başlıca besin kaynağı olmaktan çıkmış, çünkü toprağın sonsuz bir besin kaynağı olduğu keşfedilmişti. İnsan soyu Neolitik tarım devriminden daha önemli birkaç gelişme yaşamıştır. Bu öncü çiftçilerin yeni koşullara uyum sağlarken yaşadıklarını, daha sonraki kültürlerin mitoslarına da yansıyan dehşeti, sevinci ve korkuyu yarattıkları mitolojide algılayabiliriz. Tarım *logos*'un, gerçeği dile getiren sözün ürünüydü, günümüzdeki teknolojik devrimlerin tersine, laik bir girişim olarak görülmezdi. İnsanlara kendileri ve dünyalarıyla ilgili yeni anlayışlar kazandıran büyük bir ruhsal uyanışa yol açmıştı.

Yeni tarım sanatına dinsel bir saygıyla yaklaşılırdı.[28] Paleolitik çağın insanları avlanmayı kutsal bir faaliyet olarak görmüşlerdi, şimdi de tarım aynı niteliğe bürünmüştü. Çiftçilerin tarlalarını işlerken ya da ekin kaldırırken tam bir ayinsel havaya girmeleri gerekiyordu. Tohumların toprağın derinliklerine gömülmelerini izledikçe, hayret verici bambaşka yaşam biçimlerine dönüşmek üzere karanlıkta kırılıp açıldıklarını anladıkça bunda gizli bir gücün parmağı olduğunu fark ettiler. Ekin, o göksel varlığın tezahürü, açığa çıkmasıydı, çiftçiler toprağı ekip insanları için yi-

yecek elde ettikçe kutsal bir aleme girdiklerini, bu mucizevi bolluğa katıldıklarını hissederlerdi.[29] Toprak, bütün yaratıkları –bitkiler, hayvanlar ve insanlar– tıpkı rahim gibi içinde barındırıyordu.

Bu güç tükenmesin diye onu besleyecek kuttörenler uydurdular. İlk tohumlar toprağa adak olarak "atılır," kutsal enerjilerin geri dönüşümünü sağlamak adına ilk ürünler toplanmazdı. Orta Amerika'da, Afrika'nın bazı kesimlerinde, Pasifik Adalarında ve Dravidalar zamanında Hindistan'da insanların bile adak olarak kurban edildiği yönünde bulgular vardır. Bu töreler iki ilkeye dayanır. İlk olarak hiçbir şey karşılıksız değildi; almak için bir şey vermen gerekirdi. İkincisi de gerçekliğin bütünsel olduğu görüşüydü. Kutsalın, doğal dünyanın ötesinde, metafizik bir gerçeklik olduğu düşünülmezdi. Yalnızca kendi de kutsal olan toprakta ve onun ürünlerinde kendini gösterirdi o. Tanrılar, insanlar, hayvanlar ve bitkiler, hepsi aynı doğayı paylaşırlardı, dolayısıyla birbirlerine güç verir, birbirlerini beslerlerdi.

İnsanın cinselliği de temelde toprağın meyve vermesini sağlayan göksel güçle aynı görülmekteydi. Erken Neolitik mitolojide hasat, kutsal evlilik anlamına gelen *hiyerogaminin* meyvesiydi: toprak dişiydi; tohumlar tanrısal ersuyu; yağmur da gökle yerin cinsel birleşmesiydi. Ekim sırasında kadınlarla erkekler arasında cinsel ayinler yaygındı. Başlı başına kutsal olan bu birleşme toprağın doğurgan enerjisini harekete geçirirdi, çiftçinin sabanı ya da çatal beli de toprağın rahmini açıp onu tohumla şişiren kutsal bir erkeklik organıydı (fallus). İncil ayinleşmiş bu törenlerin MÖ altıncı yüzyılın neredeyse ortalarına dek Hoşea ve Hezekiel gibi peygamberlerin öfkesine rağmen eski İsrail'de yapıldığına işaret eder. Kudüs tapınağında bile Kenanların bereket tanrıçası Asherah'ın (Aşera) ve kutsal fahişelerin onuruna törenler yapılırdı.[30]

Oysa Neolitik devrimin ilk aşamalarında toprak dişi

olarak görülmezdi.[31] Çin ve Japonya'da varlığın temeli eşeysizdi, ancak daha sonra, aile yaşamında kadının üstlendiği annelik rolünün sonucunda olsa gerek, toprağa dişi, besleyici bir özellik eklendi. Dünyanın geri kalan yerlerinde toprak kişileştirilmemişti, fakat kutsal diye tapınılırdı. Nasıl bir kadın çocuk doğuruyorsa, toprak da rahminden bütün canlıları çıkarıyordu. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki en erken yaratılış mitlerinden bazıları ilk insanların bitkiler gibi topraktan türediklerini varsayıyordu: tohumlar gibi onların da yaşamı yeraltında başlar, yeni insanlar toprak üstüne çıkana ya da çiçek açıp insan anneleri tarafından toplanana dek orada büyürlerdi.[32] Bir zamanlar insanlar göksel varlıkla karşılaşmak için yükseklere çıktıklarını hayal ederken, artık kutsala yeryüzünde, ayinlerle ulaşırlar. Lascaux'da ortaya çıkarılan Paleolitik tünellere benzeyen Neolitik labirentlerde, insanlar yeraltı mağaralarında kutsal hayvanlarla buluşmak yerine Toprak Ananın rahmine girer, gizemli bir yolla bütün varlıkların kaynağını hissederlerdi.[33]

Bu yaratılış mitleri insanlara tıpkı kayalar, akarsular ve ağaçlar gibi toprağa ait olduklarını öğretti. Demek ki onun doğal akışına saygı göstermek zorundaydılar. Diğer topluluklar bir yerle sıkı sıkıya özdeşleştiler, onunla kurdukları bağ aileyle ya da baba soyuyla olan bağlarından daha derin oldu. Bu tür mitos özellikle antik Yunanda yaygındı. Mitolojide Atinalıların beşinci kralı Erikhthonios Akropolis'in kutsal toprağından doğmuştu; çok erken tarihten kalma özel bir tapınakta kutlanan kutsal bir olaydı bu.

Neolitik devrim insanların bütün evreni kaplayan yaratıcı bir enerjinin varlığını fark etmelerini sağlamıştı. Önceleri dünyanın tanrısalda vücuda geldiği ayrışmaz kutsal güçtü bu. Ancak mite dayalı imgelem her zaman daha somut ve gelişigüzeldir; başlangıçta biçimden yoksunken bir içerik ve özellik kazanır. Gökyüzünü yüceltme

nasıl Gök Tanrının kişileştirilmesini getirdiyse, anaç, besleyici toprak nasıl Ana Tanrıçaya dönüştüyse, bu da benzer bir gelişmeydi. Suriye'de Yüce Tanrı El'in karısı Aşera ya da kızı Anat ile özdeşti; Mezopotamya'da Sümerler ona İnanna adını vermişlerdi; Mısır'da İsis'ti; eski Yunan'da, Hera, Demeter ve Afrodit. Ana Tanrıça avcı toplumların Ulu Anasıyla kaynaştı, onun ürkütücü özelliklerini üzerinde topladı. Anat acımasız bir savaşçıdır, örneğin, genellikle kan denizinde yüzerken tasvir edilir; Demeter öfkeli ve kinci olarak anlatılır, aşk tanrıçası Afrodit bile öç alarak korku salar.

Bir kez daha yineleyelim, mitoloji gerçeklerden kaçmaz. Yeni Neolitik mitler insanları ölümün gerçekliğiyle yüzleşmek zorunda bırakmayı sürdürdüler. Ne bunlar kır şiirleriydi ne de Ana Tanrıça yumuşak başlı, teselli eden bir tanrısal varlık, çünkü tarım huzurlu, inceden inceye düşünülen bir uğraş olarak yaşanmıyordu. Verimsizlik, kuraklık, kıtlık ve kutsal gücün de dışavurumu olan doğanın öfkeli güçlerine karşı hep bir savaş, umutsuz bir çaba vardı.[34] Ekimin cinsel tasvirini yapmaları insanların tarımı doğayla romantik bir aşk ilişkisi olarak yaşadıkları anlamına gelmiyordu. İnsanın üremesi de gerek anne gerekse bebek açısından kendi içinde tehlikeler barındırırdı. Aynı şekilde tarlaların ekilmesi de ancak canhıraş emek gerektiren yorucu çabalarla gerçekleştirilirdi. Yaradılış kitabında başlangıçta varolan cennet benzetmesinin yitirilmesi tarımın kölesi haline gelmek olarak yaşanır. Aden'de ilk insanlar Tanrı'nın bahçesiyle ilgilenirken çaba harcamak zorunda değillerdi. Günah sonrasında kadın çocuklarını acı içinde doğurmaya, erkek de ekmeğini alnının teriyle topraktan çıkarmaya mahkûm edildi.[35]

Erken mitolojide ekme biçme işleri şiddetle iç içedir, yiyecek elde etmek uğruna ölüm ve yıkımın kutsal güçlerine karşı sürekli savaşmak gerekir. Tohumun toprağın içine girmesi, meyve vermeden önce ölmesi gerekir, ölü-

mü acılı ve sancılıdır. Tarım araçları silahlara benzer, mısırdan un elde etmek için öğütülmesi, üzümlerden şarap yapmak için ayaklar altında çiğnenip özlerinin çıkarılması gerekmektedir. Bütün bunları, eşlerinin hemen hepsi ekinlerle birlikte yeniden dünyaya gelmek üzere ayağa kalkmadan önce paramparça edilen, uzuvları koparılan, hunharca sakatlanan ve öldürülen Ana Tanrıçayla ilişkili mitlerde görürüz. Bu mitlerin hepsi ölüme karşı meydan okumaktan söz eder. Paleolitik çağdan kalma eski kahramanlık öykülerinde halkına yardım getirmek uğruna tehlikeli bir yolculuğa çıkanlar çoğu zaman erkek kahramanlardı. Neolitik devrim ertesinde erkekler çaresiz ve edilgindir. Dünyayı baştan başa dolaşan, ölümle savaşan, insan soyuna yiyecek getiren tanrıçadır. Sonsuz denge ve yeniden sağlanan uyumun söz edildiği mitlerde Toprak Ana kadın kahramanlığının simgesine dönüşür.

Fırtına tanrısı Baal'in kız kardeşi ve karısı, yalnızca tarım savaşımını değil aynı zamanda bütünlük ve uyumu kazanmayı simgeleyen Anat'ın mitinde bu açıkça bellidir. Güneşin altında kavrulmuş toprağa yağmur getiren Baal de devlere, kargaşa ve parçalanmaya karşı yaratıcı bir savaş vermektedir. Ne var ki bir gün yeryüzünü ıssız bir çöle çevirmekle tehdit eden ölüm, verimsizlik ve kuraklık tanrısı Mot ona saldırır. Mot'un karşısında Baal bir anda korkusuna yenilir ve direnmeden ona teslim olur. Mot onu ağzına layık bir kuzu gibi lokma lokma çiğneyerek yeraltına, ölülerin topraklarına inmeye zorlar. Artık Baal yeryüzüne yağmur yağdıramayacağı için bitki örtüsü sararıp inleyerek ölür. Tipik bir Yüce Tanrı olan Baal'in babası El çaresizdir. Baal'in ölümünü haber alınca yüce tahtından iner, abasını kuşanır, yas töreleri gereği yanaklarında yarıklar açar, ne var ki oğlunu kurtaramaz. Etki gücü olan tek tanrısal varlık Anat'tır. Acı ve öfkeden çılgına dönmüş yeryüzünü arşınlamakta, *alter egosunu* (ben ikizini), öteki yarısını aramaktadır. Bu miti saklayan Süryani-

ce metin, onun Baal'i "ineğin buzağısı, koyunun kuzusu" için arzuladığını söyler.[36] Ana Tanrıça tıpkı yavrusu tehlikede olan bir hayvan gibi azgındır, kudurmuştur. Baal'den geriye kalanları bulduğunda onun anısına büyük bir cenaze şöleni düzenler Anat, orada yana yakıla El'e şikayette bulunur ve yeniden Mot'u aramaya koyulur. Mot'u bulunca onu ayin orağıyla ikiye biçer, tanelerini elekten geçirip savurur, güneşte kavurup değirmende öğütür, etini tarlalara saçarak tıpkı bir çiftçinin buğdaya yaptıklarını yineler.

Elimizdeki kaynaklar yetersizdir, bu nedenle Anat'ın Baal'i yeniden yaşama döndürmeyi nasıl başardığını bilmiyoruz. Öte yandan ikisi de tanrısal varlıklar olduklarından ne Baal'in ne de Mot'un tümden yok edilemeyeceklerini unutmamak gerek. Aralarındaki savaş sürecek, hasat yılda yalnızca bir kez ölümün pençesinde gerçekleşecektir. Mitin bir başka çeşitlemesinde, Anat Baal'i öyle güzel iyileştirir ki Mot'un bir sonraki saldırışında Baal olanca gücüyle karşılık verecektir. Yağmur yeryüzüne döner, vadilerden bal akar, gökten rahmet yağar. Öykü bütünlük ve bütünleştirmenin simgesi olarak Baal ile Anat'ın bir kez daha cinsel birleşmesiyle sona erer, Yeni Yıl şöleninde yeniden yaşatılan bir kült olur.

Aynı motif Mısır'da da karşımıza çıkar, ancak İsis, Anat kadar güçlü değildir. Mısır'ın ilk kralı Osiris, halkına tarım sanatını öğretir. Tahta göz diken erkek kardeşi Seth onu kalleşçe öldürür, kız kardeşi ve karısı İsis onun bedenini aramak üzere yollara düşer. Cesedi bulduğunda onu, ancak soyunu sürdürecek Horus'a gebe kalmasını sağlayacak kadar yaşatmayı başarır. Daha sonra Osiris'in bedeni doğranır, her bir parça Mısır çapında farklı bir yere gömülür, tıpkı tohum gibi. Duat'ın, ölüler dünyasının hâkimi olur, ayrıca yıllık hasadın sorumlusudur, her yıl ekinlerin biçilip başakların ayrılması sırasında yapılan ayinler ölümüyle parçalanmasını yeniden sahneler. Ölüler tanrısı

aynı zamanda hasat tanrısıdır, ölümle yaşamın iç içe girdiğini gösterir. Biri olmazsa öteki de olamaz. Ölen tanrının yeniden canlanması, mevsimlerin büyüyüp küçülmesi gibi evrensel bir süreci temsil etmektedir. Yeni bir yaşam başlayabilir, ancak ölen bitkilerin tanrılarının mitosu ve kültünün ortaya çıkış noktasında hep bir felaket yaşanır, kan dökülür ve yaşamın itici güçlerinin zaferi hiçbir zaman tamamlanmaz.

Mezopotamya tanrıçası İnanna'nın yeraltı dünyasına inişini anlatan mitte bu daha da açıktır. Bunu ölüler ülkesine inisiyasyon töreni, yeni yaşama dönüşecek ölüm deneyimi olarak da yorumlayabiliriz. İnanna toprağın derinliklerine doğru tehlikeli yolculuğuna çıkarken insanlara yardım etmek gibi bir amacı yoktu. Elimizdeki eksik kaynaklardan anladığımız kadarıyla onun istediği Cehennem Kraliçesi ve aynı zamanda da Yaşamın Sahibesi olan kız kardeşi Ereshkigal'in yerine geçmektir. Ereshkigal'in lacivert taşı sarayına girmeden önce İnanna'nın şehrin yedi duvarındaki yedi kapıdan geçmesi gerekir. Kapıcı her birinde ona zorluk çıkarır, İnanna'dan üzerindeki giysilerden birini çıkarmasını söyler, sonunda kız kardeşinin huzuruna vardığında bütün savunma araçlarından yoksun kalmasını istemektedir. Darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca İnanna yeraltı dünyasının Yedi Yargıcı tarafından ölüm cezasına çarptırılır, ölüsü de mızrağa geçirilip ibret olsun diye sergilenir.

Gelgelelim öteki tanrılar İnanna'yı kurtarırlar; kötü ruhlarla birlikte yeryüzüne dönüşü görkemli ve korkunçtur. Evine vardığında yakışıklı genç bir çoban olan kocası Dumuzi'nin tahtına geçmeye yeltendiğini görür. İnanna tarafından ölüm cezasına çarptırılan Dumuzi kaçar, kötü ruhlar onu İnanna'nın yerini almak üzere yeraltına inmesi için kandırmışlardır, fakat yaptıkları anlaşma gereği yıl Dumuzi ile kız kardeşi Geshtinanna arasında paylaşılır, her biri Ereshkigal'le birlikte altı ay yeraltında kalacaktır.

İnanna'nın serüveniyle birlikte yeryüzü sonsuza dek değişmiş, bitkilerin yeni tanrısı Dumuzi'nin yokluğu mevsimlerin değişmesine yol açmıştır. İnanna'nın yanına döndüğünde kuzular doğar, tohumlar filiz verir, yeryüzü canlanır ve hemen arkasından hasat mevsimi gelir. Yeraltı dünyasına geri indiğinde yeryüzü yaz mevsimiyle gelen uzun süreli kuraklığın acısını çeker. Ölüme karşı kesin bir yengi olmaz. Mitosu dile getiren Sümer şiiri şu haykırışla noktalanır: "Ah Ereshkigal! Sana şükürler olsun!"[37] Akılda kalan en can alıcı nokta kadınların, özellikle de Dumuzi'nin annesinin oğlunu yitirmenin acısıyla ağlayışıdır: "Issız bir yerde yapayalnız; bir zamanlar dipdiriyken, şimdi vurulmuş genç bir boğa misali boylu boyunca yerde."[38]

Ana Tanrıça kurtarıcı değil, ölüm ve kederin sebebidir. Onun çıktığı yolculuk hepimizin katılması beklenilen inisiyasyon töreninin, değişimin kuralıdır. İnanna kız kardeşiyle, kendi varlığının gömülü, bilinmeyen boyutu olan kız kardeşiyle buluşmak üzere ölüler dünyasına iner. Ereshkigal son gerçekliği temsil etmektedir. Bu dönemden kalmış Ana Tanrıçayla buluşmayı anlatan pek çok mit kahramanın son serüvenini, yüce aydınlanmasını vurgular. Ölümle yaşamın sahibesi Ereshkigal de sürekli doğum yaparken tasvir edilen bir Ana Tanrıçadır. Ona yaklaşmak ve doğru anlamak için İnanna'nın kendini savunmasına yardımcı olan giysilerini çıkarması, benlik davasını bir kenara bırakması, eski benini öldürmesi, kendine karşı ve zararlı görüneni özümsemesi ve katlanması güç olanı, açıkçası ölüm, karanlık ve yoksunluk olmadan yaşamın var olmayacağını kabul etmesi gerekir.[39]

İnanna'yla ilişkilendirilen kuttörenler onun öyküsündeki ağlatıya odaklanmış ve bahar zamanı Dumuzi ile yeniden bir araya gelmesi hiç kutlanmamıştı. Varoluşun temel yasası olarak yaşanan deneyimi çarpıcı bir biçimde temsil ettiği için kült yayılmıştı. İnanna'ya Babilliler İshtar adını verdiler, Suriye'de Astarte (ya da Asherah) adını aldı; Du-

muzi Yakındoğu'da Tammuz diye bilinirdi, öldüğü zaman bölgedeki kadınlar ağıtlar yakmışlardı.[40] Yunanistan'daysa Adonis denilirdi, çünkü Sami kavimleri, efendilerinin (*adon*) kaybına yas tutarlardı. Adonis'in başından geçenler yıllar boyunca değişime uğradı, ancak tanrıçanın eşini ölüme teslim ettiğinin gösterildiği özgün biçimi Sümerlerin mitosunun temel yapısına uymaktadır.[41] Avcıların Ulu Tanrıçası gibi Neolitik Ana Tanrıça da erkeklerin daha güçlü görünmelerine karşın, aslında kadınların daha güçlü olduklarını ve denetimi ellerinde tuttuklarının göstergesidir.

Greklerin yaklaşık Neolitik çağdan kalma Demeter ve kızı Persephone mitinde de belirgindir bu.[42] Demeter ekinleri ve toprağın bereketini koruyan Ulu Tanrıçadır. Hades, yeraltı dünyasının hâkimi Persephone'yi kaçırıp alıkoyunca Demeter Olimpos Dağını terk eder ve dertli dertli dünyayı dolaşır. Öfkeyle hasadı engeller, eğer kızı Kore ("kız evlat") geri verilmezse insanoğlunu açlığa mahkûm etmekle tehdit eder. Telaşa düşen Zeus, Kore'yi kurtarması için tanrıların habercisi Hermes'i gönderir, fakat ne yazık ki kız Ölüler Ülkesindeyken nar çekirdekleri yemiştir, bundan ötürü artık kocası olan Hades'in yanında dört ay geçirmek zorundadır. Kız annesine yeniden kavuştuğunda Demeter yasağı kaldırır, yeryüzünü yeniden meyve çiçekleri kaplar.

Bu doğa olayının basit bir simgesel anlatımı değildir. Demeter törenleri ne ekim ne de ürün kaldırmayla eşzamanlıdır. Persephone tohum gibi toprağa girmiş olabilir, ne var ki Akdeniz'de bir tohumun filiz vermesi dört ay sürmez, yalnızca birkaç hafta yeterlidir yeşermesine. İnanna mitosu gibi bu da ortadan kaybolan ve geri dönen tanrıçanın bir başka öyküsüdür. Ölümle ilgili bir mittir. Eski Yunan'da ürün tanrıçası Demeter aynı zamanda Ölülerin Sahibesidir, Atina yakınlarında Eleusis'te gizem kültünü yönetir. Bunlar gizli ayinler olmakla birlikte ergenle-

ri (*mystai*) ölümün kaçınılmazlığını yaşamın bir parçası olarak kabul etmek zorunda bırakan, bunun sonucunda da dehşeti kaybolan törenlerdi. Bu etkili ayinler mitin anlamını uzun inisiyasyon törenlerinden geçirilen ergenlerin belleklerine ve yüreklerine bir daha silinmemecesine kazırdı. Ölüme karşı kesin bir utku elde edilmez. Kore yukarı ve aşağı dünyalar arasında sürekli gidip gelmek zorundadır. Genç kızın simgesel ölümü olmaksızın ne ekin toplanır, ne yiyecek bulunur ne de yaşam sürer.

Eleusis ayinleriyle ilgili bilgimiz çok azdır, ancak ayinlere katılanlar mitte anlatıldığı gibi Persephone'un gerçekten toprağa *indiğine* inanıp inanmadıkları sorusuyla karşılaşınca apışıp kalmışlardır herhalde. Mit gerçekti, çünkü nereye bakarsanız bakın, yaşamla ölümün birbirinden koparılmaz olduğunu, toprağın öldüğünü ve yeniden canlandığını görürdünüz. Ölüm korkutucu, ürkütücü ve kaçınılmazdı, fakat son değildi. Bir bitkiyi keser, ölen dalını fırlatıp atarsanız, yeni bir filiz elde ederdiniz. Tarım sınırlı olsa bile yeni bir iyimserliğe yol açmıştı.[43] Tohumun yeni ürünler vermesi için ölmesi gerekiyordu; budama işlemi bitkilere yardım eder ve yeniden büyümelerini desteklerdi. Eleusis'teki inisiyasyon törenleri ölümle yüzleşmenin ruhsal açıdan tazelenme getirdiğini, bir anlamda insanın budanması demek olduğunu gösteriyordu. Ölümsüzlük getiremezdi –yalnızca tanrılar sonsuza dek yaşardı– ancak insanın daha gözü pek yaşamasına, dolayısıyla ölüm karşısında sakin davranarak yeryüzünü daha dolu yaşamasına olanak verirdi. Gerçekten de her geçen gün kazandığımız kişiliği öldürmek zorunda kalırız. Neolitik çağda da bu geçiş sürecinin mitleri ve ayinleri insanlara ölümlü olduklarını kabul etmeye, bir sonraki evreye geçmeye ve değişip büyüme yürekliliğini göstermeye yardımcı olurdu.

İlk Uygarlıklar

(MÖ yaklaşık 4.000-800)

MÖ yaklaşık 4000 yıllarında insanoğlu büyük bir adım daha atarak önce Mezopotamya ve Mısır'da, arkasından Çin, Hindistan ve Girit'te kentler kurmaya başlamıştı. Bu uygarlıklardan bazıları hiç iz bırakmaksızın silinip gittiler, fakat bugün Irak toprakları olan Verimli Hilal içerisinde, kent yaşamını yücelten mitolojide, kentleşme çabasının ilk tepkilerini görebiliriz. İnsan yaşamı giderek bilinç kazanıyordu. İnsanlar uygar sanatlar aracılığıyla tutkularına daha kalıcı ifadeler bulabiliyordu, yazının bulunması da mitolojilerine uzun süreli edebi ifadeler verebilecekleri anlamına geliyordu. Tarihsel çağa girmişlerdi: kentlerde değişim ivme kazanmıştı, insanlar neden-sonuç ilişkisinin daha çok farkındaydılar. Yeni teknoloji kentte yaşayanlara çevrelerini daha iyi denetleme olanağı veriyordu, ayrıca doğal yaşamdan giderek uzaklaşıyorlardı. Heyecan, özgürlük ve övünç çağıydı.

Öte yandan bu boyuttaki büyük değişim büyük korkular da getirmişti. Tarihin yok etme süreci olduğu söylenmektedir, çünkü her gelişim kendinden öncekini ortadan kaldırmayı gerektirir.[44] Kerpiç yapıların sürekli bakım ve onarım istediği, yeniden inşa edilmelerinin gerektiği Mezopotamya kentlerinde yaşanan buydu. Yeni yapılar yerle bir edilen daha önceki yapıların kalıntıları üzerine inşa

edilirdi, dolayısıyla çürüme ve yenilenme süreci kent planlamacılığı sanatını doğurmuştu.[45] Uygarlık görkemli, ancak kırılgan ölçülerde yaşanıyordu; kent korkunç bir hızla gelişir, serpilirdi, fakat çöküşü de bir o kadar hızlı olurdu. Üstünlük gösteren şehir devletlerden biri rakiplerinin üstüne çullanırdı. Savaşlar, kıyımlar, devrimler ve sürgünler yaşanırdı. Ortadan kaldırmanın anlamı onca zorluklarla oluşturulmuş olan kültürün defalarca yeniden inşa edilip kurulmasıydı. Eski barbarlık günlerine geri döneceğinden hep korkulurdu. Karmaşık kuşkular ve umutla beslenen yeni kent mitleri düzen ve kargaşa arasındaki bitmek bilmeyen çekişmeye odaklanmıştı.

Kimilerinin uygarlığı felaket olarak görmesi şaşırtıcı gelmemelidir. Kutsal kitapların yazarlarına göre Cennetten kovulmaya yol açan Tanrıdan kopmanın göstergesiydi. Kent yaşamının özünde şiddeti içerdiği, öldürme ve sömürmeye olanak verdiği görülüyordu. Kent kuran ilk insan Kabil'di, ilk katil,[46] onun torunları uygar sanatları yaratmışlardı: Habil "lir ve gayda çalanların atası" idi, Tubalcain "tunçtan ve demirden her türlü aleti yaptı".[47] Babil'in dev zigguratı ya da asma tapınağı eski İsrailoğulları üzerinde derin ve olumsuz etkiler bırakmıştı. Bunun kendini yüceltme isteğinin ürünü, puta tapanların kibrine örnek olduğunu düşünmüşlerdi. Adına Bavel ya da Babil Kuleleri dediler, çünkü onları yapanları cezalandırmak için Tanrı "yeryüzündeki kavimlerin dillerini karıştırmış, sonra da onları bütün yeryüzüne dağıtmıştı."[48]

Ne var ki Mezopotamya insanlarının gözünde kent göksel varlıkla karşılaşabilecekleri bir yerdi. Yitik cennet –neredeyse– yeniden yaratılmıştı. Ziggurat, dünyanın merkezindeki, ilk insanların tanrılar dünyasına tırmanmasını sağlamış bulunan dağın yerini almıştı. Tanrılar kentlerde, göklerdeki saraylarının yansıması olan tapınaklarda kadın ve erkeklerle yan yana yaşıyorlardı. Antik dünyada her kent kutsaldı. Onların ataları avcılık ve ta-

rımcılığı kutsal ve dinsel faaliyetler olarak gördükleri için ilk kentlerde yaşayan bu insanlar da kültürel edinimlerinin, özünde tanrısal olduğunu kabul ediyorlardı. Mezopotamya'da insanlara zigguratların yapılmasını öğreten tanrılardı, bilgelik tanrısı Enki saraçların, nalbantların, berberlerin, inşaatçıların, çanak çömlekçilerin, sulama emekçilerinin, sağlık görevlilerinin, çalgıcıların ve hattatların efendisiydi.[49] Mezopotamyalılar insanın yaşamını sonsuza dek değiştirecek harika bir işe giriştiklerini biliyorlardı; yaşadıkları kentler aşkındı, çünkü önceden bilinen yerleşimlerin ötesine geçmişlerdi. Kargaşa ortamından çıkarak düzen getirmiş olan tanrıların göksel yaratıcılığına katılmışlardı.

Öte yandan Mezopotamyalıları kibirlilikle suçlayan İsrailoğulları yanılıyorlardı. Hâlâ günlük yaşantılarının perde arkasını oluşturan tanrılar dünyası karşısında insan yaşamının –kendi görkemli kentlerinde bile– kusurlu ve geçici olduğunun farkındaydılar. Yaşadıkları kent artık yalnızca tanrıların ve olağanüstü birkaç insanoğlunun oturduğu yitik cennet Dilmun'un soluk gölgesinden başka bir şey değildi. Tıpkı insan yaşamı gibi uygarlığın da kırılgan ve süreksiz olduğunu çok iyi anlamışlardı. Mısır gibi küçük, tecrit edilmiş ve çevresini saran dağların koruduğu, Nil'in düzenli akışıyla beslenen topraklarda insanın başarılarına daha çok güven duyulurdu. Oysa Dicle ve Fırat'ın sularının çoğu zaman ne yapacaklarının bilinmediği ve yıkıcı olabildiği, şiddetli yağmurların toprağı bataklığa çevirebildiği ya da kavurucu rüzgârların onu tozu dumana kattığı, istila tehlikesinin hep varolduğu Mezopotamya'da yaşam daha az güvenliydi. Uygarlığın korunması doğanın kararlı ve yıkıcı güçlerine karşı yiğitçe bir çabayı gerektiriyordu. Bu korkular sel mitlerinde daha da bellidir. Mezopotamya'daki akarsular doğal engellerle çevrili olmadığından anlık yön değişimlerine açıktır, tufanlar sıktır, dolayısıyla çoğu zaman afet yaşanırdı. Mı-

sır'da olduğu gibi sel burada da hoş karşılanmazdı, dahası siyasal ve toplumsal çözülmenin simgesi olmuştu.

İnsanoğlu tarihin her yeni çağına girdiğinde, hem insanlık hem de tanrısallıkla ilgili fikirlerini değiştirir. Bu ilk uygarlıklarda erkeklerle kadınlar giderek daha çok bize benziyorlardı, kendilerinden önce gelenlere göre kendi yazgılarını ellerine alabileceklerinin daha çok farkındaydılar. Sonuç olarak artık tanrıları atalarının gözüyle göremiyorlardı. Şimdi sahnede insan faaliyetleri olduğundan, tanrılar uzaklaşmışlardı; apaçık bir gerçeklik olmaktan çıkmış, yalnızca erişilmeyen varlıklar olmuşlardı. Yeni kent mitolojisi için Sel, göksel varlık-insan ilişkilerinde bunalımın göstergesiydi. Mezopotamya'nın en uzun Tufan manzumesi olan *Atrahasis*'te tanrılar da insanlar gibi kent planlamacısıdır. Küçük tanrılar grev yaparlar, toprakları yaşama elverişli kılmak için sulama kanalları kazmaktan yorulmuşlardır, Ana Tanrıça da bu pis işleri yerine getirsin diye insanoğlunu yaratır. Ancak sayıları öyle artar, öyle çok gürültü yaparlar ki patırtı yüzünden uyuyamayan fırtına tanrısı Enlil, nüfus artışını denetim altına alacak acımasız bir yöntem uygulayarak dünyayı sular altında bırakır. Enki ise Atrahasis'i,[50] Shuruppak şehrinin "pek bilge adamını" kurtarmak ister. İkisi arasında özel bir arkadaşlık kurulmuştur, böylece Enki bir tekne yapmasını söyler Atrahasis'e, su geçirmez olmasını sağlayacak teknolojiyi öğretir ona, Atrahasis de tıpkı Nuh gibi göksel bir varlıktan aldığı destekle, ailesini ve bütün canlıların tohumlarını koruyabilir. Ne var ki sular çekildikten sonra görünen yıkım karşısında tanrılar dehşete kapılırlar. Mezopotamya mitinde, Tufan tanrıların dünyadan ellerini ayaklarını çekmelerinin başlangıcına işaret etmektedir. Enki Atrahasis ile karısını Dilmun'a götürür. Ölümsüzlüğün tadını çıkaracak ve tanrılarla eskiden olduğu gibi ilişki kurmayı sürdürecek tek insanlardır onlar. Bu öykü aynı zamanda insan soyunu tükenmekten kurtarmış olan tanrısal esin kaynağını yüceltmektedir. Günümüzde

olduğu gibi Mezopotamya'da da uygarlık ve kültür mitle tutkunun odak noktası olacaktı.

Ancak Mezopotamyalılar tam olarak bize benzemezlerdi. Tanrılar geri çekilmiş olabilirlerdi, ama insanlar günlük faaliyetlerinde doğaüstü bir öğenin varlığının bilincindeydi. Her kent, tanrılarından birinin yeryüzündeki sarayı kabul edilir, hükümdarından en küçük kol emekçisine kadar her kentli de yüce varlığın –Enlil, Enki ya da İnanna'nın hizmetkârı olarak görülürdü.[51] İnsanlar yine de yeryüzündeki her varlığı göklerdeki gerçekliğin yansıması olarak kabul eden kalıcı (kadim) felsefeye bağlıydılar. Şehir devletler yaşlılar kurulu tarafından yönetilirdi, Mezopotamyalılar tanrıların da liderlerinden kurulu Yüce Kurul tarafından yönetildiğine inanırlardı. Kendi kent kültürleri nasıl kırlarda yaşanan doğal evrelerle yakından ilişkili küçük tarım topluluklarından doğmuşsa, tanrıların da benzer bir evrim geçirdiklerini varsayarlardı.

Bunun sonucunda Babil destanının belleklere kazınmış yaratılış miti başlangıç sözcükleriyle bilinir: *Enuma Eliş*. Elimizdeki metin MÖ ikinci binyılın ilk yarısından kalmadır, bununla birlikte içeriği daha eski tarihlere dayanır.[52] Şiir tanrıların nasıl ortaya çıktıklarını gösteren tanrıdoğumla başlar. *Ex nihilo*, yani yoktan var olmak, yaratmak söz konusu değildir, her şeyin kimlikten yoksun olduğu evrimsel bir süreç yaşanmıştır; ilk tanrısal varlıklar sulu, tanımsız bir tözden, kutsal ilk özdekten türemişti. Tuzlu ve acı sular birbirine karışmıştı, gökyüzü, yeryüzü ya da deniz birbirinden ayrılmazdı; tanrılar da "adı, doğası, geleceği olmayan" varlıklardı.[53] Çamurdan türeyen tanrısal varlıklar bu öğelerden ayrılamazdı. Apsu tatlı su pınarıydı, Tiamat tuzlu su, Mummu da sisli bulutlar. Bu kavramların karşılığına "boşluk", "yokluk" ve "dipsizlik" sözcüklerini koyabiliriz.

Bu öncel tanrılar hâlâ biçimsiz ve hareketsizdirler. Onlardan türeyen öteki tanrılarsa çifttir, her birinin tanımı bir öncekinden daha belirgindir. Tanrısal öğeler birbirle-

rinden ayrıldıkça düzenli bir evren oluşmaktadır. Önce Lahmu ve Lahamu tarafından temsil edilen balçık (suyla çamurun karışımı) gelir. Onları Anşar ile Kişar (gökle denizin ufukları), son olarak da Gök Tanrı Anu ile yeryüzü, Ea izler. Ancak bu tanrıdoğumsal mit tanrısal evrimle ilgili salt metafizik bir varsayım olmayıp aynı zamanda sulu toprak birikimlerinin üstüne kurulmuş alüvyonlu bir bölge olan Mezopotamya ile ilgili önemli derin düşünceler içerir. Burada tanrısal varlıklar insanlar dünyasının bir yönüdür. Tanrılar yaşam sahnesinden ayrı görülmezler, Mezopotamya'nın en eski kentlerinden biri olan Eridu'da yerleşimi olanaklı kılan ve kült merkezini çevreleyen denizle birleşmiş bataklık alana *apsu* denirdi. Bu mit kente yeni yerleşen insanların yaşadıkları doğadan giderek uzaklaşma sürecini de dile getirmekteydi.

Yeni tanrılar daha etkindiler, ana ve babalarına karşı gelebiliyorlardı: Apsu yerin altına çöker, Ea ile Anu onun ölü bedeninin üstüne küçük tapınakları ve kurul odalarıyla kendilerine saray inşa ederler. Kentleşme her zaman Mezopotamya evrenbiliminin doruk noktasına işaret eder. Fakat Tiamat hâlâ gizli tehlike olmayı sürdürmektedir, Apsu'dan öç almak için bir canavar sürüsü yaratır. Onu yenebilen tek tanrı meydan savaşında karşı karşıya geldiği Ea'nın eşsiz oğlu Marduk'tur. Amansız bir çarpışmanın ardından Marduk dev Tiamat'ın ölüsüne basarak dimdik durur ve gökyüzünü ve insanoğlunun yaşayabileceği yeryüzünü yaratmak üzere bedenini koca bir kabuklu hayvanı ikiye bölercesine iki parçaya ayırır. Yasalar koyar, yeni evrensel düzeni pekiştirmek için Yüce Kurulu kurar. Marduk daha sonra da aklına gelen bir işe kalkarak yenilen tanrılardan birinin kanıyla bir avuç toprağı karıştırmak üzere ilk insanı yaratır, böylece tanrıların doğaüstü bir dünyada kendi başlarına tıkılıp kalmadıklarını, fakat insanlıkla doğal dünyanın aynı tanrısal özdekten yapıldıklarını göstermiş olur.

Mit, tanrıların gelişimiyle başa baş giden insanın değişim sürecini irdelemektedir. Eski (artık geri kalmış ve ağır aksak görülen) tarım toplumuna yüz çeviren ve askeri güçle kendine kanıtlamış olan Mezopotamya, şehir devletlerinin evrimini yansıtır. Yengiye ulaşan Marduk, Babil'in kurucusu olur. Kentin göbeğinde Marduk'un tanrılar dünyasındaki tapınağının bir örneği olan Esagila zigguratı durmaktadır. "Sonsuz gökyüzünün simgesi" olarak diğer bütün yapılara tepeden bakan tanrıların yeryüzündeki evidir. Kente, tanrısal varlıkların insanlar dünyasına girdiği yer anlamına gelen *bab-ı lani* (tanrıların kapısı) adı verilir. Esagila'da tanrılar oturur, "evrenin yapısını aldığı, saklı dünyanın basitleştirildiği ve tanrıların evrendeki yerlerini belirledikleri"[54] kutsal ayinleri kutlarlar. Demek ki Altın Çağda kent, gökyüzüyle yeryüzü arasında bağlantı kuran *axis mundi*, dünyanın direğinin yerine geçebiliyordu.

İncil'de de Tiamat gibi Yahova'nın da bir deniz canavarını öldürerek dünyayı var ettiğini gösteren yaratılış mitleri bulunur.[55] Bu tür evrendoğum Ortadoğu halkları arasında yaygındı. Uygarlığın süregelen bir çekişme, kılıksız barbarlığa geri dönüşü engellemek uğruna bastıran korkunç çabalara karşı bir savaşım olduğu yönündeki inanışlarını dile getirirdi. *Enuma Eliş* Yeni Yıl şölenlerinin dördüncü gününde söylenirdi. Bütün mit anlatıları gibi "kadim" Kutsal Zamanda yaşanmış gizemli ve tanımsız bir olayı dile getiriyordu. Sona ermiş ve unutulmuş sıradan tarihsel bir olaya benzemezdi. Dünyanın yaratılması ardı arkası kesilmeyen bir süreçti; kargaşaya karşı yürütülen göksel savaş sürüp giderken, insanoğlu düzensizlik ve yıkımı kendine yaklaştırmayan göksel güç akışına gerek duymaktaydı.

Antik dünyada simgeler gözle görülmeyen kaynaklarından ayrı tutulmazdı. Benzerlik bir tür kimlik oluşturduğundan görülmeyen gerçekliği var eder. Yeni Yıl şöle-

nindeki simgesel ayinler bir piyesti, her iyi tiyatro etkinliği gibi zaman ve mekân engellerini kaldırır, izleyenlerle katılanları etkisine alarak dünyadaki uğraşlarından uzaklaştırırdı. Kutsal bir kandırmaca oyunuydu bu. Yakaranlar günlük yaşantılarına temel olan sonsuz tanrılar dünyasına girdiklerini hissederlerdi. Elden ayaktan düşmüş can çekişen yılı geçersiz kılmak için günah keçisi öldürülür, böylece Marduk'un Tiamat'a karşı verdiği savaş bir kez daha temsil edilirdi; hükümdarın aşağılandığı ve yerine karnaval kralının tahta geçirildiği cümbüş sırasında, kargaşa güçleri yeniden yaratılırdı. Ayinlerdeki çözülme şamanlığa ilk adımını atan şamanın yaşadığı ruhsal çöküşü ve inisiyasyon törenlerinin özenle yönetilen geri çekilme sürecini çağrıştırmaktadır. Eski çağların tinselliğinde herhangi bir varlığın yaratılması için simgesel olarak ilk kargaşaya dönülmesi kaçınılmazdır.[56]

Bildiğimiz gibi yaratılış öyküsü bizlere hayatın kökenleriyle ilgili gerçeklere dayanan bilgi vermekten uzaktır. Antik dünyada evrendoğum, daha çok ayinler sırasında ve insanların göksel enerjinin akışına gerek duyduğu aşırı sıkıntılı günlerde dile getirilirdi: yeni bir işe girişme aşamasında bilinmeyenle karşı karşıya olduklarında, Yeni Yılda, düğünlerde ya da taç giyme törenlerinde... Amaç, insanları bilgilendirmek değil öncelikle sağaltımlarını sağlamaktı. İnsanlar yaklaşan felaket karşısında, çatışmaya son vermek istediklerinde ya da hastaları iyileştirmek için okunan evrenbilimsel mitosu dinlerlerdi. Böylelikle varlıklarını destekleyen sonsuz enerjilere ulaşmış oluyorlardı. Mit ve ona eşlik eden kuttörenler, olayların iyiye gitmeden önce iyice açmaza girebileceklerini, sağ kalmanın ve yaratıcılığın canını dişine katarak savaşmayı gerektirdiğini anımsatırlardı.

Evrenin yapısıyla ilgili diğer kuramlar gerçek yaratıcılığın kendinden fedakârlık etmeyi gerekli gördüğüne işaret ediyordu. Hint Vedik mitolojisinde yaratılış kendini

feda etmenin sonucu olmuştu. Kozmik dev Puruşa, onu kurban edip paramparça eden tanrılara sunmuştu kendini; kozmos ve insan toplumun oluşturan sosyal sınıflar onun bedeninden yaratılmıştı, bu nedenle kutsal ve mutlaktılar (saltık). Çin'de Pan Gu adı verilen, yaşanabilir bir evrene can vermek için 36.000 yıl emek harcayan, sonra da yorgun düşüp ölen bir başka devle ilgili bir mit vardı. Ortadoğu'nun savaş mitlerinde de aynı tema görülür. Ne Tiamat ne Mot ne de Leviathan kötücüldür, yalnızca kozmik görevlerini yerine getirirler. Kargaşadan düzenli bir kozmos çıkabilmesi için önce onların öldürülmeleri, paramparça edilmeleri gerekir. Sağ kalma savaşımı ve uygar toplum başkalarının ölümüne ve yok olmasına bağlıdır, kendilerini feda etmeye hazır olmadıkça ne tanrılar ne de insanlar gerçek anlamda yaratıcı olabilirler.

Mitoloji o güne dek neredeyse tümüyle tanrıların ya da eski çağlardaki ilk ataların başlangıçtan beri elde ettikleri başarılara odaklanmıştı. Ancak kent mitleri tarihsel dünyanın sınırlarını aşmaya başladı. İnsan becerisine daha çok güven duyulmasıyla birlikte insanlar kendilerini bağımsız elçiler olarak görüyorlardı. Kendi etkinlikleri öne çıktıkça tanrılar giderek onlardan uzaklaştı. Ozanlar eski öyküleri yeniden yorumlamaya kalktı. Bu gelişimi *Gılgamış Destanı* diye bilinen Babil şiirinde görebiliriz. Gılgamış MÖ 2600 yıllarında yaşamış tarihsel bir figürdü: Kayıtlar güney Mezopotamya'daki Uruk krallığının beşinci kralı, daha sonra da halk kahramanı olduğunu yazar. En erken söylencelerde hizmetkârı Enkidu'yla birlikte atıldığı serüvenler anlatılır. Bunlar arasında canavarlarla dövüşmek, yeraltı dünyasını ziyaret etmek ve tanrıçayla karşılıklı konuşmak gibi kahramanlıkla ve şamanlıkla ilgili bildik başarılar yer alır. Sonradan bu öykülere daha derin anlamlar yüklendi ve sonsuz yaşam arayışına dönüştü. Destanın MÖ 1300 yıllarında aldığı en son biçimde, mit, insan kültürünün sınırlarını ve anlamını irdelemektedir.

Destanın başında Gılgamış yolunu kaybetmiş bir adam olarak çıkar karşımıza. Yüreğinde fırtınalar kopmakta, halkına kan kusturmaktadır, onlar da durumu düzeltsin diye tanrılara yalvarırlar. Fakat tanrılar artık insan ilişkilerine doğrudan el atmaya hevesli değildirler, aracılarını kullanmaya karar vermişlerdir. Böylece Gılgamış'a kafa tutacak gerçek bir düşman vermek için kırlarda deli gibi dolaşan ilkel, yabanıl bir adam olan Enkidu'yu yaratırlar. Gövdesi kıllarla kaplı, çırılçıplak dolaşan, ot yiyip göl sularını içen, hayvanlarla arası insanlardan daha iyi olan Enkidu, "başlangıçtaki insan" gibidir,[57] Gılgamış Enkidu'yu evcilleştirmek için ona uygar davranışları öğretsin diye yosma Şamhat'ı görevlendirir. Şamhat'la geçirdiği altıncı gecenin sonunda Enkidu doğal, hayvanlar dünyasıyla bağlarının koptuğunu anlar. Daha uygardır, ancak bu kazanım yanında yitimi de getirmiştir. Enkidu "eksilmiş," aynı zamanda "öne çıkmış" ve "tanrı gibi"[58] olmuştur. Uruk'un üstün yaşam biçiminin tadını çıkaracak bilgelik ve incelik kazanmıştır, bu yaşam insanlığın doğal yaşantısının çok ötesine geçtiğinden tanrısal görünmektedir.

Gılgamış ile Enkidu arkadaş olur, birlikte serüvenlere atılırlar. Dolaşırlarken Ishtar ile karşılaşırlar. Daha eski mitolojide Ana Tanrıçayla evlilik, yüce aydınlanmayı ve kahramanın arayışının doruğunu temsil ederdi; ancak Gılgamış Ishtar'ı geri çevirir. Kentli erkeklerle kadınların artık ilgisini çekmeyen geleneksel mitolojinin güçlü bir eleştirisidir bu. Gılgamış uygarlığı göksel bir girişim olarak görmez. Ishtar kültürü yok etmektedir: taşıyıcısını ıslatan su tulumu, giyenin ayağını sıkan bir ayakkabı, rüzgârı dışarıda tutamayan bir kapıdır.[59] Hiçbir ilişkisi uzun sürmez; her sevgilisini mahveder.[60] Ölümlüler bu sorumsuz tanrılarla karşılaşmasalar daha iyi olur. Uygar insan Gılgamış, göksel varlıklardan bağımsızlığını ilan eder. Tanrılarla insanların kendi yollarına gitmesi daha iyi olacaktır.

Ishtar öcünü almakta gecikmez, Enkidu hastalanır ve

ölür. Gılgamış çılgına dönmüştür. Kendinin de ölmesi gerektiğini anlayınca can havliyle Selden sağ kurtulmuş Utnapiştim'e –bu destanda adı budur– sonsuz bir yaşam verildiği gelir aklına, onu görmek üzere Dilmun'a doğru yola düşer. Oysa insanoğlu ilkel tinselliğe geri dönemez, dolayısıyla tanrılar dünyasını aramak kültürel gerilemeyi temsil etmektedir; Gılgamış saçı sakalı birbirine karışmış bir halde üzerinde yalnızca bir aslan postuyla bozkırları aşar. Bir şaman gibi ayak basılmamış topraklarda güneşin evrelerini izlerken yeraltı dünyasını hayal eder ve "tanrıların gizli bilgisini" arar.[61] Sonunda Dilmun'a vardığında, Utnapiştim ona tanrıların bundan böyle seçilmiş insanlar için doğanın yasalarını askıya alamayacaklarını anlatır. Eski mitler artık insanın tutkularına kılavuzluk etme görevini yerine getiremez. Dilmun'a yolculuk eski mitsel yaklaşımı tersine çevirmiştir.[62] *Atrahasis*'te Sel öyküsü tanrılar açısından anlatılmıştı, fakat burada Utnapiştim kendi deneyimlerini, kayığını suya indirmenin zorluklarını ve selin neden olduğu yıkıma kendi insanca tepkisini yansıtmaktadır. Eski mitler kutsal dünyaya odaklanmış, geçici olaylarla ya da kişilerle pek ilgilenmezken, tarihsel figür olan Gılgamış mitolojik Utnapiştim'i görmeye gider. Tanrılar insanlar dünyasından çekilmeye başlayınca tarih de mitolojiyi etkilemeye başlıyordu.[63]

Gılgamış tanrılardan özel bilgiler almak yerine insanlığın sınırlarıyla ilgili acı dolu bir ders alır. Uygarlığa geri döner: banyo yapar, aslan postunu üzerinden atar, saçlarını düzeltir ve temiz giysiler kuşanır. Bundan böyle Uruk'un çevresine duvar örmeye, uygar sanatları yaymaya önem verir. Bir gün kendi de ölecektir, ancak bu anıtlar, özellikle de insanlığın refahı için eriştiği başarıları kayda geçirecek olan yazıyı bulması onu ölümsüz kılar.[64] Utnapiştim bir tanrıyla konuşarak akıllanmışken, Gılgamış göksel yardım almaksızın kendi deneyimlerinden ders çıkarmayı öğrenmiştir. Bazı hayallerini yitirmiş ola-

bilir, fakat "tam bir bilge" olmuş, "yorgun ama sonunda boyun eğmiş" olarak geri dönmüştür.[65] Antik mitlerden uzaklaşmıştır; ne var ki tarihin kendine göre avunç kaynakları vardır.

Eski mitolojik idealler Grek toplumunda da benzer biçimde yeniden değerlendirilmişti. Örneğin, Adonis mitosunda Dumuzi ile İshtar'ın öyküsünün yeniden sahnelenmiş ve siyasal mite dönüştürülmüştür.[66] Adonis yurttaşlığa elverişli değildir. İşe yaramaz bir avcı olarak Grek delikanlılarının avcılık becerilerinin sınandığı topluma kabul törenlerinde başarısız olur. İki tanrıçanın tutsaklığında kadınlar dünyasından hiç kopmaz. Grek yurttaşlar aileleri aracılığıyla devletin (*polis*) yurttaşı olur, oysa Adonis iki akraba arasında yaşanan, aile idealini saptıran cinsel ilişkinin (ensest) ürünüdür, dolayısıyla kendi ailesini kurmakta başarısız olur. Sorumsuz yaşam biçimi tiranlığa, kralı yasaların önüne çıkaran Atinalıların ıskartaya çıkardıkları yönetim biçimine varır. Kadınların feryat figan attıkları çığlıkların damgasını vurduğu Adonis şölenini erkek yöneticiler hoş karşılamazdı. Kısaca, siyasal açıdan kötürümdü Adonis, *polis*'in yalın, eril değerlerine karşı olan her şeyin simgesi olarak Atinalıların kendilerini bulmalarına yardımcı olmuştu.

Kent yaşamı mitolojiyi değiştirmişti. Tanrılar uzak görünmeye başlıyorlardı. Eski ayinlerle öyküler giderek erkeklerle kadınları bir zamanlar çok yakın görünen göksel âleme yöneltmekte başarısız kaldılar. Atalarını beslemiş olan eski mitolojik imgelem insanları gitgide düş kırıklığına uğratıyordu. Kentler daha çok örgütlenirken, düzeni sağlayıcı önlemler alırken, haydutlarla hırsızlar dize getirilirken, insanlar tanrıları giderek vurdumduymaz, insanlığın içine düştüğü kötü duruma kayıtsız görünüyorlardı. Tinsel bir boşluk vardı. Uygar dünyanın bazı bölümlerin-

de eski tinsellik çökmüştü, üstelik yerini dolduracak yeni bir şey de ortaya çıkmamıştı. Sonuç olarak bu huzursuzluk başka bir dönüşüme yol açacaktı.

Eksenel Çağ

(MÖ yaklaşık 800-200)

MÖ sekizinci yüzyılda huzursuzluk daha da yayılıyordu, belli başlı dört bölgede peygamberlerle bilgelerden oluşan etkili bir kalabalık yeni bir çözüm arayışına girdi. Alman filozof Karl Jaspers bu döneme *"Eksenel Çağ"* (Axial Age) adını vermişti, çünkü insanlığın ruhsal gelişimine damgasını vurmuştu; kadınlarla erkekleri bugüne dek beslemeyi sürdüren içgörüler bu dönemde kazanıldı.[67] Bildiğimiz kadarıyla bu çağ dinlerin başlangıcına da işaret eder. İnsanlar eşi benzeri görülmedik bir açıklıkla kendi varlıklarının, durumlarının ve sınırlarının bilincine varmışlardı. Yeni din ve felsefe sistemleri ortaya çıkmıştı: Çin'de Konfüçyüsçülük ile Taoculuk; Hindistan'da Budizm ile Hinduizm; Ortadoğu'da tektanrıcılık ve Avrupa'da Grek rasyonalizmi (usçuluk). Eksenel gelenekler sekizinci, yedinci ve altıncı yüzyılların büyük İbrani peygamberleri gibi kişilerle; Hindistan'da Upanişaların bilgeleri ve Buddha (yaklaşık MÖ 563-483), Çin'de Konfüçyüs (MÖ 551-479) ve *Dao De Jing*'in yazarı[68] ile; Eski Yunan'da da beşinci yüzyılın tragedya yazarları, Sokrates (MÖ 469-399), Platon (yaklaşık MÖ 427-347) ve Aristoteles (yaklaşık 384-322) ile ilişkilendirilmekteydi.

Eksenel Çağla ilgili bilinmeyen çok şey vardır. Neden yalnızca Çinlileri, Hintlileri, Grekler ve Yahudileri kapsa-

dığını, Mezopotamya'da ya da Mısır'da neden bu doğrultuda bir gelişme yaşanmadığını bilmiyoruz. Eksenel bölgelerin siyasal, toplumsal ve ekonomik çalkantılar yaşadıkları kesindi. Savaşlar, sürgünler almış başını gidiyordu, soykırımlar yapılıyor, kentler yakılıp yıkılıyordu. Aynı zamanda yeni bir pazar ekonomisi gelişmekteydi; güç papazlarla kralların elinden tüccarlara geçiyordu, buysa eski hiyerarşileri sarsıyordu. Tüm bu yeni inançlar uzak çöllerde ya da dağlardaki keşişlerin arasında değil, kapitalizm ve yüksek finans çevrelerinde gelişme gösteriyordu. Ancak bu çalkantılar insanoğullarının kendileriyle, birbirleriyle ve çevrelerindeki dünyayla ilişkili görüşlerinde silinmez etkisi olan Eksenel devrimi tam olarak açıklamaya yetmez.

Eksenel dönemin bütün akımlarının temel içeriği ortaktı. İnsanın durumunun kaçınılmaz bir parçası gibi görünen çilenin enikonu bilincindeydiler, hepsi de dışarıdan görünen ayinler ve uygulamalara derinden bağımlı olmayan, daha içselleşmiş bir dinin gerekliliğini vurguluyorlardı. Kişisel vicdan ve erdemle ilgili yeni bir sorunla karşı karşıyaydılar. Bundan böyle geleneksel kuttörenlerini titizlikle yerine getirmek yeterli olmayacaktı; tapınanlar aynı zamanda diğer canlılara saygılı davranmak zorundaydılar. Tüm bilgeler yaşadıkları dönemde görülen şiddetten uzak durur, merhamet ve adalet ahlakı telkin ederlerdi. Müritlerine doğruyu kendi içlerine aramalarını, papazlar ve diğer din uzmanlarının öğretilerine güvenmemeleri gerektiğini öğretirlerdi. Hiçbir şeye gözü kapalı güvenmemek, her şeyi sorgulamak gerekirdi; o güne dek doğru diye varsayılan eski değerler eleştirel gözle irdelenmeliydi. Yeniden ele alınması gereken konulardan biri de kuşkusuz mitolojiydi.

Antik mitleri ele alan her Eksenel akım biraz farklı bir duruş benimsemişti. Kimi belli mitolojik eğilimleri hoş karşılamıyor; kimi de *bırakınız yapsınlar* yaklaşımı sergi-

liyordu. Hepsi kendi mitlerine daha içsel ve ahlaki yorumlar kattılar. Kent yaşamının gelişi mitolojinin artık eskisi gibi gerçek varsayılmaması anlamına geliyordu. İnsanlar onu eleştirmeyi sürdürdüler, fakat ruhun gizemiyle karşılaştıklarında içgüdüsel olarak eski mitlere yöneldiklerinin de farkına vardılar. Yeniden kurgulanmaları gerekse bile öyküler hâlâ gerekli görülüyordu. Bir mit katı yenilikçilerce yasaklandıysa, çok geçmeden biraz daha farklı bir kılıkta bazen sisteme geri dönerdi. Bu daha ileri din sistemlerinde bile insanlar mitolojisiz yapamadıklarını anlamışlardı.

Öte yandan insanlar, kutsalı ataları kadar kolay hissetmiyorlardı. Tanrılar ilk kent yaşayanlarının bilincinden çıkmaya başlayalı çok olmuştu. Eksenel ülkelerde yaşayanlar hâlâ aşkın olanın özlemini çekiyordu, ancak kutsal artık uzak, dahası yabancıydı. Ölümlülerle tanrılar arasına uçurum girmişti. Aynı doğayı paylaşmıyorlardı artık; bundan böyle tanrılarla insanların aynı göksel hamurdan yapıldıklarına inanmak olası değildi. Erken İbrani mitleri tanrıyı yemek yiyen, İbrahim'le arkadaş gibi konuşan bir varlık olarak imgelemişti,[69] fakat Eksenel Çağın peygamberleri aynı tanrıyla karşılaştıklarında korkunç bir şok yaşadılar; ya canlarını tehlikeye sokuyor ya da onları serseme çevirip zora sokuyordu.[70] Artık yüce gerçeklik neredeyse ulaşılması olanaksız bir şey olmuştu. Hindistan'da Budistler Nirvana'nın kutsal huzur ortamına, ancak sıradan halkın erişemediği yoga alıştırmaları aracılığıyla kendi normal bilinçlerine çetin bir biçimde karşı gelerek girebileceklerini düşünürken, Jinalar (fatihler) ölüm orucuna kadar varan sert bir çileciliğe başvuruyorlardı. Çin'de, Konfüçyüs yüce varlık Dao'nun artık insanlar dünyasına iyice yabancılaştığına, ondan söz etmemenin daha doğru olduğuna inanıyordu.[71] Bu kökten farklı dinsel deneyimlerin anlamı mitolojiden bir daha bildik insanbiçimsel açıdan söz edilmesinin kolay olmadığıydı.

Çin'in tartışmamızdaki yeri çok değil, çünkü Çinlilerin yüksek kültüründe tanrılarla ilgili öyküler anlatılmamıştı. Tanrısal savaşları, ölen tanrıları ya da kutsal evlilikleri anlatan öyküler yoktu; ne tapınaklar, ne evrendoğum ne de insan kılığında tanrılar. Ne kentleri himaye altına alan tanrısal varlıklar ne de kent kültü. Ancak bu, Çin toplumunun mitolojik ayağı olmadığı anlamına gelmez. Atalara tapınmanın yaşamsal önemi vardı, insanoğlunun yaşadığı dünyadan önceki dünyaya işaret ederdi. Ölmüş akrabalar için yapılan ayinler Çinlilere, aile olarak kavranan ve görgü kurallarıyla yönetilen ideal toplumsal düzen modeli sağlamıştı. Irmakların, yıldızların, rüzgârların ve ekinlerin içine işlemiş, Gök Tanrı Di'ye (daha sonraki adıyla Tian: "cennet") bağlı, bir arada uyum içinde yaşayan cinler vardı. Öteki Gök Tanrıların tersine Çinlilerin Ulu Tanrısı gözden kaybolmadı. Shang hanedanlığı döneminde (MÖ yaklaşık 1600-on birinci yüzyıl ortaları) daha da öne çıktı. Kralın meşruluğu yalnızca onun Di/Tian'a ulaşabilmesinden geliyordu, kalıcı felsefenin ilkelerine göre Tanrı'nın yeryüzündeki dengiydi –1911 devrimine dek bu mit Çin kültüründe varlığını sürdürmüştü. Yeryüzü hükümdarlığı gökyüzündeki düzenlemelerin tıpatıp aynısıydı; tıpkı evrenin yönetiminde Tian'ın elementlerin tanrılarından yardım görmesi gibi rahipleri de krala yardımcı olurlardı.

Çinliler Eksenel düzene öteki kültürlerden daha önce girmiş görünüyorlardı. MÖ 1126 yılında bugünkü adıyla Shensi bölgesi olan Wei ırmağı vadisinde yaşayan bir halk Shang devletini yıkmış, yerine Zhou hanedanlığını kurmuştu. Zhou halkı son Shang kralının yoldan çıktığını ve insanların acı çekmesine neden olduğu için Tian'ın yetkiyi Zhou halkına verdiğini ileri sürüyordu – Tian'a ahlaki bir karakter yükleyen bir mit. Zhou insanları göksel düzeni, etkileyici güzel bir müzik eşliğinde süslü ayinlerle kutlarlardı. Bu tapınma toplumsal uyumun tanrı kılığında

kendini göstermesi olarak algılanırdı. Bütün katılanlar, ister ölü olsun ister diri, törenlere ayak uydurmak zorundaydılar. Tüm varlıklar –ruhlar, atalar ve insanlar– kendi özel yerlerine sahipti; herkes hoşlandığı, hoşlanmadığı şeyleri, kişisel eğilimlerini bir kenara bırakmak zorundaydı, bunların hepsi kadınlarla erkeklerin kusurlu dünyasında evrenin ideal düzenine gerçeklik kazandıran ayinlerden sonra gelirdi. Önemli olan kuttörenlerdi, onun oyuncularının hiçbir önemi yoktu; bireyler kendilerini, hem evrenin hem de kendi yönetim biçimlerinin temeli olan Kutsal Dünyaya girmiş ve onun bir parçası olmuş gibi hissederlerdi.

Ancak Konfüçyüs döneminde Zhou hanedanlığı düşüşe geçti ve eski düzen yıkıldı. Konfüçyüs bu kargaşayı, ayinlere ve kabul edilmiş davranış kurallarına (*li*) boş verilmesine bağladı. Artık görgü kuralları bir yana bırakılmıştı, insanlar kendi bencil çıkarlarının peşine düşmüşlerdi. Eski mitlerden bazıları yaratıcılığın özveriye dayalı olduğuna işaret ediyordu, fakat Eksenel Çağın Bilgeleri bu içgörünün ahlaki sonuçlarını daha da açıklığa kavuşturdu. İnsanlığını en üstün duruma getirmek için günlük yaşantısında herkesin özveride bulunması gerekiyordu.[72] Konfüçyüs Çin toplumunun eski düzenine Eksenel Çağın merhamet erdemini aşılamıştı. İnsanların "başkalarını sevmesini" gerektiren *ren* ("insancıllık") idealini tanıttı.[73] Altın Kuralı ilk devreye sokan o oldu: "Size yapılmasını istemediğinizi başkalarına yapmayın."[74] Eksenel ruh içsel yansımayı ve kendini sorgulamayı; kendinin (nefis) derinlerinde yatanların özenli çözümlemesini gerekli kılıyordu. Önce kendi gereksinimlerini, dürtülerini ve eğilimlerini irdelemezsen, başkalarına da doğru davranamazdın; başkalarına uygun biçimde saygı göstermek için *shu* (kendine benzemek) sürecini yaşamak gerekirdi.[75]

Ne var ki Konfüçyüs bunun salt irade gücü ya da akılcı yansımayla yapılamayacağını anlamıştı. Bencilliğin

mutlak aşkınlığı yalnızca, bütün büyük sanatlar gibi insanoğlunu beynin daha derinlerine ulaşmak üzere yücelten kuttörenlerin ve müziğin simyası (alşimi) aracılığıyla mümkündü.[76] Öte yandan bir tek kuttörenlere katılmak da yeterli olmazdı: önemli olan onların arkasında yer alan, kibri, kini ve kıskançlığı yenmek için başkalarına "yumuşak başlı" (*rang*) davranmayı telkin eden ruhu anlamaktı.[77] Tapınanlar diğer katılımcılara başlarını eğerek selam verip törenin gereklerine boyun eğerken ve gerektiğinde önderliği başkalarının almasına izin verirken –bütün bunlar ulu bir müzik eşliğinde gerçekleşirdi– olağan işlemlerde ve ilişkilerde arkadaşlarına nasıl davranacaklarını öğrenirlerdi. Konfüçyüs geçmişten örnek alınabilecek modeller arıyordu. Çinlilerin tanrılara ilişkin hiç öyküleri yoktu, ama aslında mitolojik olan, ancak tarihsel kişilikler oldukları düşünülen kültür kahramanlarına saygı duyarlardı. Konfüçyüs'ün özel kahramanları eski zamanın beş Bilge Kralından ikisiydi. İlki Yao idi; Çinlilere yalnızca kuttören ve müziğin yerinde kullanımını öğretmekle kalmamış, onlara *rang* erdemini de göstermişti. Oğullarından hiçbirinin hükümdar olamayacağına hükmedip erdemli bir köylü olan Shun'u kendine halef olarak seçmişti. Shun kendisini öldürmeye çalışmış olan babasıyla erkek kardeşlerini sevmeye, onlar dinleyip saygı göstermeye devam ederek görülmedik bir özgeci tutum sergilemişti.

Gel gelelim Konfüçyüs için kuttörenler, doğru anlaşılırsa, böyle mitolojik öykülerden daha önemliydiler. Kurban kuttörenlerinin adak adanan tanrıları gölgede bıraktığı Vedik Hindistan da benzer gelişmelere sahne oluyordu. Tanrılar giderek dinsel bilinçten uzaklaşıyordu, MÖ sekizinci yüzyılda kuttörenlere yenilik getirenler salt bireyselliği öne çıkaran yeni bir toplu tapınma yöntemi bulmuşlardı. Bundan böyle insanlar, yardım için tanrılara yönelmeyeceklerdi; kuttörensel alanda kendilerine düzen-

li bir dünya yaratmak zorundaydılar. Böyle törenlerle oluşan, *Brahman* adındaki güç öyle yoğun bir biçimde yaşanırdı ki tanrıların ötesinde son gerçeklik olduğu ve dünyayı var ettiği düşünülürdü. Günümüzde bile dinsel bir şölen, Hintlilerin *anya manas*, "öteki zihin" adını verdiği, olağan, dindışı bilinçten çok farklı olan esrikliği doğurabilir. Hintlilerle Çinlilerin toplu tapınmaya önem vermeleri bize mitin bu bağlamdan soyutlanmış olarak ele alınamayacağını anımsatır. Mit ve kült uygulamaları birbirlerine eşit ortaklardır, ikisi de kutsal anlayışının iletilmesine yardımcı olur ve çoğu zaman bunu birlikte yerine getirirler, ama kuttören bazen öne çıkar.

Öte yandan Eksenel Bilgelerin hepsi üçüncü bir bileşke konusunda hemfikirdiler. Mitin doğru anlamını kavramak için yalnızca ona duygusal titreşim kazandıran ayinleri yerine getirmek yetmez, aynı zamanda doğru ahlaki tutumu takınmak gerekir. Günlük yaşantınız Konfüçyüs'ün *ren*, *rang* ve *shu* dediği doğrultuda gelişme kaydetmiyorsa, Yao ya da Shun ile ilgili bir mit size soyut ve belirsiz gelecektir. Vedik Hindistan'da kuttörensel etkinliklere *karma* (eylemler) denirdi. Öte yandan Buddha kurban etme törenleriyle ilgilenmezdi. *Karma* kavramını yeniden tanımlamıştı, onları olağan eylemlerimizin esin kaynağı olan amaçlar diye görürdü.[78] Dürtülerimiz içsel *karma*; kuttörenler yerine getirmekten çok daha önemli olan zihinsel etkinliklerimizdi ve en az görünürdeki eylemlerimiz kadar önem taşırlardı. Eksenel döneme özgü bir devrimdi bu, gerek maneviyatı gerekse mitoloji anlayışını derinleştirmiş ve içselleştirmişti. Mit hep eylem isterdi. Eksenel çağın bilgeleri, merhametle adalet günlük yaşama uygulanmadığı sürece mitin gerçek önemini ortaya koyamadığını göstermişlerdi.

MÖ üçüncü yüzyılda *Dao De Jing*'in Laozi diye bilinen yazarının da geleneksel kuttörenle ilgili olumsuz görüşleri vardı. *Li* yerine Hintlilerin yoga uygulamasını andıran

yoğunlaşma alıştırmalarına umut bağlamıştı. Uygarlığın insanoğlunu doğru Yol'dan (*Dao*) ayıran bir hata olduğuna inanırdı. Laozi, insanların teknolojisiz, sanatsız, kültürsüz ve savaşsız bir şekilde yaşadıkları, tarıma bağlı basit toplumun Altın Çağını arıyordu.[79] Çinliler bu Altın Çağın, kendine pahalıya mal olsa da insanoğluna tarım bilimini öğretmiş olan kültür kahramanı Shen Nong'un ölümüyle birlikte son bulduğuna inanırlardı. Shen Nong hangisinin yenebilir olduğunu anlamak için bütün bitkileri tatmış, bir günde yetmiş kez zehirlendiği olmuştu. MÖ üçüncü yüzyıla gelindiğinde daha güçlü krallıklar küçük devletleri ve toplumları arka arkaya yaşanan yıkıcı savaşlarla paralayıp yutarken Shen Nong miti de değişmişti. Artık ideal hükümdar olarak görülüyordu. Sorumluluğun tek elde toplanmadığı bir imparatorluk yönettiği, buyruğundakilerle omuz omuza kendi topraklarını ekip biçtiği, yönetiminde rahiplere, yasalara ya da cezalara yer vermediği söylenirdi. İdealist münzeviler, Shen Nong idealini gerçekleştirmek uğruna, toplum yaşantısından elini ayağını çekmişti; küçük devletlerin hükümdarına seslenen *Dao De Jing* de benzer öğütler verir. Yapılacak en iyi şey büyük güçler kendi kendilerini alt edene dek geri çekilmek, susup beklemek ve hiçbir şey yapmamaktır.

Öte yandan Eksenel dönemin bütün öğretmenleri gibi Laozi de yalnızca yaşam savaşımının elverişli yollarını değil, dünyanın çalkantılarının ortasında aşkın barışın kaynağını aramakla ilgileniyordu. O, tanrıların ötesine geçen ve bütün varoluşun anlatılmaz temeli olan son gerçekliğin, Dao'nun peşine düşer. Bu, kavramlaştırabildiğimiz her şeyden üstündür, ancak, içsel boşluğu bencil isteklere ve açgözlülüğe yer vermeden doldurur ve sevecen bir tutum içinde yaşarsak, Dao ile uyum içinde olur, böylece dönüşüm geçiririz. Uygarlığın amaca yönelik yapısından vazgeçtiğimiz zaman "Yol"a uyum sağlarız.[80] Laozi ideal yönetim biçimini tanımlarken Shen Nong'un mitolojik Al-

tın Çağına başvurduğu gibi, Dao'yu akla getirmek için (popüler kültürün parçası olmuş) geleneksel mitlerden de medet umar. Dao Yaşam Kaynağı, Mükemmel Ata ve aynı zamanda Ana'dır. Tarihöncesinin insanoğlu Ulu Ana'yı öfkeli ve şiddetli biri olarak görürdü, fakat yeni Eksenel ruhta Laozi ona merhameti yakıştırmıştı. Onu gerçek yaratıcılığın ayrılmaz bir parçası olan özveriyle ilişkilendirmişti.[81] Tarihöncesinin kadınlarıyla erkekleri bazen yeraltında tüneller kazarak ana rahmine dönüşü temsil ederlerdi. Laozi de Bilge'nin, mükemmel insanın evrenin "Yol"una boyun ederek bu dönüşü yerine getirdiğini imgelerdi.

Gerek Laozi gerekse Buddha insanların yeni fikirleri anlamalarına yardımcı olmak için eski mitlerden yararlanmaya istekliydiler. Hayvan kurban etmenin yalnızca yararsız olmayıp aynı zamanda zulüm olduğuna inanan Buddha, Vedik kuttörenciliğine karşı geliyordu, ama geleneksel mitolojiye hoşgörülüydü. Tanrıların etkili olduklarına artık inanmıyordu, gene de onları sessizce bir kenara bırakmayı başarmış, hiçbirine karşı ideolojik saldırıya geçmeye gerek görmemişti. Onlara yeni, simgesel bir anlam da yükledi. Yaşamını anlatan bazı öykülerde Brahma gibi yüce tanrısal varlık ya da ölüm tanrısı Mara gibi tanrılar, onun için, kendi iç dünyasının yansıması ya da çelişkili zihinsel güçlerin kişileşmesidir.[82]

Oysa İsrail'in peygamberleri bu gamsız tutumu kaldıramazlardı. Kendi Eksenel yenilikleriyle bağdaşmadığını düşündükleri eski mitlere karşı sıkı bir savaş açtılar. Yüzyıllar boyunca İsrailoğulları Yakın Doğu'nun kuttörensel ve mitolojik yaşamının tadını çıkarmış, kendi tanrıları Yahova'nın yanı sıra Ashera'ya, Baal'e ve İshtar'a tapınmışlardı. Ama artık Yahova çok uzaklarda göründüğüne göre Hoşea, Yeremya ve Hezekiel gibi peygamberler eski insanbiçimsel mitlerin kökten gözden geçirilmesini üstlenmişlerdi. Eski öyküler şimdi anlamsız geldiğinden on-

ların yalan olduğunu duyurdular. Yüce aşkınlığıyla eski masalların saçmalığını gösteren Yahova, *tek* tanrıydı artık. Eski dine karşı tartışma başlattılar. Yahova, Yüce Kurulun başkanlığı için çarpışan diğer tanrıların adalet ve merhametin Eksenel erdemlerini hiçe saydıklarına, dolayısıyla giderek ortadan kalkacaklarına, ölümlüler gibi can vereceklerine işaret eden bir tanrı olarak tasvir edilir.[83] Yeoşua, Davut ve Kral Josiah yerel putperest kültleri şiddetle bastıran kültür kahramanları olarak gösterilir,[84] Baal ya da Marduk'un altın ve gümüşten yapılma, bir, iki saat içinde bir ustanın bir araya getirdiği tasvirleri insan yapımı diye alaya alınır.[85]

Elbette bu Ortadoğu putperestliğiyle ilgili indirgemeci bir görüştü. Fakat din tarihinin bize gösterdiği üzere, bir mit insanlara üstünlük çağrıştırmaya son verince itici olur. Salt bir tek tanrıya inanmak demek olan tektanrıcılık başlangıçta bir savaşımdı. İsrailoğullarının çoğu hâlâ eski mitlerin albenisinden kurtulamamışlardı, buna karşı savaşmaları gerekiyordu. Komşularının mitolojik dünyasından acıyla kopmuşlar, ona yabancılaşmışlardı. Bu gerilimi, her bir uzvunu acıyla kıvrandıran Tanrısını hisseden Yeremya'nın sıkıntısında, ya da yaşamı kökten uyuşmazlık simgesine dönüşen Hezekiel'in tuhaf yaşamında sezeriz. Tanrı Hezekiel'e dışkı yemesini buyurmuştu; ölen karısının yasını tutması yasaktı; korkunç, bir türlü dinmek bilmeyen bir titremeye tutulmuştu. Eksenel dönemin peygamberleri, insanları bilinmeyen bir dünyaya götürdüklerini düşündüler; orada hiçbir şey olmuş varsayılamayacak ve doğal tepkiler kabul görmeyecekti.

Sonunda bu sıkıntı yerini belli bir güvene bıraktı, bugün Yahudilik dediğimiz din doğdu.

Tuhaftır, bu yeni kendine güven duygusu büyük bir felaketin ardından geldi. 586 yılında Babil Kralı Nebuçadrezzar (Nebuçadnezzar?) Kudüs kentini fethetmiş ve Yahova tapınağını yerle bir etmişti. İsrailoğullarının çoğu,

sürgünlerin ziggurat kulelerinde tutulduğu, toplu ayinler açısından zengin ve de dev Esagila tapınağının yer aldığı Babil'e gönderildi. Burası aynı zamanda putperestliğin albenisini yitirdiği yerdi. Yeni ruh halini, büyük olasılıkla sözde Rahipler Okulunun bir üyesince, eski savaşkan evrendoğumlara karşı ölçülü, sakin bir tartışma niteliğinde kaleme alınmış Yaradılış'ın ilk bölümünde görürüz. Sakin, derli toplu nesirde bu yeni yaratılış miti Babil evrenbilimine kuşkuyla bakar. Marduk'un tersine, İsrail'in tanrısının dünyayı yaratmak için umutsuz savaşlarda çarpışması gerekmemektedir; o bütün varlıkları bir tek komutla çaba harcamaksızın var eder. Güneş, ay, yıldızlar, gökyüzü ve yeryüzü kendi başlarına, Yahova'ya karşı tanrılar değildirler. Ona boyun eğerler. Deniz canavarı da Tiamat değildir, Tanrı'nın yarattığı ve buyruklar verdiği bir canlıdır. Yahova'nın yaratıcılığı Marduk'unkinden öyle üstündür ki bir daha tekrarlanması ya da yenilenmesi gerekmez. Babil tanrıları kaosun güçlerine karşı süre giden savaşa girip enerji depolamak için Yeni Yıl kuttörenlerine gerek duyarken, Yahova işini bitirdiği yedinci günü dinlenmeye ayırabilir.

Ne ki İsrailoğulları kendilerine uyduğu sürece eski Ortadoğu mitolojisinden yararlanmaktan pek mutluydular. Büyük Kaçış (Exodus) kitabında Sazlık Denizini geçişleri tamı tamına bir mit olarak dile getirilir.[86] Suya batma geleneksel olarak geçiş törenini simgelemekteydi; öteki tanrılar dünyayı yarattıklarında denizi ikiye yarmışlardı – öte yandan Büyük Kaçış mitinde var edilen evren değil bir halktı. İkinci Yeşayah dediğimiz, altıncı yüzyıl ortalarında Babil'de etkili olan peygamber kesin ve anlaşılır bir tektanrıcılıktan söz etmişti. Kimseden çatlak ses çıkmıyordu; Yahova'nın tek tanrı olduğu su götürmezdi; rekabet ortadan kalktı. Yeşayah aynı zamanda Yahova'nın dünyayı yaratmak için deniz canavarlarına savaş açtığını dile getiren eski yaratılış mitlerini, Ortadoğu'nun bütün

yüce varlıkları gibi ilk Deniz'e karşı kazanılan bu zaferi, Yahova'nın Büyük Kaçış sırasında Sazlık Denizini ikiye yarmasını akla getirmektedir. İsrailoğulları artık yaşadıkları dönemde yüce varlığın güç gösterisini bekleyebilirler, ne de olsa Tanrı sürgünü tersine çevirecek, onları yurduna geri getirecektir. *Gılgamış Destanı*'nın Babilli yazarı eski tarihle mitolojiyi birleştirmişti, İkinci Yeşayah daha fazlasını yapar. Kendi tanrısının ilk edimleriyle yaşanan olaylar arasında köprü kurar.[87]

Eski Yunan'da, mitlerden daha farklı bir zihinsel aşamada işleyen *logos* (muhakeme), Eksenel Çağın itici gücüydü. Mit herhangi bir anlam çıkarmak için duygusal katılım ya da bir tür kuttörensel taklide gerek duyar, *logos* ise yalnızca eleştirel aklın anlayabileceği biçimde özenle araştırarak gerçeği oluşturur. Bugün Türkiye sınırlarında olan İyonya'nın Grek topluluklarında ilk fizikçiler eski evrenbilimsel mitleri akılcı bir temele dayandırmaya çalışmışlardı. Ancak bu bilimsel girişim yine de eski mitolojik ve arketipal düşünce biçimine bağlıydı. Bir anlamda *Enuma Elish*'i çağrıştırıyordu; dünyanın ilkel bir tür nesneden evrimleştiğini, göksel bir varlığın eliyle değil evrenin düzenli yasalarına göre varolduğunu kabul ederlerdi. Anaksimandros'a göre, (yaklaşık 611-547) özgün *arche* (ilk özdek) insan gözüyle yaşadığımız hiçbir şeye benzemezdi. Ona Sonsuz Varlık adını vermişti; dünyamızın bildik elementleri sıcakla soğuğun sırayla etkilediği bir süreç sonucunda oluşmuşlardı. Anaksimenes (ölm. yaklaşık 500) ilk özdeğin sonsuz hava olduğuna inanırdı; Heraklitos içinse (parlayışı yaklaşık 500) bu, ateşti. Bu ilk varsayımlar en az eski mitler kadar kurguya dayalıydı, çünkü doğrulanmaları olanak dışıydı. Şair Ksenofanes (parlayışı 540-500) bunu gerçekleştirdi ve insan düşüncesinin sınırları üzerine kafa yordu. Akılcı bir tanrıbilim yazmaya çalışırken tanrılarla ilgili insanbiçimsel mitleri gözden çıkarmış ve yerine *phusikoi* adı verilen soyut, kişiliği olmayan, mane-

vi ancak hareketsiz, her şeyi bilen ve her şeye kadir bir gücün bilimine boyun eğen bir tanrısal varlık koymuştu.

İyonya fiziğine, Eski Yunan'da Eksenel ruhun ilk görünmesine ilgi duyanların sayısı çok azdı. Felsefe tutkusu dördüncü yüzyılda güçlü kökler salmadan önce Atinalılar yeni bir kuttören türü, dinsel bir şölen ortamında eski mitlerin daha büyük bir ciddiyetle yeniden sahneye konduğu, aynı zamanda da onları yakından inceleyen tragedyanın taklidini (*mimesis*) geliştirdiler. Aeschylus (yaklaşık 525-456), Sophokles (yaklaşık 496-405) ve Euripedes (480-406) seyircileri yargıç kurulu yerine koyarak tanrıları yargılıyorlardı. Mit kendini sorgulamaz; bir ölçüde özdeşleme ister. Tragedya ise kendiyle geleneksel mitoloji arasına biraz mesafe koyar, en temel Grek değerlerinin bazılarını sorgulardı. Tanrılar gerçekten adil ve dürüst müydüler? Kahramanlığın, Grek olmanın ya da demokrasinin değeri neydi? Tragedya geçiş döneminde öne çıkmıştı, eski mitlerin şehir devletleri yeni siyasal gerçekliğinden uzaklaşmaya başladığı bir dönemdi bu. Oedipus gibi bir kahraman hâlâ geleneksel mitolojik ideallere bel bağlar, fakat onlar düştüğü ikilemden kurtulmasına yardım etmezler. Mitolojik kahraman zafere ya da hiç olmazsa bir ölçüde çözüme giden yolda engellerle dövüşebilirken, tragedya kahramanı için böyle çözümler yoktur. Acı ve şaşkınlık içindeki kahraman bilinçli seçimler yapmalı ve sonuçlarına da katlanmalıdır.

Ne ki bütün ikona düşmanlığına karşın tragedya geleneksel kuttören formunda sahnelenirdi. Her dinsel tören gibi ayrı tutulan felaketten toplumsal paylaşıma doğru hareketi temsil ederdi, fakat içsel yaşam ilk kez devletin (*polis*) dinsel yaşamına karışıyordu. Dönüşüm tanrısı Dionysos'un şölenlerinde tiyatro oyunları sergilenmesi Atinalı gençliğin inisiyasyon törenlerinde ve tam yurttaşlık kazanmasında önemli bir rol oynadı. Topluma kabul törenlerinde hep görüldüğü üzere tragedya, seyircileri dile

getirilmeyenle yüzleşmeye ve aşırılığı yaşamaya zorluyordu. Bu yaklaşım kurban ideolojisine yakındır, çünkü sonu arınmaya, (*katharsis*) yüreğe ve zihne akın eden şiddetli acıma ve korku duygularının sonuçlarından kurtulmaya varır. Öte yandan bu yeni kurban etme biçimine Eksenel dönemin merhameti aşılanmıştı, seyirciler başkasının acılarını kendi acılarıymışçasına hissetmeyi öğrenir, dolayısıyla duygudaşlık ve insanlık ufukları genişlerdi.

Platon tragedyadan hoşlanmazdı, çok duygusal bulurdu; ruhun akıldışı yanını beslediğine ve insanların bütün gizilgüçlerinin yalnızca *logos* aracılığıyla açığa çıkabileceğine inanırdı.[88] Mitleri kocakarıların masallarına benzetirdi. Gerçek kavrayış bir tek mantıklı, akılcı söylemle sağlanabilirdi.[89] Platon'un Sonsuz İdea kuramı, dünyevi varlıkların yanında yalnızca bir gölge olarak kaldığı, göksel ilkörneklere ait eski mitlerin felsefi çeşitlemesidir. Öte yandan Platon için Aşk, Güzellik, Adalet ve İyi kavramları ne mit ne de kuttörenlerin verdiği içgörüyle, bir tek zihnin mantık gücüyle sezilebilir ya da algılanabilir. Aristoteles de Platon'la aynı görüşteydi. Eski mitleri anlaşılmaz bulurdu: "Çünkü ana ilkeleri tanrı ya da tanrılardan türeyenlerdir, güzel kokulu içecek (nektar) ve yiyecekten tatmayanlar ölümlü olur derler... fakat bu gerekçelerin gerçeğe uyarlanmasına bakarsak, bunlar anlaşılmaz sözlerdir." Aristoteles mitleri tıpkı felsefi metinler gibi okurdu. Bilimsel açıdan bakıldığında mitler saçma gelir, gerçeğin peşinde olan biri "tanıtlama yoluyla muhakeme yapanlara dönse" daha iyi olur.[90] Felsefe çalışmaları o güne dek birbirini bütünleyen *mitos* ile *logos* arasında uçuruma yol açmışa benzer.

Bununla sınırlı kalmadı. Mite yönelik bütün hoşgörüsüz yaklaşımına rağmen Platon fikirlerin araştırılmasında ona felsefi dilin ötesinde önemli bir görev verdi. İyi hakkında *logos* çerçevesinde bir şeyler söyleyemeyiz, çünkü o *bir* canlı değil, hem Varlığın hem de Bilginin kaynağıdır.

Evrenin kökeni ya da tanrıların doğumu gibi nedenselliği anlaşılmaz kıldığı sanılan ve mantıksızlığa iyice bulaştığı için tutarlı savlarla dile getirilemeyen başka sorunlar da bulunur. Buna göre, konu felsefi söylemin *aşağısında* kalırsa akla yatkın bir öykünce (fabl) hoşumuza gidebilir.[91] Örneğin, Pluton ruh hakkında yazarken, doğunun ruhgöçü (reenkarnasyon) mitine başvurur.[92] Aristoteles tanrılarla ilgili bazı mitlerin düpedüz saçma olduğunu savunurken, bu geleneğin –"ilk tözlerin hepsinin tanrı oldukları"– temelinin "gerçekten tanrısal" olduğunu kabul eder.[93]

Demek ki Batı düşüncesinde çelişkiler vardı. Greklerin *logos*'u mitolojiye karşı çıkıyor gibiydi, ancak filozoflar onu usçu düşüncenin ilkel atası diye görerek ya da dinsel söylem için gerekli olduğunu düşünerek miti kullanmayı sürdürdüler. Öyle ki Eksenel Çağdaki Grek usçuluğu büyük edinimlerine karşın Grek dini üzerinde hiçbir etki yapmamıştı. Grekler tanrılara kurban vermeyi sürdürdü, Eleusis gizemlerinde rol aldılar, ta Milattan Sonra altıncı yüzyılda bu putperest din İmparator Justinianus tarafından zorla yasaklanana ve yerine Hıristiyanlık *mitos*u konana dek şölenlerini kutladılar.

Eksenel Çağ Sonrası

(MÖ yaklaşık 200-MS yaklaşık 1500)

Buraya kadar olan tarihsel araştırmamızda insanoğlunu, mitolojisini gözden geçirmek zorunda bırakan belli başlı entelektüel, tinsel ve toplumsal devrimler üzerine yoğunlaşmış bulunuyoruz. Eksenel Çağ sonrasında binyılı aşkın bir süre karşılaştırılabilir hiçbir değişim dönemi yaşanmamıştır. Tinsel ve dinsel konularda bugün hâlâ Eksenel dönemin bilgeleriyle filozoflarının içgörülerine güveniriz; MS on altıncı yüzyıla dek mitin durumu temelinde aynı kalmıştır. Bu tarihin geri kalanında Batı üzerine yoğunlaşacağız, bunun nedeni yalnızca bir sonraki ilerleme döneminin burada başlaması değil, aynı zamanda Batılı insanların mitolojiyi çoktandır kuşkulu görmeye başlamış olmalarıdır. Ayrıca Batılı dinler üzerinde de yoğunlaşacağız, çünkü üç tektanrıcı inanç da, bir ölçüde, mitolojik değil tarihsel olduklarını ileri sürer. Diğer önemli dinlerin mite yönelik tutumları o kadar kararsız değildir. Hinduizmde tarihe geçici ve yanıltıcı gözüyle bakılır, bundan dolayı tinsel açıdan göz önünde bulundurmaya değmez. Hindular mitlerin ilk örneksel dünyasında kendilerini daha rahat hissederler. Budizm büyük ölçüde psikolojik bir dindir, psikolojinin erken biçimi olan mitolojiyi kendine yakın görür. Konfüçyüsçülükte kuttören her zaman mit anlatılarından daha önemli olmuştur. Fa-

kat Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar kendi tanrılarının tarih içinde etkin olduklarına ve bu dünyadaki güncel olaylarda kendini gösterdiğine inanırlar. Bu olayların hepsi gerçekten yaşanmış mıydı yoksa "yalnızca" mit miydiler? Platon ve Aristoteles ile birlikte mite karşı Batılı zihinlerin takındığı tedirgin tutum nedeniyle tektanrıcılar belli aralıklarla kendi dinlerini felsefenin akılcı ölçütlerine uygun kılmaya kalkıştılar, gelgelelim çoğu bunun yanlış olduğu sonucuna varacaktı.

Yahudilik başka insanların mitolojilerine yönelik çatışkılı bir tutum izledi. Diğer toplumların mitlerine karşı düşmanca bir duruş benimsediği düşünülmekle birlikte, bazen de bu yabancı öyküler yardımıyla Yahudi görüşünü dile getirdiği olurdu. Daha da ötesi Yahudilik daha çok mite esin kaynağı olmayı sürdürdü. Bunlardan biri Hıristiyanlıktı. İsa ve ilk havarileri Yahudiydi ve Yahudi tinselliğine derin kök salmışlardı, İsa'yı mitolojik bir mite dönüştürmüş olduğu söylenen Aziz Paul de öyle. Burada küçümseyici bir amaç yok. İsa gerçekten tarihsel biriydi, Romalılar tarafından MS 30 yılında öldürüldü, ilk havarileri de onun öldükten sonra –bir anlamda– dirildiğini düşünmüşlerdi besbelli. Ne var ki tarihsel bir olay mitleştirilmedikçe dinsel açıdan esin kaynağı olamaz. Anımsanacağı gibi mit bir zamanlar –bir biçimde– yaşanmış, aynı zamanda da hep yaşanan bir olaydır. Meydana gelişini belli bir dönemi kapsayan sınırlardan kurtarmak ve günümüzde tapınanların yaşamlarına taşımak gerekir, yoksa eşi benzeri olmayan, tekrarlanamayan bir olay ya da başkalarının yaşamlarına gerçekten etki edemeyen tarihsel bir gariplik olarak kalır. İsrail insanlarının Mısır'dan kaçıp Sazlık Denizini geçtikten sonra neler yaşandığını tam olarak bilmiyoruz, çünkü bu öykü mit olarak yazılmıştır. Fısıh bayramı kuttörenleri yüzyıllardır bu masalı Yahudilerin tinsel yaşamlarının odak noktasına getirmekte, onlara kendilerini Mısır'dan kaçmış bir kuşağın çocukları olarak

görmelerini anlatmaktadır. Kuşaklar boyunca tapınanların yaşamlarına ve yüreklerine getirilmiş olan dönüştürme kuttöreni olmaksızın bir miti doğru anlamak mümkün değildir. Mit eylemi gerektirir: Büyük Kaçış miti Yahudilerin özgürlüğe kutsal bir değer verilmesinin aşılanmasını; köle olmanın da eziyet etmenin de reddini gerektirir. Kuttörensel uygulamalar ve ahlaki tepkilerle öykü uzak geçmişte yaşanmış bir olay olmaktan çıkar, yaşayan bir gerçekliğe dönüşür.

Aziz Paul de aynısını İsa için yapmıştı. Çok seyrek alıntı yaptığı İsa'nın öğretileri ya da yeryüzündeki yaşamında başından geçenler onu pek ilgilendirmiyordu. "Bir zamanlar insan kılığında İsa'yı tanıdığımızı bilsek de," diye yazmıştı Korintli yeni inananlara, "artık o tanıdığımız kişi değil."[94] Önemli olan onun ölümünde ve dirilmesinde yatan "gizem" (Grekçe *mitos* ile aynı kökten gelir bu sözcük) idi. Paul, İsa'yı ölen, sonra da yeniden canlanan sonsuz, mitolojik bir kahramana dönüştürmüştü. İsa çarmıha gerildikten sonra Tanrı tarafından eşsiz ulu bir konuma çıkarılmış, varlığın daha yüksek bir biçimine "yükselmeyi" başarmıştı.[95] Öte yandan vaftiz olan herkes (suya batışla gelen geleneksel dönüşüm) İsa'nın ölümünü yaşar ve yeni yaşamını paylaşır.[96] İsa yalnızca tarihsel bir kişilik değil, İsa ile aynı özgeci yaşamı süren kuttörensel ve ahlaki disiplin aracılığıyla Hıristiyanların yaşamlarında tinsel bir gerçeklikti artık.[97] Bundan böyle Hıristiyanlar onu "insan kılığında" tanımıyorlardı, fakat başka insanların içinde, kutsal yazıları araştırırken ve Aşai Rabbani ayinlerinde karşılaşacakları onunla.[98] Bu mitin doğru olduğunu tarihsel belgelerden değil, dönüşümü *yaşamış* oldukları için biliyorlardı. Demek ki İsa'nın ölümü ve "dirilişi" bir mitti: bir zamanlar İsa'nın başından geçmiş ve artık hep yaşanan bir durumdu.

Hıristiyanlık Eksenel Çağdaki tektanrıcılığın zamana uygun yeniden ifadelerinden biriydi; diğeri de Müslüman-

lıktı. Müslümanlar Muhammed Peygamberi (MS yaklaşık 540-632) kitap getirmiş peygamberlerin ve İsa'nın varisi olarak görürler. Onun Araplara getirdiği kutsal kitap olan Kuran'ın mitle hiç sorunu olmamıştı. İçindeki her dörtlüğe *ayet*, mesel denir. Peygamberlerle –Adem, Nuh, İbrahim, Musa ya da İsa– ile ilgili anlatılan bütün öyküler *ayet*, diğer bir deyişle "mesel, teşbihtir", çünkü tanrısal varlıklardan yalnızca işaret ve simgelerle söz edilebilir. Arapça *qu-ran* sözcüğü "zikir" demektir. Kutsal kitap dindışı başvuru kaynakları gibi bilgi edinmek amacıyla tek başına okunmaz, caminin kutlu ortamında zikredilir ve eğer Müslüman bir kişi ahlaki emirler doğrultusunda yaşamıyorsa, gerçek anlamı kavranmayacaktır.

Bu tarihsel dinlerin mitolojik boyutu nedeniyle Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar kendi içgörülerini açıklamak ya da bir bunalıma karşılık vermek için mitolojiden yararlanmayı sürdürdüler. Gizemcileri (mistikler) hep mite başvurdular. Gizemcilik ve gizem sözcüklerinin Grek dilinde anlamı: 'gözleri ya da dudakları kapatmak'tır. İkisi de belirsiz ve dile getirilemeyen deneyimlere gönderme yapar, çünkü sözün ötesindedirler ve dış dünyadan çok iç dünyayla ilişkilidirler. Gizemciler bütün dinsel geleneklerde geliştirilmiş ve kahramanın mitolojik arayışının bir türü olmuş yoğun dikkat disiplinleri aracılığıyla ruhun derinliklerine inerler. Mitoloji bunu saklı, içsel bir boyut olarak tanımladığından, gizemcilerin yaşadıkları deneyimleri ilk bakışta geleneklerinin inanç sağlamlığına karşı gibi görünebilecek mitlerle anlatmaları doğaldır.

Yahudilerin gizemci geleneği Kabala'da bu durum özellikle belirgindir. Kutsal kitap yazarlarının Babil'e ya da Asur mitolojisine düşmanca yaklaştıklarını görmüştük. Oysa Kabalacıların imgelediği tanrısal evrim süreci *Enuma Eliş*'te dile getirilen tedrici tanrıdoğumdan çok da farklı değildir. Akıl sır ermeyen ve bilinemeyen, gizemci-

lerin En 'Sof' (Sonu olmayan) dediklerini yüce varlıktan on tanrısal *sefirot* (rakam) çıkmış, En Sof'un Kendi tekliğinden iniş ve Kendini insanoğluna anlatma sürecini temsil eden on ışık doğmuştur.[99] Her bir *sefira* kendini açığa vuruşun (tezahür) bir aşamasıdır ve kendi simgesel anlamı vardır. Her biri sınırlı insan aklını tanrının gizemine daha erişilebilir kılar. Her biri Tanrı Sözü, aynı zamanda da Tanrının dünyayı yaratma nedenidir. Son *sefira* Shekhinah (Sakine) adını alır, Tanrının yeryüzündeki hazır bulunmasıdır bu. Shekhinah çoğu zaman kadın, Tanrının dişi yönü olarak imgelenir. Kabalacılardan bazıları tanrısal varlığın eril ve dişi öğelerinin cinsel kurula girdiklerini bile düşünür, bunu bütünlük ve yeniden birleşme imgesi olarak alır. Kabala'nın bazı biçimlerinde Shekhinah kaybolmuş ve tanrıdan uzaklaştırılmış, tanrısal dünyadan sürgüne gönderilmiş ve kendi kaynağına dönme özlemi çeken bir gelin olarak dünyayı dolaşır. Musa Yasaları özenle gözetilirse, Kabalacılar Shekhinah'ın sürgününe son verip dünyayı Tanrıya geri verebilirler. Kutsal kitap çağında Yahudiler, Anat gibi tanrısal eşini aramak adına dünyayı dolaşan ve Baal ile yeniden cinsel birleşmesini kutlayan yerel tanrıça kültlerinden nefret ederlerdi. Ancak Yahudiler göksel varlığın gizemli bir yolla kavranmasını dile getirmenin bir çaresini bulmaya çalışınca, sövgüler düzdükleri bu putperest miti üstü kapalı onaylamış oldular.

Kabala kutsal kitaba dayanmıyor gibi görünmekteydi, ancak modern çağdan önce bir mitin hiçbir "resmi" çeşitlemesinin olmadığı varsayılırdı. İnsanlar yeni bir mit türetmekte ya da eski mitolojik bir anlatının köktenci yorumunu yapmakta hiçbir sakınca görmezlerdi. Kabalacılar Kutsal Kitabı olduğu gibi okumazlardı; kutsal metindeki her bir sözcüğün şu ya da şu *sefira*ya gönderme yapan eleştirel yorumlama yöntemi geliştirmişlerdi. Örneğin, Yaradılışın ilk bölümündeki her dörtlük Tanrının saklı

yaşamında karşılığı olan bir olayı anlatıyordu. Dahası Kabalacılar Yaradılış'ta anlatılanlarla hiç benzerlik taşımayan yeni bir yaratılış miti türetmekten de çekinmemişlerdi. Yahudiler 1492 yılında Katolik monarşinin başı Ferdinand ve Isabella tarafından İspanya'dan sınır dışı edildikten sonra birçoğu I. Yaradılış'taki yatıştırıcı ve düzenli yaratılış mitiyle ilişki kuramaz oldular, o zaman da Kabalacı İsaac Luria (1534-72) kusurlu yaratılışın sonucunda oluşan yanlış başlangıçlar, tanrısal yanlışlar, patlamalar, kesin yasaklamalar ve şiddetli felaketlerle dolu, her şeyin yanlış yerde bulunduğu bambaşka bir yaratılış miti anlattı. Kutsal kitaptaki öykülerden görülmedik biçimde ayrılmasıyla Yahudileri şaşırtmak şöyle dursun, Luria'nın Kabalası Yahudilerin kitle hareketine dönüştü. Altıncı yüzyılda Yahudilerin başından geçen trajik olayları yansıtan bu mit tek başına değildi. Luria mite can veren özel kuttörenler, meditasyon yöntemleri ve ahlaki disiplinler bulmuş, dünya çapındaki Yahudilerin yaşamlarında tinsel bir gerçeklik yaratmıştır.

Hıristiyan ve Müslüman tarihlerinde de benzer örnekler vardır. Batıdaki Roma İmparatorluğu yıkıldığında, Kuzey Afrika'da Hippo piskoposu Aziz Augustine (354-430) Adem ve Havva mitini yeniden yorumlamış ve İlk Günah mitini geliştirmişti. Adem'in boyun eğmezliği yüzünden Tanrı bütün insan ırkını sonsuza dek lanetlemişti (hiçbir kutsal kitapta dayanağı olmayan bir fikir daha). Suç, hazzı Tanrı'da değil de yalnızca yaratıklarda arayan akıldışı arzu demek olan, ilk günahın kalıcı etkisi "şehvet" ile kirlenmiş cinsel eylem yoluyla Adem'in soyundan gelenlerin tümüne miras kalmıştı. Şehvet en yoğun olarak Tanrı'nın enikonu unutulduğu ve yaratıkların utanmadan birbirlerinden zevk aldıkları cinsel eylemde belliydi. Duygu karmaşası ve kural tanımaz tutkular tarafından aşağılanan bu anlayış biçimi, Batı'daki usçuluğun, yasa ve düzenin barbar kabileler tarafından ayaklar altına alındığı

Roma'nın görünümüne çok benziyordu. Batılı Hıristiyanlar İlk Günahı çoğu zaman inançlarının temeli olarak görür, fakat Roma'nın düşmediği Bizans'ta Rum Ortodoksları bu öğretiyi hiçbir zaman tam olarak onaylamaz, İsa'nın bizleri İlk Günahtan korumak adına öldüğüne ve eğer Adem günah işlemeseydi Tanrı'nın insana dönüşeceğini ileri sürdüğüne inanmazlar.

İslam dininde de, gizemciler Tanrı'dan ayrılma ve geriye dönmeyle ilgili mitler geliştirdiler. Muhammed Peygamberin Kudüs'teki Tapınak Tepesinden (Harem-i Şerif) Tanrı Katına gizemli bir biçimde yükseldiği söylendi. Bu mit Müslüman tinselliğinin ilk örneğine dönüşmüş, Sofiler aynı mitolojik yolculuğu Peygamberin gerçekleştirdiği eşsiz *İslam* eylemi ya da Tanrı'ya "teslim" oluş olarak simgeleştirmiştir. Şii Müslümanlar Peygamberin soyundan gelen ve *imam* ("önder") adı verilen erkeklerle ilgili mitler geliştirdiler. Her İmam göksel bilginin (*ilm; ilim*) yeniden doğmasıydı. Soy tükenince son İmam için "gizli bilinmeze" (okültasyon) girdi ve bir gün adalet ve barış çağını başlatmak üzere geri dönecek dediler. Bu noktada, Şiilik öncelikle gizemli bir akımdı, özel meditasyon disiplinleri ve tinsel yorum olmaksızın bu mit hiçbir anlam ifade etmezdi. Şiiler mitlerinin harfi harfine yorumlanacağını hedeflememişlerdi. Müslüman inancını küçümser gibi görünen İmamlık miti kutsalın çalkantılı ve tehlikeli bir dünyada hazır ve nazır bulunmasının, ulaşılabilir olmasının gizemci anlamda dile getirilmesinin simgesel yoluydu. Saklı İmam mitleşmişti; olağan tarihten çıkarılarak uzay ve zamanın sınırlarından kurtulmuş ve Abbasi Halifesinin buyruğuyla ev hapsinde yaşadığı döneme göre Şiilerin yaşamlarında, aykırı olarak, daha canlı bir yer edinmişti. Öykü kutsalla ilgili anlayışımızın elle tutulamaz ve boş olduğunu, dünyada bulunduğunu ama onun bir parçası olmadığını dile getirir.

Ancak Greklerin anladığı anlamda *mitos* ile *logos* ara-

sındaki bölünme yüzünden, bazı Yahudiler, Hıristiyanlarla Müslümanların geleneklerindeki zengin mitolojik öğelerden rahatsız olmuşlardı. Platon ile Aristoteles sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda Arapça'ya çevrildiğinde, kimi Müslümanlar Kuran'ın dinini *logos* dini yapmaya çalışmışlardı. Aristoteles'in işaret ettiği İlk Neden'i örnek alarak Allah'ın varlığına "kanıtlar" türetmişlerdi. Feylozoflar adı verilen bu kimseler İslam dinini ilkel diye gördükleri mitolojik öğelerinden temizlemek istiyorlardı. Güç bir görevdi üstlendikleri, filozofların tanrısı dünyevi olayları dikkate almadığından tarihte kendini açığa vurmadı, dünyayı yaratmadı, hatta insanoğlunun varlığından bile habersizdi. Yine de Feylozoflar İncil'i akla uygun kılmaya soyunmuş İslam imparatorluğundaki Yahudilerle birlikte birtakım ilginç çalışmalar yaptılar. Buna rağmen Felsefe yalnızca küçük bir aydınlar topluluğuyla sınırlı önemsiz bir çaba olarak kaldı. İlk Neden İncil ile Kuran'ın tanrısından daha mantıklı olabilir, ne var ki onlarla pek ilgilenmeyen tanrısal bir varlığın ilgisini çekmek çoğu kimse için zordur.

Rum Ortodoks Hıristiyanlar bu akılcı çalışmayı belirgin biçimde hor gördüler. Kendi Elen geleneklerini tanırdı onlar; Platon'un sözlerinin tersine, *logos* ile *mitos* İyinin varlığını kanıtlayamazdı. Tanrıbilim araştırmasının akılcı bir çaba olamayacağı görüşündeydiler. Kutsalı tartışmak için mantığı kullanmak çorbayı çatalla içmeye çalışmak kadar yararsız bir çabaydı. Tanrıbilim ancak yakarışlar ve ayinler eşliğinde izlenirse geçerli olurdu. Müslümanlarla Yahudiler sonunda aynı sonuca varmışlardı. On birinci yüzyılda Müslümanlar felsefenin tinsellikle, kuttören ve yakarışlarla bağdaştırılması gerektiğine karar verdiler ve Sofilerin mitolojik, gizemci dini on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar İslam'a örnek oluşturdu. Benzer bir yaklaşımla, Yahudiler de İspanya'dan kovulmak gibi trajediler yaşadıklarında filozoflarının akılcı dinin kendi-

lerine yardımcı olmadığını fark etmiş ve zihnin derinlerine inerek acı ve özlemlerinin içsel kaynağına ulaşan Kabala mitlerine dönmüşlerdi. Hepsi mitolojiyle mantığın birbirini tümlediği görüşüne yeniden sarıldı. Tıp, matematik ve –Müslümanların özellikle üstün oldukları– doğal bilimler dünyasında *logos*un yerini hiçbir şey dolduramazdı. Gelgelelim yaşamlarının nihai anlamını ve önemini bulmak istediklerinde, umutsuzluklarını gidermeye çalıştıklarında ya da kendi kişiliklerinin iç dünyasını keşfetmeyi dilediklerinde, mitin varlık alanına girmişlerdi.

Öte yandan on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Batı Avrupa'daki Hıristiyanlar, Roma İmparatorluğunun çöküşünün ardından yaşanan Karanlık Çağda yoksun bırakıldıkları Platon ile Aristoteles'in çalışmalarını yeniden keşfetmişlerdi. Yahudilerle Müslümanların kendi mitolojilerini akılcılaştırma çabalarını bırakmaya başladıkları bir sırada, Batılı Hıristiyanlar bir daha tümüyle yitirmeyecekleri bir coşkuyla bu çalışmalara sarıldılar. Mitlere olan duyarlılıklarını yitirmeye başlamışlardı. Öyleyse insanların artık mitolojik bağlamda düşünmesini çok zorlaştıracak insanlık tarihinin bir sonraki büyük dönüşümünün kökenlerinin Batı Avrupa'dan gelmesi, belki de hiç şaşırtıcı değildi.

Büyük Batı Dönüşümü

(MS yaklaşık 1500-2000)

On altıncı yüzyıl boyunca, neredeyse deneme ve yanılma yöntemiyle, Avrupa halkı ve sonradan onun içinden çıkan Amerika Birleşik Devletleri toplumu, dünya tarihinde önceden benzeri görülmemiş, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yerkürenin diğer bölgelerine de yayılacak bir uygarlığın temellerini attılar. İnsan deneyiminde yaşanan büyük devrimlerin en sonuncusuydu bu. Tarımın keşfedilmesi ya da kentlerin kurulması gibi, derin iz bırakan, etkilerini daha yeni anlamaya başladığımız bir darbe olacaktı. Yaşam bir daha asla aynı olmayacaktı, bu yeni deneyin belki de en önemli –hatta olası acıklı– sonucu mitolojinin ölümüydü.

Batılı anlamda modernlik *logos*un çocuğuydu. Farklı bir ekonomik temel üzerine kurulmuştu. Modern öncesi uygarlıkların yaptığı gibi tarımsal üretim fazlasına güvenmek yerine, Batılı yeni toplumlar kaynakların teknolojik üretimi ve sermayenin sürekli yeniden yatırımı üzerine kuruldu. Böylece çağdaş toplum, tarımsal temeli kaçınılmaz olarak çürük geleneksel kültürlerin baskılarından büyük ölçüde kurtulmuştu. Şimdiye kadar çok fazla sermaye gerektiren bir buluş ya da fikir rafa kaldırılırdı, çünkü bizden önce hiçbir toplum, bugün hep olduğunu varsaydığımız bitmek bilmeyen altyapı yapımını karşılaya-

mazdı. Tarım toplumları kırılgandılar, ne de olsa hasat ve toprak erozyonu gibi değişkenlerin boyunduruğundaydılar. Bir imparatorluk büyür, sorumlulukları artar ve kaçınılmaz olarak mali kaynakları tükenirdi. Ancak Batı süresiz yenilenebilir, potansiyeli (gizilgüç) olan bir ekonomi geliştirmişti. Modern öncesi uygarlıkların alışıldık davranışı olan geçmişe bakmak ve neler başarıldığı hakkında konuşmak yerine Batılılar ileriye bakmaya başladılar. Avrupa'nın üç yüzyılını alan uzun çağdaşlaşma sürecinde enikonu değişiklikler yaşandı: sanayileşme, tarımın dönüşmesi, yeni koşullara uyum sağlamak üzere toplumu yeniden örgütlemek için siyasal ve toplumsal devrimler ve, miti yararsız, uydurma ve çağdışı diye karalayan entelektüel "aydınlanma".

Batının başarısı yararcı (pragmatik), bilimsel ruhun zaferiydi. Yeni düstur yeterlikti. Her şeyin işlemesi gerekiyordu. Yeni bir fikir ya da buluş akla yatkın kanıt ortaya koyabilmeli ve dış dünyayla uyumlu olduğunu gösterebilmelidir. Mitin tersine *logos*, gerçeklerle uyum sağlamalıdır; özünde gerçekçidir; bir şeyin olmasını istediğimizde kullandığımız düşünce biçimidir; çevremizi daha çok denetim altına almayı ve yeni bir şeyler keşfetmeyi başarmak için sürekli ileriye bakar. Batı toplumunun yeni kahramanı, bundan böyle toplumunun yararı için bilinmeyen dünyalara girmeyi göze alan bilim adamı ya da mucit olmuştu. Tıpkı Eksenel çağın bilgeleri gibi eski kutsallıkları alaşağı etmesi gerekecekti. Ancak Batı çağdaşlığının kahramanları esin kaynağı *mitos* olan tinsel dâhileri değil teknolojik ya da bilimsel *logos* dehalarıydı. Bu da düşüncenin sezgisel, mitolojik yanlarının bilimsel akılcılığın daha yararcı, daha mantıklı ruhu uğruna göz ardı edilebileceği anlamına gelirdi. Batılı insanların çoğu miti kullanmadıkları için birçokları onun ne olduğunu anlama yetisinden bile uzaklaştılar.

Batıyı yeni bir iyimserlik dalgası sarmıştı. İnsanlar

çevre üzerinde daha çok denetim kurduklarını düşünüyorlardı. Artık kutsal, değiştirilemez yasalar yoktu. Bilimsel keşifler sayesinde doğayı diledikleri gibi yönlendirebilir, kendi paylarına düşeni artırabilirlerdi. Çağdaş tıbbın, sağlıkbilgisinin, emeği azaltan teknolojilerin, ileri ulaşım yöntemlerinin bulunması, Batılı toplumların yaşamlarında devrim yarattı. Fakat *logos*, insanoğluna hiçbir zaman ihtiyacı olan önemi veremiyordu. Yaşama yapısını ve anlamını kazandıran mit olmuştu, oysa modernleşme ilerledikçe ve *logos* ses getiren sonuçlar başardıkça, mitoloji giderek daha az değer görmekteydi. Daha on altıncı yüzyılda eski mitolojik düşünce biçimi parçalanıp yerini alacak yeni bir şey ortaya çıkmayınca, duyarsız umutsuzluğun, ürperten zihinsel kötürümlüğün ve acizlikle öfke duygusunun giderek belirginleştiğini görürüz. Bugün gelişmekte olan ülkelerde de benzer bir başıboşluk yaşandığına tanık olmaktayız.

On altıncı yüzyılda bu yabancılaşma Avrupa dinini biçimlendirmeye, onu etkili ve çağdaş kılmaya çalışan reformcularda açıkça belliydi. Acı veren bunalımlar ve öfke nöbetleri Martin Luther'ı (1483-1546) yiyip bitiriyordu. Ulrich Zwingli (1484-1531) ile John Calvin (1509-64) insan varlığının sınava çekilmesinden –onları çözüm bulmaktan alıkoyan bir hastalık– önce Luther'ın tüm çaresizliğini paylaşmışlardı. Yeniden yorumladıkları Hıristiyanlık ufukta beliren çağdaş ruhun mitolojik bilince nasıl karşı olduğunu gözler önüne sermişti. Modern öncesi dinde, benzerlik kimlik olarak algılanırdı, dolayısıyla simge gerçeği temsil ederdi. Şimdiyse, reformculara göre Aşai Rabbani gibi bir tören "yalnızca" bir simge – apayrı bir şeydi. Modern öncesinde bütün kuttörenlerde olduğu gibi Kilise Ayininde de İsa'nın kurban edilerek ölümü mitolojik ve sonsuz olması nedeniyle yeniden sahnelenir, böylece onu yaşanan gerçekliğe dönüştürürdü. Reformcuların gözünde ise yaşanmış bitmiş bir olayın anılmasıydı bu.

Kutsal yazılara verilen önem artmıştı, ancak çağdaş matbaanın icadı ve yeni yayılan edebiyat, insanların kutsal metin algılayışını değiştirmekteydi. Toplu olarak ezberden okumanın yerini tek başına, sessizce okuma alıyordu. Artık herkes İncil'i ayrıntısıyla öğreniyor ve kendine göre bir görüş geliştiriyordu, fakat artık kuttörensel bağlamda okunmadığından diğer bütün çağdaş metinler gibi orada yazanları da somut bilgiler olarak dindışı bir tutumla ele almak kolaydı.

Hayattaki pek çok şey gibi çağdaş keşiflerin çoğu da sorunlara gebeydi. Yeni astronomi evrenin büyüleyici kapılarını açmıştı. Nicolas Copernicus (1473-1543) yaptığı bilimsel araştırmaları onu huşu içinde bırakan dinsel bir faaliyet diye görüyordu. Ne var ki buldukları rahatsız ediciydi. Mit insanoğlunu evrenin kendisiyle sarılı olduğuna inandırmıştı, oysa şimdi anlaşıldığına göre ufacık bir yıldızın çevresinde göze bile çarpmayan bir gezegenin kıyısındaydılar. Bir daha kendi algılarına güvenemezlerdi, çünkü durağan gibi görünen yeryüzü aslında hızlı hareket halindeydi. Sürekli kendilerine ait fikirler edinmeye özendirilmekteydiler, öte yandan giderek yalnızca olayların doğasını yorumlayabilen çağdaş "uzmanların" kölesi oluyorlardı.

Britanya'da Francis Bacon (1561-1626) bilimi mitolojinin zincirlerinden kurtarmak adına bağımsızlık ilan etmişti. *In Advancement of Learning* (1605) adlı çalışmasında yeni ve parlak bir çağı duyuruyordu. Bilim insanlığın acısına son verecek ve dünyayı kurtaracaktı. Hiçbir şey bu gelişimin önüne geçemezdi. Dinin bütün mitleri sıkı eleştiri süzgecinden geçirilmeli, eğer kanıtlanmış gerçeklerle çelişirlerse, bir kenara bırakılmalıydılar. Mantık tek başına bu gerçeğe ulaşmaya yeterdi. Deneye dayalı değerleri tümüyle özümseyen ilk bilim adamı Sir Isaac Newton (1642-1727) olsa gerek, kendinden öncekilerin bulgularını en ince noktasına kadar kullanarak bilimsel deney ve çı-

karsama kuralları geliştirmişti. Diğer insanlara dünyayla ilgili eşi görülmedik ve güvenilir bilgiler verdiğine, keşfettiği kozmik sistemin gerçeklerle tümüyle örtüştüğüne, evrenin çapraşık makinesini var eden büyük bir "Makine" olan Tanrının varlığını kanıtladığına inanıyordu.

Bununla birlikte enikonu *logos*a dalması, Newton'a daha sezgisel algılama yöntemlerine değer verme olanağı vermiyordu. Ona göre mitoloji ve gizemcilik düşüncenin ilkel biçimleriydi. Hıristiyanlığı Kutsal Üçlü gibi mantık yasalarına aykırı öğretilerden temizlemeyi kendine görev bilmişti. Bu öğretinin dördüncü yüzyılın Grek tanrıbilimcilerince, Yahudi Kabalacılarınkine benzer bir mit olarak yaratıldığını göremiyordu. Nyssa (Kapadokya bölgesinde bir kasaba) Piskoposu Gregory'nin (335-395) açıklamış olduğu gibi Baba, Oğul ve Kutsal Ruh nesnel, varlıkbilimsel gerçekler değil, "adlandırılamayan ve dile getirilemeyen" tanrısal yapının sınırlı insan zihinlerimize kendini uyarlamasını belirtmek için "kullandığımız terimler"[100] oluyordu. Kutsal Üçlü'nün varlığını akılcı yollarla kanıtlayamazdınız. Müziğin ya da şiirin elle tutulamaz özelliğinden farklı değildi bu. Ancak Newton Kutsal Üçlü'ye akılcı bir yaklaşımla bakabiliyordu. Herhangi bir şey mantıksal olarak açıklanamıyorsa, uydurma demekti. "Din konularında insanlığın ateşli ve boş inançlı hali görülür," diye yazmıştı öfkeli bir dille, "her zaman gizemli olaylara merak salmış ve bundan ötürü daha çok en az anladığından hoşlanmıştır."[101] Bugünün evrenbilimcileri artık Newton'ın akılcı tanrısına inanmazlar, öte yandan Batılıların çoğu, onun mantığa öncelik veren, mite, hatta dinsel konulara kuşkuyla bakan tutumunu sergiler. Newton gibi onlar da Tanrı'nın nesnel, kanıtlanabilir bir gerçeklik olması gerektiğini düşünürler. Böylece Batılı Hıristiyanların önemli bir bölümü Kutsal Üçlü'yle sorun yaşar. Onlar da Newton gibi Kutsal Üçlü mitinin Hıristiyanlara, tanrısal varlığı basit bir kişilik olarak düşünmeye kalkışmamaları ge-

rektiğini anımsatmak üzere uydurulduğunu anlamaktan uzaktırlar.[102]

Bilimsel *logos* ve mit bağdaşmıyordu. Şimdiye kadar bilim, önemini açıklayan kapsamlı bir mitoloji çerçevesinde yürütülmüştü. Enikonu dindar biri olan Fransız matematikçi Blaise Pascal (1623-62) uçsuz bucaksız evrenin "sonsuz sessizliğinin" çağdaş bilimle bozulduğunu aklına getirdiğinde dehşet içinde kalmıştı.

> İnsanların kör ve acıklı halini gördüğümde, bütün evreni kendi cansızlığında mütalaa ettiğimde ve insanın kendini oraya koyanın kim olduğunu, ne yapacağını ya da öldüğünde ona ne olacağını bilmeksizin evrenin bir köşesinde yolunu yitirmişçesine ışığını kaybettiğini, hiçbir şeyi bilme yetisi olmadığını düşündüğümde, uyurken kaçış yolu olmayan korkunç bir ıssız adaya götürülmüş, uyandığında kaybolduğunu gören biri gibi dehşete kapılırım.[103]

Bu tür bir yabancılaşma çağdaş dönemde yaşanan deneyimin de bir parçası olagelmiştir.

On sekizinci yüzyılda Aydınlanma dönemi boyunca sis perdesi kalkmış gibi görünüyordu. John Locke (1632-1804) kutsalın varoluşunun kanıtlanmasının olanaksız olduğunu anlamıştı, ancak Tanrı'nın varlığından ve insanlığın daha olumlu bir çağa girdiğinden kuşku duymuyordu. Alman ve Fransız Aydınlanma filozofları eski gizemci ve mitolojik dinleri çağdışı görüyorlardı. İngiliz tanrıbilimciler John Toland (1670-1722) ile Matthew Tindal (1655-1733) da öyle. Bizi doğruya ancak ve ancak *logos* götürebilirdi, Hıristiyanlığını gizemci ve mitolojik öğelerinden kurtulması gerekiyordu. Eski mitler sanki *logoi* (logos sözcüğünün çoğulu) imişler gibi yorumlanmaya başlanmıştı, hayal kırıklığına mahkûm yeni bir gelişmeydi bu,

çünkü bu söylenceler gerçeklere dayanmıyordu, hiçbir zaman da dayanmamıştı.

Buna karşın, Akıl Çağı yine de mantıksızlığın saldırısına tanık oldu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Avrupa'nın Katolik ve Protestan ülkelerinin çoğunu kasıp kavuran büyük Cadı Çılgınlığı bilimsel usçuluğun zihnin karanlık güçlerini uzak tutmayı ille de başaramayacağını göstermişti. Cadı Çılgınlığı binlerce erkekle kadına işkence uygulanmasına ve idam edilmesine yol açan toplu şeytan fantezisiydi. Halk cadıların şeytanla cinsel ilişki kurduğuna ve şeytanların toplu seks âlemine katılmak üzere havada uçtuklarına inanmıştı. İnsanların bilinçsiz korkularını açıklayacak güçlü bir mitolojinin olmaması bu korkuları "gerçek" diye görmelerine neden olmuştu. Korku dolu ve yıkıcı mantıkdışı yaklaşım insan deneyiminin hep bir parçası olmuştu, hâlâ öyledir. Bu yaklaşım Aydınlanmanın ideallerini dinsel bir kalıba sokmaya kalkışan yeni Hıristiyan akımlar içerisinde çok güçlenmişti. Quakers (Titreyenler) denen kimselerin bu adı almasının nedeni toplantılarında titremeleri, acıyla ağlayıp çığlık atmalarıdır. Birçoğu başarılı kapitalistler ve iyi bilim adamları olan Püritenler (Bağnaz) de sarsıcı tinsellik ve din değiştirme deneyimleri yaşamışlardı, ancak dayanacak donanımları eksikti. Büyük bölümü bunalıma girdi, bazıları kendi canına kıydı.[104] Aynı sendrom New England'ın Birinci Büyük Uyanış hareketinde (1734-40) de görülebilir. Herkes gizemci olmaya ve dönüşümlü olarak çeşitli ruhsal durumlara ulaşmaya çalışıyordu. Fakat gizemciliğin yüksek aşamaları herkese göre değildi. Özel bir beceri, mizaç ve birebir eğitim gerektiriyordu. Eğitimsiz, yeteneksiz bireylerin deneyimi kitlesel isteriye, dahası akıl hastalığına yol açabilirdi.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Avrupa'daki insanlar dinin aslında zararlı olduğunu düşünmeye başladılar. Ludwig Feuerbach (1804-72) dinin toplumları insanlıktan

uzaklaştırdığını savunuyordu, Karl Marx (1818-83) dini hasta toplumun belirtisi olarak görmekteydi. Gerçekten de o dönemin mitolojik dini sağlıksız bir çelişki yaratabilirdi. Dönem bilim çağıydı, insanlar geleneklerinin yeni çağa uygun olduğuna inanmak istiyorlardı, ancak bu mitlerde dile getirilen öykülerin olduğu gibi anlaşılması gerektiğini düşünüyorsanız, bu olanaksızdı. Bunun sonucunda Charles Darwin'in (1809-82) yayınladığı *The Origin of Species* (Türlerin Kökeni) ile birlikte bir furya aldı yürüdü. Kitap dine saldırmayı amaçlamıyor, ancak bilimsel bir varsayımı enine boyuna irdeliyordu. Gelgelelim, o sırada halk Yaradılış evrenbilimlerini gerçekmiş gibi okuduğundan, pek çok Hıristiyan inanç yapısının tehlikede olduğunu düşünüyordu – hâlâ da öyle düşünür. Yaratılış öyküleri tarihsel doğrular olarak görülmemişti hiç; onların amacı tedavi etmekti. Oysa Yaradılış'ı bilimsel anlamda geçerli gözüyle okumaya başlarsanız, bilimde ve dinde yanlış sonuçlara varırsınız.

Çağdaş bilimsel yöntembilimini İncil'e uyarlayan yeni Yüksek Eleştiri yöntemi İncil'in olduğu gibi okunamayacağını göstermişti. Ortaya koyduğu bazı savların gerçeğe aykırı olduğu gözle görülebiliyordu. Beş Kitap (Pentateuch) aslında Musa tarafından değil, ondan çok daha sonra ve farklı yazarlarca yazılmıştı; Kral Davut Mezmurları kendi bestelememişti; mucizeleri anlatan öykülerin çoğu imgesel (mecazi) anlam taşıyordu. İncil'de anlatılanlar "mit" idi, konuşma dilinde söylersek, gerçek değildiler. Yüksek Eleştiri, hâlâ – inkâra ve savunmaya yönelik tartışmalara yol açan saldırıya açık bir şekilde, İncil'in her kelimesinin bilimsel ve tarihsel açıdan tümüyle gerçek olduğunu ileri süren Köktendinci Protestanların baş ağrısıdır.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda *logos* ile *mitos* arasındaki kopma sonuçlanmışa benziyordu. Thomas H. Huxley (1825-95) gibi Haçlılar, kıran kırana bir savaşa inanı-

yorlardı. Toplum mitolojiyle akılcı bilim arasında bir seçim yapmalıydı, uzlaşma söz konusu değildi. Gerçek olan mantıktı, dinin mitleriyse gerçeğe aykırı. Ne var ki gerçek "gözle görülür ve gösterilebilir"[105] olana indirgenmişti, buysa dinden başka sanat ve müzikle anlatılan gerçekleri de dışlıyordu. Miti akılcı gibi ele almakla çağdaş bilim adamları, eleştirmenler ve filozoflar onu inanılmaz kılmışlardı. 1882'de Friedrich Nietzsche (1844-1900) Tanrı'nın öldüğünü duyurdu. Bir anlamda doğruydu söylediği. Mit, kült, kuttörensel ve ahlaki yaşayış olmaksızın kutsal kavramı ölür. Yalnızca eleştirel aklın erişebileceği bir sonuca ulaşarak "Tanrıyı" tümüyle kavramsal bir gerçeğe dönüştüren çağdaş insan onu kendi için öldürmüştü. Nietzsche'nin *The Gay Science*, (Şen Bilim) kitabında yer alan meseldeki Deli, Tanrı'nın ölümünün insanlığı köklerinden kopardığına inanıyordu. "Hâlâ yukarısı veya aşağısı var mı?" diye sormuştu. "Sanki sonsuz bir hiçlikten geçermişçesine başıboş dolaşmıyor muyuz?"[106]

Mitolojik düşünme ve uygulama insanların tükenme ve hiçlik olgusuyla yüzleşebilmelerine, bir ölçüye kadar bu gerçeği kabullenmelerine yardımcı olmuştu. Disiplin olmaksızın pek çokları için umutsuzluktan kaçınmak zordur. Yirminci yüzyıl bize birbiri ardına nihilist (hiççilik) ikonaları sunmakla kalmadı, ayrıca çağdaşlığın ve Aydınlanmanın aşırı umutlarından çoğunun yalan olduğunu ortaya koydu. 1912 yılında *Titanic* gemisinin batması teknolojinin kırılganlığının göstergesiydi; Birinci Dünya Savaşı dostumuz bilimin silahlara ölümcül etki olarak uyarlanabildiğini göstermekteydi; Auschwitz, Gulag ve Bosna kutsallık duygusu elden gittiğinde neler olabileceğine sahne oldular. Akılcı bir eğitimin insanlığı barbarlıktan kurtaramayacağını, ölüm kamplarının büyük bir üniversitenin çevresinde bulunabileceğini öğrendik. Hiroşima ve Nagasaki üzerinde patlayan ilk atom bombaları çağdaş kültürün yüreğinde yer alan kendi yıkımını getiren nihi-

list mikrobu bütün çıplaklığıyla gözler önüne serdi; 11 Eylül 2001 günü Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırı çağdaşlığın yararlarının –teknoloji, seyahat kolaylığı ve küresel iletişim– terör araçları olarak kullanılabileceğinin kanıtıydı.

Logos pek çok yönüyle yaşamlarımızı daha iyi kılmıştı, gelgelelim bu sancısız bir başarı değildi. Birinci dünya ülkelerinde yaşayacak kadar şanslı olanlarımız için mitolojiden arınmış dünyamız çok rahat olsa da Bacon ve Locke'ın öngördüğü yeryüzü cenneti olmadığı kesin. Yirminci yüzyılın karanlık görünümlerini düşündüğümüzde, çağdaş kaygının, kendi rahatına düşkünlük nevrozunun ürünü olmadığını anlarız. Beklenmedik olaylarla karşı karşıyayız. Öteki toplumlar, ölümü varlığın başka boyutlarına geçiş diye kabul ederlerdi. Ölümden sonraki yaşama yönelik basit ve kaba fikirler beslemeseler bile uydurdukları ayinlerle mitler onların dile getirilmez olanla yüzleşmelerine yardımcı olurdu. Hiçbir öteki kültürde, kimse geçiş ya da kabul töreninin ortasında, kapıldığı dehşetten kurtulmadan kalmazdı. Oysa canlı bir mitolojinin yokluğunda böyle bir durumla karşı karşıyayız. Mitin bugünkü reddinde etkili, hatta kışkırtıcı bir çilecilik vardır. Yine de düşüncenin tümüyle doğrusal, mantıklı ve tarihsel boyutları, kadın ve erkeklerin kabul edilemezle yaşamak için insanlığın bütün kaynaklarına yaklaşmalarını sağlayan terapilerden ve eğilimlerden çoğumuzu yoksun bırakırlar.

Maddi açıdan daha akıllı olabiliriz, öte yandan Eksenel Çağdan sonra tinsel anlamda hiç ilerleme kaydedemedik: *mitos*u baskı altına aldığımız için gerilemiş bile sayılırız. Bugün hâlâ kendi koşullarının "ötesine geçme" ve "tümüyle" daha yoğun, doyurucu bir varoluşu yaşama özlemi duymaktayız. Bu boyuta sanat, rock müzik, uyuşturucuyla girmeye çalışır ya da yaşamdan daha iyi bir sinema filminin yaşamdan daha fazlasını kapsayan bakış alanına girmeyi deneriz. Hâlâ kahraman arayışımızı sürdü-

rüyoruz. Elvis Presley ve Prenses Diana bir çırpıda mitolojik varlıklara, dahası dinsel kültlere dönüştürülmüştü. Öte yandan bu abartılı beğeninin dengesiz bir yanı vardır. Kahramanların miti bize hayran olacak ikonaları sağlamayı amaçlamazdı, içimizdeki kahramanlık damarını kabartmak üzere tasarlanmıştı. Mit öykünmeye ya da katılıma yöneltmelidir, edilgin düşünmeye değil. Artık mite dayalı yaşamlarımızı tinsel açıdan zorlayıcı ve dönüşümcü olacak biçimde yönetmesini unuttuk.

Mitin yalan olduğunu ya da düşüncenin önemsiz bir boyutunu temsil ettiğini söyleyen on dokuzuncu yüzyıl safsatasından kendimizi kurtarmalıyız. Kendimizi yeni baştan yaratamayız, aldığımız eğitimden akılcı eğilimleri silip atamayız ve çağdaşlık öncesi anlayışımıza geri dönemeyiz. Ne var ki mitolojiye karşı daha aydın bir tutum takınabiliriz. Bizler mit üreten yaratıklarız, yirminci yüzyıl boyunca sonu toplu öldürmelere ve soykırıma varan çok yıkıcı çağdaş mitlerle karşılaştığımız oldu. Bu mitlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedeni Eksenel Çağın ölçütlerine uymamalarıdır. Ne merhamet ruhuyla işlenmişlerdi, ne bütün yaşamın kutsallığına saygı duyulması gerektiğiyle ne de Konfüçyüs'ün "eğilim" (temayül) dediği olguyla. Bu yıkıcı mitolojiler enikonu ırkçı, etnik, küçültücü ve bencildirler, ötekini umacı gibi göstererek kendini yüceltmeyi çabalarlar. Daha çok, içinde yaşayan bütün insanların kendilerini aynı belaya bulaşmış gördükleri küresel bir köy yaratan, modernleşmeyi başaramamış mitlerdir bunlar. Böyle mitlere salt mantık yardımıyla karşı çıkamayız, çünkü su katılmamış *logos* öyle derin kökler salmış, cinlerden kurtulmamış korkularla, arzularla ve nevrozlarla başa çıkamaz. Bu, ahlaki ve manevi bilgiye sahip mitolojinin görevidir.

Bize gereken yalnızca aynı etnik, ulusal ya da ideolojik kabileden gelenlere değil, dünyayı paylaştığımız bütün insanların kendilerini özdeşleştirmelerine yardım edecek

mitler. Yararcı, akılcı dünyamızda, her zaman yeterince üretken ya da verimli görülmeyen merhametin önemini anlamamızı sağlayacak mitler. Manevi tavrımızı belirlememize ve anlık gereksinimlerimizin ötesini görmemize yardım eden, tekbenciliğimize karşı deneyüstü bir anlam tecrübe etmemizi sağlayan mitler gerek bize. Onu yalnızca bir "kaynak" olarak kullanmak yerine yeryüzüne kutsal gözüyle bakarak bir kez daha saygı göstermemize yardımcı olan mitler. Bu can alıcı bir durum, çünkü, teknolojik dehamıza ayak uyduracak bir tür manevi devrim olmadıkça, gezegenimizi koruyamayız.

1922'de T.S. Eliot Batı kültürünün manevi parçalanmasını *The Waste Land* (Çorak Topraklar) adlı önde gelen şiirinde gözler önüne sermişti. Kutsal Kâse mitinde çorak topraklar, insanların gerçek olmayan bir yaşam sürdükleri, derin anlayıştan gelen inançları olmayan toplum kurallarını körü körüne izledikleri bir yerdir. Yaratıcı kökleri insanların kültürlerinin mitolojik temelle bağlantısını kopardıkları çağdaşlığın "taşlı tozlu" köşelerine atmak nasıl mümkün oluyordu? Geleneklerinin içindeki tutarlılığı anlamak yerine tek bildikleri "bir öbek kırık hayaldi". Geçmişin mitolojisine –Avrupalı, Sanskrit, Budist, kutsal kitaplardaki, Grek ve Roma'nın mitlerine– pek etkili, gösterişli anlamlar yükleyen Eliot çağdaş yaşamın verimsizliğini apaçık ortaya koymuştu: yabancılaşmayı, can sıkıntısını, hiççiliği, boş inanlarını, tekbenciliği ve umutsuzluğu. Batı uygarlığının ölümünün yakın olduğu gerçeğiyle karşı karşıya kaldığında, hikâyecisinin ağzından şöyle der: "Elimdeki bu kırıntılar yıkıma karşı toparlayıcı olmaktadır." Yazdığı şiirde bir araya getirdiği geçmişin paramparça olmuş içgörüleri bizi kurtarabilir. Hepsini birleştirdiğimiz ve ortak bir öz taşıdıklarını gördüğümüz zaman, yaşadığımız çorak toprakları geri alabiliriz.

Eliot'ın şiiri geleceği öngörmekteydi. Boşluğa adım atmış ve geçmişin mitolojik bilgeliğini bize bir kez daha ta-

nıtma girişiminde bulunmuş kimseler dini liderlerden çok yazarlarla sanatçılar olmuştur. Çağdaşlığın bazı yönlerinin kısırlığına ve acımasız kabalığına deva bulma çabasıyla, örneğin, ressamlar mitolojik temalara başvurmuşlardır. 26 Nisan 1937 günü İspanya İç Savaşının göbeğinde Nazi uçakları, General Franco'dan aldıkları talimatla Bask bölgesinin merkezi Guernica'nın pazaryerine düzenledikleri saldırıda 7000 kişilik nüfusun 1654'ünü öldürdüler. Birkaç ay sonra Pablo Picasso Paris'teki Uluslararası Galeride *Guernica* sergisini açtı. Bu çağdaş, dindışı çarmıha geriliş tasvirleri çağdaşlarını afallatmıştı, ancak *Çorak Topraklar* gibi onlar da geleceği öngörmekteydi, sergi aynı zamanda gözü pek dünyamızın insaniyetsizliğine toplu haykırıştı.

Başkalarının ıstırabını *paylaşma* yeteneğine sahip, merhamet dolu bir resimdir bu. Kurban edilme ilk mitolojik kuramların bazılarına esin kaynağı olmuştu. Paleolitik çağda insanoğlu avlayıp öldürdüğü hayvanlara rahatsız edici bir yakınlık duyardı. Kurban etme törenlerinde duymaya başladığı acıyı dile getirir, insanlığı kurtarmak adına canlarını feda eden yaratıkları onurlandırırdı. *Guernica* sergisinde gerek insanlar gerekse hayvanlar ayrım yapılmaksızın, düşünülmeden yapılan kıyımın kurbanlarıydı, üst üste yığılmış yaralıların arasında çığlıklar atan at, vurulmuş insan figürüyle ondan kopmayacak bir biçimde iç içe geçmiştir. İsa'nın çarmıha gerilişinin sayısız tasvirinde haçın altında duran kadınları çağrıştıran iki kadın yaralı atın çektiği acıyı gözlerinden okunan hazin bir duygudaşlıkla izlerler. Tarihöncesi toplumda Ulu Ana çetin bir avcıydı, oysa Picasso'nun tablosunda ölen çocuğunun cansız bedenini tutan anne sessiz çığlıklar atan bir kurbandır. Arkasında duran boğa, Picasso'nun dediğine göre, gaddarlığı temsil eder. İspanya'nın ulusal sporu olan, kökleri antik çağın kurban törenlerine uzanan boğa güreşinin gösterişli kuttörenleri Picasso'yu hep büyüle-

mişti. Picasso'nun boğası vahşi görünümlü değildir, öteki kurbanların yanında dururken kuyruğunu sağa sola sallayarak sahnelenen olaylara bakar. Belki de, kimilerinin öne sürdüğü üzere boğa güreşinde bir sonraki hamlesini gözden geçirmek için kenara çekilmesi gereken ânı yaşıyordur. Öte yandan kendi de kurbanlıktır, gaddarlığın simgesi olan boğa ölüme mahkûmdur. Çağdaş insanlık da öyle –Picasso'nun sergilediği bu olsa gerek– oysa insanlık kendi yıkıcılığını ve akıllıca tasarlanmış şiddetinin tüm gizilgücünü henüz yeni keşfetmeye başlamıştı – ancak Picasso bunu bilemezdi.

Romancılar da çağdaş ikilemi irdelemek üzere mitolojiye dönmüşlerdir. *Çorak Topraklar* ile aynı yıl yayınlanan James Joyce'un *Ulysses* adlı romanını düşünelim; Joyce'un çağdaş kahramanlık deneyimleri Homeros'un *Odyssey* destanında yaşanan olaylara benzer. Fantastik gerçekçiler –Jorge Luis Borges, Günter Grass, İtalo Calvino, Angela Carter ve Salman Rushdie– gerçekçi olanı açıklanamaz olanla, düşlerin ve peri masallarının mitolojik mantığını sıradan düşünceyle birleştirerek *logos* hegemonyasına meydan okumaktadırlar. Başka romancılar da geleceğe yönelmişlerdir. George Orwell'in *Nineteen Eighty-Four*, Dokuz Yüz Seksen Dört (basımı 1949) romanı bizi hep haklı çıkmasını bilen polis devletinin tehlikeleri, geçmişin sürekli bugüne uydurulmak üzere değiştirilmesi konularında uyarır. Orwell'in mesajının üstü kapalı kusursuz söylemi üzerine çok tartışılmıştır, ancak, geçmişteki bütün büyük mitler gibi o da ortak bilince girmiş bulunmaktadır. Başlığı da içinde olmak üzere içerdiği tüm deyimlerle imgeler günlük konuşma diline yerleşmiştir: *Big Brother* (Büyük Birader), *Doublethink* (ikili-düşünce), *Newspeak* (uydurmadil) ve *Room 101* (101. Oda) modern yaşamın eğilimlerini ve özelliklerini tanımlamak için romanı okumamış olanlarca bile bugün hâlâ kullanılan kavramlardır.

Peki, ama dindışı bir roman tanrıları ve tanrıçalarıyla geleneksel mitin yerini doldurabilir mi? Modern öncesi dünyada tanrısallık kavramının nadiren Batılı *logos* tarafından ona yüklenen metafizik terimlerle algılandığını, fakat genellikle insanların insanlıklarını anlamalarına yardımcı olmak üzere kullanıldığını görmüştük. İnsanların koşulları değiştikçe tanrılar geriye çekilmişlerdi, mitoloji ve dinde önemsiz bir yerleri vardı artık; bazen hep birlikte gözden yok olurlardı. Antik mitler gibi, insanın durumunun getirdiği aynı ölçüde çözümsüz ve şaşırtıcı sorunlarla boğuşan çağdaş romanların tanrısız mitolojilerinde yeni bir şey yoktur; bizlere –tanrıların konumu ne olursa olsun– insanoğlunun somut koşullarından daha öte olduğunu ve hepsinin kutsal, gizemli bir değer taşıdığını anlatırlar.

Romancılarla ressamların bilinçleri mitleri yaratanlarla aynı düzeyde olduğu için doğal olarak onlarla aynı temalardan yararlanırlar. Joseph Conrad'ın *Heart of Darkness*, Karanlığın Yüreği adlı romanı kötü giden bir kahramanlık arayışı ve başlangıcı diye görülebilir. 1902 yılında, Batı dünyası gözünü açmaya başlamadan hemen önce yayınlanan roman, aşırı uygar bir adam olan Bay Kurtz'un Afrika'nın balta girmemiş ormanlarında bir süre kalışını anlatır. Geleneksel mitolojide kahraman toplumsal yaşamın güvencesini geride bırakırdı. Çoğu zaman toprağın derinliklerine inmek zorunda kalır, orada kendisinin bilinmeyen bir yönüyle karşılaşırdı. Yalnız ve yoksun kalma deneyimi psikolojik çöküntüyle sonuçlanabilir, bu da yepyeni bir içgörünün kapılarını açardı. Eğer başarılı olursa, kahraman yeni ve değerli bir şeyle halkının arasına geri dönerdi. Conrad'ın romanında Afrika'daki çapraşık ve tekinsiz ırmak, topluluğa yeni katılan erginlerin toprağın rahmine emekleyerek geri döndükleri Lascaux'nun yeraltı tünellerini çağrıştırır. İlkel ormanların yeraltı dünyasında Kurtz, gerçekten yüreğinin karanlığına bakar, fakat et-

kisinde olduğu gerilemeye saplanır kalır ve ruhen ölür. *Silik* bir şaman olur, ama hor gördüğü Afrika toplumuna saygı değil nefret duymaktadır. Mitolojik kahraman ölürse, yepyeni bir hayata doğacağını öğrenmiştir, oysa Kurtz kısır benliğinin tuzağına düşer, sonunda romanda bir daha göründüğünde canlı bir ceset kadar tiksindiricidir. Saldığı nama saplantılı olan Kurtz'un aradığı kahramanlık değil salt ündür. Yaşamı etkili sözlerle doğrulayamaz: ölürken son sözleri "Nefret! Nefret!" olur. T. S. Eliot *Çorak Topraklar*'da Kurtz'un son sözlerini özdeyiş olarak kullanır. Gerçek bir kâhin olan Conrad yirminci yüzyıldaki abesliği, bencilliği, açgözlülüğü, hiççilik ve umutsuzluğu çoktan irdelemişti.

Thomas Mann da Batı tarihinin bir başka trajik aşamasında geçen *The Magic Mountain*, Büyülü Dağ (1924) adlı romanında topluma yeni katılım temasını işler. Mann asıl amacının bu olmadığını, ancak Harvardlı genç bir öğrenci ona romanın çağdaş bir "Arayışçı Kahraman" örneği olduğuna işaret ettiğini söyleyince, onun haklı olduğunu anlamakta gecikmediğini itiraf etmişti. Kahramanlık arayışının mitolojisi onun bilinçaltında gömülüydü, dolayısıyla ne yaptığının farkında olmadan yaklaşmıştı ona. Mann'ın romanındaki Davos sanatoryumu "alıştırma törenlerinin mabedi, hayatın gizemlerinin yılmadan araştırıldığı yer" olacaktı. Romanın kahramanı Hans Castorp hayata anlam kazandıran "bilgi, bilgelik ve kutsanma" simgesi Kutsal Tası aramaktadır. "Hastalık ve ölümü canı gönülden kucaklar, çünkü onlarla ilk karşılaşması ona olağanüstü ilerleme, aynı zamanda da bir o kadar büyük riskler vaat etmiştir." Öte yandan çağdaş alıştırma biçimi yirminci yüzyılın kronik abesliğinin özelliklerini de yansıtır. Mann sanatoryumdaki hastaların "büyülü bir yalnızlık ve bireysellik çemberi" kurduklarını görmüştü. Geleneksel arayışçı halkına yarar sağlamaya çalışırken Cast-

rop'un arayışı tekbenci ve asalakçadır, anlamsızlığa mahkûmdur.[107] Büyülü dağda kaldığı yedi yılı insanlığın, Avrupa'nın toplu intiharı diye tanımlanabilecek Birinci Dünya Savaşıyla birlikte ölecek olan büyük düşünü kurmakla geçirir.

Malcolm Lowry'nin *Under the Volcano*, Yanardağın Altında (1947) İkinci Dünya Savaşının eşiğinde Meksika'da geçer. Yalnızca Lowry'nin *alter egosu* olmakla kalmayıp aynı zamanda bir alkolik olan Consul'ün, ama aynı zamanda –açıkça belirtildiği gibi– herkesin ömrünün son gününü izler. Kitap ölenlerin yaşayanlarla iletişim kurduğuna inanılan Ölüler Gününde, Dante'nin Cehennemindeki "karanlık ormanı" çağrıştıran Cantina del Bosque'ta başlar. Lowry romanın başından sonuna kadar yaşamla ölümün ayrılmaz olduğuna yönelik eski mitolojik anlayışı irdelemektedir. Roman Meksika kırlarında –Cennet Bahçesi– süren yaşamın bereketi ve güzelliğiyle birlikte ölüm ve karanlığın korkunç tasvirlerini yan yana sıralar. Görünüşe göre önemsiz ayrıntılar evrensel bir anlam kazanmaktadır. Halkın fırtınadan kaçıp sığınması, savaş kurbanlarının dünyanın dört bir yanındaki hava saldırılarından saklanmasına benzer; Avrupa karanlığa gömülürken sinemada ışıklar söner. *Las Manos de Orlac*, Orlac'ın Elleri adlı filmin tanıtımında görülen kanlı eller bize insanlığın ortak suçunu düşündürür; dönmedolap geçen zamanı simgelemektedir; yol kenarında can veren köylü yerküre boyunca önemsenmeden ölen insanları çağrıştırır. Consul sürekli sarhoş olurken çevresinde olup bitenler, olayların ve nesnelerin kendi özelliklerinin ötesine geçtiği sanrısal bir şiddete dönüşür. Antik mitolojide her şey kutsal önem taşırdı, bir tek nesne ya da eylem bile zındık değildi. Lowry'nin romanında Ölüler Günü yaklaşırken hiçbir şey belirsiz değildir: her şey belirleyici önem taşır.

Roman 1939 öncesinde dünyanın sarhoşluğunun portresidir. Consul'ün aldığı her yudum onu kaçınılmaz ölü-

me bir adım daha yaklaştırır. İnsanlık da tıpkı Consul gibi denetimden çıkmış, felakete doğru yalpalamaktadır. Ölüm arzusuna tutulmuş, yaşama yeteneğini ve görüş mesafesini yitirmiştir. Kabala sahip olduğu güçleri bir ayyaşa uyup hor kullanan bir gizemcinin niteliklerini karşılaştırır. Bu imge romanın odak noktasıdır: İnsanoğlu yolunu kaybetmiş bir sihirbaz gibi denetleyemediği, er ya da geç dünyayı yok edecek güçlerini salıvermiştir. Lowry burada atom bombasını düşündüğünü söyler bize. Ancak romanın kendi hiççilikten uzaktır; duygu, güzellik ve insanlığın sevimli saçmalığının çağrışımında yoğun bir merhamet vardır.

Bir mitin hiçbir zaman dindışı bir ortamda ele alınmayacağını görmüş bulunuyoruz. O yalnızca günlük yaşamdan ayıran ayinsel bağlamda kavranabilir; kişisel dönüşüm sürecinin bir parçası olarak yaşanmalıdır. Bunların hiçbiri, kuttörensel süslemelerden uzak bir şekilde her yerde okunabilen ve işe yaramak için açıkça öğretmenlik taslamaktan uzak durması gereken romana uyarlanamaz. Yine de bir romanı okuma deneyimi, bize mitolojinin geleneksel içgörüsünü anımsatan belli nitelikler taşır. Bunu bir tür meditasyon olarak görebiliriz. Okurlar bir romanla birlikte günler, bazen haftalar geçirmek zorunda kalırlar. Olağan yaşamlarıyla benzerlikler taşıyan ama ayrı olan başka bir dünyaya giderler. Bu kurgusal dünyanın "gerçek" olmadığını çok iyi bilirler, ama okurken çekimine kapılırlar. Etkileyici bir roman, kitabı elimizden bıraktıktan çok sonra yaşantımızın perde arkasına dönüşür. Yoga ya da dinsel bir şölen gibi, uzay ve zamanın engellerini aşıp başka yaşamları ve acıları anlayarak paylaşabilmemizi sağlayan, duygudaşlığımızı artıran hayali inisiyasyondur. Merhameti, başkalarının "acısını paylaşma" yeteneğini öğretir. Ayrıca, önemli bir romanın da tıpkı mitoloji gibi dönüştürücü bir yanı vardır. Bunu yapmasına izin verirsek, bizi sonsuza dek değiştirir.

Mitolojinin bir sanat biçimi olduğunu görmüştük. Güçlü bir sanat çalışması varlığımızı ele geçirir ve onu sonsuza dek değiştirir. İngiliz kritik George Steiner'a göre, belli dinler ve metafizik deneyimleri gibi sanat da insanın yaşadığı " 'içe işleyen', dönüşümcü bir çağrıdır. Varoluşumuzun gizli kalmış son kırıntılarını araştıran" dayatmacı, istilacı bir patavatsızlık; "sakıngan varlığımızın küçük evine tecavüz eden" bir bildiridir, dolayısıyla "artık eskisi gibi içinde yaşamaya elverişli bir yer olmaktan çıkar". Bize etkili bir dille "yaşantınızı değiştirin" diyen deneyüstü bir karşılaşmadır.[108]

Büyük bir dikkatle yazılıp okunursa, bir roman, tıpkı bir mit ya da büyük bir sanat çalışması gibi yaşamın bir yüzünden, bir ruh halinden ötekine sancılı bir geçiş aşamasını gerçekleştirmemize yardım eden bir alıştırma törenine dönüşebilir. Mit gibi roman da dünyayı farklı anlamayı öğretir bize; kendi yüreğimize nasıl bakacağımızı ve kendi çıkarımızın ötesinde bir bakış açısından dünyamızı nasıl göreceğimizi gösterir. Eğer profesyonel dini liderler bizi mitolojik inançlar konusunda eğitemezlerse, belki sanatçılarımızla yaratıcı yazarlarımız din adamı rolüne soyunup yitik ve hasarlı dünyamıza yepyeni bir içgörü getirebilirler.

Kaynakça

1 Mircea Eliade, *The Myth of the Eternal Return or Cosmos and History (trans. Willard R. Trask, Princeton, 1994).* (Edebi Dönüş Mitosu, *İmge Kitabevi, 1994)*
2 J. Huizinger, *Homo Ludens* (trans. R.F.C. Hall, London), 1949, 5-25. (Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme. *Ayrıntı Yayınları, 1995*)
3 Huston Smith, *The Illustrated World Religions, A Guide to our Wisdom Traditions* (San Francisco, 1991), 235.
4 Mircea Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries, The Encounter between Contemporary Faiths and Archaic Realities* (çev. Philip Mairet, Londra, 1960), 50-60.
5 Agy., 74.
6 Mircea Eliade, *Patterns in Comparative Religion* (çev. Rosemary Sheed, Londra, 1958), 216-19; 267-72.
7 Agy., 156-85.
8 Eliade, *Patterns in Comparative Religion*, 38-58.
9 Rudolf Otto, *The Idea of the Holy, An Inquiry into the non-rational factor in the idea of the divine and its relation to the rational* (çev. John Harvey, Oxford, 1923), 5-41.
10 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries,* 172-8; Wilhelm Schmidt, *The Origin of the Idea of God* (New York, 1912), *çeşitli sayfalarda.*
11 Eliade, *Patterns in Comparative Religion*, 99-108.
12 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries,* 54-86.
13 Joseph Campbell ile Bill Moyers, *The Power of Myth* (New York, 1988), 87.
14 Agy.
15 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries,* 63.
16 Walter Burkert, *Homo Necans, The Anthropology of Ancient Grek Sacrificial Ritual and Myth* (çev. Peter Bing, Los Angeles, Berkeley ve Londra, 1983), 88-93.
17 Agy., 15-22.
18 Campbell, *The Power of Myth* 72-74; Burkert, *Homo Necans*, 16-22.

19 joannes Sloek, *Devotianl Language* (çev. Henrik Mossin, Berlin ve New York, 1996), 50-52, 68-76, 135.
20 Walter Burkert, *Structure and History in Greek Mythology and Ritual* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1980), 90-94; Joseph Campbell, *Historical Atlas of World Mythology; Cilt 2: The Way of the Animal Powers; Bölüm 1: Mythologies of the Primitive Hunters and Gatherers* (New York, 1988), 58-80; *The Power of Myth*, 79-81.
21 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries,* 194-226; Campbell, *The Power of Myth*, 81-85.
22 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries,* 225.
23 Campbell, *The Power of Myth*, 124-25.
24 Burkert, *Homo Necans*, 94-5.
25 Homeros, İlyada, 21:470.
26 Burkert, *Greek Religion*, 149-152.
27 Eliade, *Patterns of Comparative Religion*, 331-343.
28 Eliade, *Patterns of Comparative Religion*, 331-343.
29 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries*, 138-140; *Patterns of Comparative Religion*, 256-261.
30 Hosea (Hoşea), 4:11-19; Ezekiel (Hezekiel) 8:2-18; 2 Kings (Krallar) 23:4-7
31 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries*, 161-171; *Patterns of Comparative Religion*, 242-253.
32 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries*, 1621-165.
33 Agy., 168-171.
34 Agy., 188-189.
35 Genesis (Yaratılış) 3:16-19.
36 Anat-Baal Metinleri 49:11:5; alıntı yeri E. O. James, *The Ancient Gods* (Londra, 1960), 88.
37 "İnanna'nın Cehenneme Yolculuğu, *Poems of Heaven and Hell from Ancient Mesopotamia* (çev. Ve ed. N. K. Sandars, Londra, 1971), 165.
38 Agy. 163.
39 Campbell, *The Power of Myth*, 107-11.
40 Ezekiel (Hezekiel) 8:14; Jeremiah (Yeremya) 32:29, 44:15; Isaiah (Yeşaya) 17:10.
41 Burkert, *Structure and History*, 109-110.
42 Burkert, *Structure and History*, 123-128; *Homo Necans*, 255-297; *Greek Religion*, 159-161.
43 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries*, 227-228; *Patterns of Comparative Religion*, 331.
44 Karl Jaspers, *The Origin and Goal of History* (çev. Michael Bullock, Londra, 1953), 47.
45 Gwendolyn Leick, *Mesopotamia, The Invention of the City* (Londra, 2001), 268.

46 Genesis (Yaradılış) 4:17.
47 Genesis 4:21-22.
48 Genesis 11:9.
49 Leick, *Mesopotamia*, 22-23.
50 Başka destanlarda Atrahasis'in adı Ziusudra ve Utnapiştim ("hayatı bulan o") olur.
51 Thokhild Jacobsen, "The Cosmos as State," H. ve H. A. Frankfort (ed.), *The Intellectual Adventure of Ancient Man, AN Essay on Speculative Thought in the Ancient Near East* (Chicago, 1946), 186-197.
52 Agy., 169.
53 *Enuma Elish*, I:8-11, Sandars, *Poems of Heaven and Hell*, 73.
54 *Enuma Elish*, VI:19, Sandars, *Poems of Heaven and Hell*, 99.
55 Isaiah 27:1; Job 3:12, 26:13; Psalms 74:14.
56 Eliade, *Myths, Dreams and Mysteries*, 80-81; *The Myth of the Eternal Return*, 17.
57 *The Epic of Gilgamesh*, I:iv:6, 13, 19, *Myths from Mesopotamia, Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others* (çev. Stephanie Dalley, Oxford, 1989), 55.
58 Agy., I:iv:30-36, sa. 56.
59 Agy., VI:ii:1-6, sa. 78.
60 Agy., VI:ii:11-12, sa. 78-9.
61 Agy., XI:vi:4, sa. 118.
62 David Damrosch, *The Narrative Covenant. Transformations of Genre in the Growth of Biblical Literature* (San Francisco, 1987), 88-118.
63 *Epic of Gilgamesh*, XI:ii:6-7, Dalley, sa. 113.
64 Agy., I:9-12, 25-29, sa. 50.
65 Agy., I:4-7, sa. 50.
66 Robert A. Segal, "Adonis: A Greek Eternal Child," Dora C. Pozzi ve John M. Wickersham (ed.), *Myth and the Polis* (Ithaca, New York ve Londra, 1991), 64-86.
67 Karl Jaspers, *The Origin of Goal of History* (çev. Michael ullock, Londra, 1953), 1-78.
68 *Dao De Jing*'in üçüncü yüzyılın ortalarına dek bilinmeyen yazarı takma ad olarak yedinci yüzyılın sonları ya da altıncı yüzyılda yaşadığı sanılan hayal ürünü bilge Laozi adını kullanmıştı.
69 Yaratılış 18.
70 İsaiah 6:5; Jeremiah 1:6-10; Ezekiel 2:15.
71 Konfüçyüs, *Analects* (Söyleşimler, *Gün Yayıncılık 1988)* 5:6; 16:2.
72 Ne yazık ki sözcüklerin aynısını buraya almak uygun düşmez. Eksenel çağın çoğu bilgeleri gibi Konfüçyüs'ün de kadınlara ayıracak pek zamanı olmamıştı.
73 Konfüçyüs, *Analects* 12:22; 17:6.

74 Agy. 12:2.
75 Agy. 4:15.
76 Agy. 8:8.
77 Agy. 3:26; 17:12
78 *Anguttara Nikaya*, 6:63.
79 *Dao De Jing*, 80.
80 Agy. 25.
81 Agy. 6, 16, 40, 67.
82 *Jataka* 1:54-63; *Vinaya: Mahavagga* 1:4.
83 Psalm 82.
84 2 Chronicle 34:5-7
85 Hosea 13:2; Jeramiah 10; Psalm 31:6; 115:4-8; 135:15.
86 Exodus 14.
87 İsaiah 43:11-12.
88 Platon, *Devlet*, 10:603D-607A.
89 Agy. 522a8; Platon, *Timaeus* 26E5.
90 *Metaphysics* III, 1000a11-20.
91 Platon, *Devlet*, 509F.
92 Platon, *Timaeus* 29B ve C.
93 Aristoteles, *Metafizik*, 1074 Bf.
94 2 Corinthians (Korintliler) 5:16.
95 Philippians (Filipililer) 2:9
96 Philippians 2:9-11
97 Philippians 2:7-9
98 Luke (Luka) 24:13-22
99 Kabalacılar En Sof'un ne dişi ne erkek olduğunun altını çizmişlerdi. O bir "O" idi, ışıklanma süreci sonunda gizemcinin gözünde "Sen" olacaktı
100 Nyssa Piskoposu Gregory, "Üç Tanrı Yok".
101 Richard S. Westfall, "The Rise of Science and the Decline of Orthodox Christianity: A Study of Kepler, Descartes and Newton" alıntı David C. Lindberg ve Ronald L. Numbers (ed.), *God and Nature: Historical Esays on the Encounter Between Christianity and Science* (Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1986), 231.
102 Nazianzos'lu Gregory
103 Blaise Pascal, *Pensées* (çev. A. J. Krasilshemier, Londra, 1966), 209. *(Düşünceler, Say Yayınları, 2002)*
104 R. C. Lovelace, "Puritan Spirituality: The Search for a Rightly Rormed Church"alıntı Louis Dupre ve Don. E. Saliers (ed.) *Christian Spiritaulity: Post Reformation and Modern* (Londra ve New York, 1989), 313-15.
105 T. H. Huxley, *Science and Christian Tradition* (New York, 1896), 125.
106 Friedrich Nietzsche, *The Gay Science* (New York, 1974), 181. (Şen Bilim, *Say Yayınları, 2004)*

107 Thomas Mann, "The Making of *The Magic Mountain*", alıntı *The Magic Mountain* (çev. H. T. Lowe Porter, Londra, 1999), 719, 29. (Büyülü Dağ, *Can Yayınları, 2002*)

108 George Steiner, *Real Presences: Is there anything in what we say?* (Londra, 1989), 142-43.

Mitlerin tarihi insanlık tarihidir. Mitler hayatımıza anlam ve biçim veren zamansız ve evrensel hikâyelerdir. Tutkularımızın, korkularımızın ve benliğimizin anlatılar yoluyla keşfedilmesidir.

Ünlü Dinler Tarihçisi Karen Armstrong, tarih öncesi Avcı toplumlarından başlayarak mitin doğuşunu, varoluş nedenlerini ve geçirdiği evreleri anlatıyor. Son beş yüz yılı kapsayan Büyük Batı Dönüşümü ile birlikte giderek hayatın her alanına yayılan teknoloji ve bilimsel bakış açısının mitolojiye ve insanlığa verdiği zararları irdeliyor. Thomas Mann, James Joyce, Picasso, Conrad gibi sanatçıların yapıtlarında, yaşantımızda etkisini bütünüyle yitirmiş hikâye ve etkinliklerin imgelemimizde ve bilinçaltındaki varlıklarına dikkat çekiyor. 21. yüzyılın tek bir kültür ve gerçeğin dayatıldığı küresel bir köy haline gelen, yok olmanın eşiğindeki dünyasında, okuru, insanlığın eski hikâyelerine kulak vermeye ve yaşamlarımızı anlamlı kılmak adına yeni mitler yaratmaya çağırıyor.

ISBN 975-9174-63-4

Kapak Resmi: ZEYNEP ÖZATALAY